

Библиотека *Serbica* – књига 2
под уредништвом Мирослава Јовановића

Мирослав Јовановић, Радивој Радић
Криза историје

© Удружење за друштвену историју
Мирослав Јовановић
Радивој Радић

Библиотека *Serbica* – 2 : уредник Мирослав Јовановић

Издавач

ASSOCIATION for SOCIAL HISTORY
Удружење за друштвену историју
Београд, Љубе Стојановића 38

Штампа

Циоја
Ш Т А М П А

Лектура

Маша Милорадовић

За издавача

Милан Ристовић

Књига је објављена захваљујући подршци:
Модеста Алексејевича Колерова

ISBN 978-86-83227-27-3

Мирослав Јовановић
Радивој Радић

Криза историје

– српска историографија и друштвени
изазови краја 20. и почетка 21. века –

Београд 2009.

Садржај

Предговор	7
Мирослав Јовановић, <i>Историографија и криза</i>	11
Мирослав Јовановић, <i>Криза и историја:</i> <i>Друштвена криза и историјска свест у Србији</i> <i>почетком 21. века</i>	133
Радивој Радић, <i>Историја и псеудоисторија</i>	193

ПРЕДГОВОР

Друга књига библиотеке *Serbica* – библиотеке замишљене да отвори простор за проблемска сагледавања садржаја прошлости, за концептуална промишљања и тумачења неких од важних питања српске историје и историјске науке, која би у исто време могла представљати и својеврстан позив на дијалог – посвећена је разматрању неких од актуелних проблема српске историографије.

Можда се оправдано може поставити питање: зашто *Криза историје*? Одмах треба нагласити да такав наслов не одражава песимизам када је реч о разумевању савремених процеса и места историјске науке у њима. Мада – тешко се може рећи да одржава и оптимизам. Реч је, пре свега, о покушају да се разумеју и протумаче велики изазови са којима је историја била суочена крајем 20. и почетком 21. века, у времену које је Јуриј Лотман оценио као епоху „свођења рачуна, време окончавања“. Могло би се додати – и започињања. Треба нагласити да се то односи на историју схваћену двојачко: и као процес и као науку.

Наша „дуга садашњица“ – епоха краја прошлог и почетка овог века – у великој мери се може назвати епохом кризе и „транзиције“. Промене, ломови и преображаји су били (и још увек јесу) свеобухватни, темељни и радикални. Нестале су, нестају (али се и рађају): државе, идеологије, класе...; преображава се друштвена стварност, друштвене вредности, норме прихватљивог и неприхватљивог; битно се мења однос и простор јавног и приватног, интимног; трансформишу се или нестају старе, традиционалне друштвене институције, а настају нове...

Криза и „транзиција“, у свим својим аспектима, били су током овог периода уочљиви и на општем плану – у источној Европи и Европи (и свету) у целини; затим, нарочито изражено, на ономе што би се посматрано из наше перспективе, могло назвати унутрашњим планом – у државама у којима је српски народ живео, и данас живи, у Србији и српском друштву; и, најзад, на плану саме историјске науке (како светске, тако и српске).

За нама и пред нама је епоха дубоких преображаја науке. Наука и научни систем знања, на начин на који су осмишљени током 19. века, током читавог 20. века, а нарочито у његовој последњој трећини, доживели су дубоки преображај. „Старе“ науке су се трансформисале брзо и темељно, а на њиховим основама су се рађале „нове“ науке. Техничка достигнућа умногоне су омогућила преобликовање медицине, физике, астрономије, електротехнике...; дале су огроман импулс и омогућиле значајна научна открића која су проистекла из различитих научних прожимања, попут астрофизике, физичке хемије, биохемије, генетике и генетског инжењеринга...; софтверски инжењеринг је готово у потпуности трансформисао машинство; прожимање и сублимација технолошког и научног развоја омогућили су такав фасцинантан и револуционаран научни успех, какав представља дешифровање мапе људског генома (откриће „књиге живота“)... Дубина тих преображаја и ломова била је толика да наука (као уосталом и друштво), какви су били седамдесетих година 20. века, данас готово не постоје.

То јасно показује да наука није (нити може бити) окоштала, непромењива структура, већ да је, напротив, простор изузетно динамичне размена идеја. То се подједнако односи и на природне и на друштвене науке, а самим тим и на историјску науку.

Када је реч о историјској науци, последње деценије 20. и почетак 21. века донеле су преплитање процеса бурних и драматичних друштвених ломова и преображаја, талас ревизије историје (нарочито савремене), и истовремене потресе и преиспитивања унутар саме науке. Изазови времена, кризе, „транзиција“,

ревизија – све то је утицало на специфичну интеракцију науке и друштва. Изазови времена су више него јасно показали огроман раскорак и јаз између науке и научне заједнице (затворене у „кулу од слоноваче“), која чини само мали, готово занемарљив део друштва, са једне стране, и са друге велику потребу које једно друштво има за историјом и разумевањем историјских садржаја. Управо постојање тог јаза, тог раскорака отвара простор за различите манипулације, за шарлатанство, каријеризам... Потреба за сазнавањем прошлости и интерес за историју, који у једном друштву постоји, утичу на појаву да само друштво актуелизује и намеће садржаје прошлости у јавном дискурсу. У таквој ситуацији поставља се питање: да ли циљ науке треба да буде њено „уклапање“ у захтеве потрошачког друштва почетка 21. века и прихватање актуелизације садржаја прошлости коју намећу ваннаучни центри моћи, или, пак, борба за еманципацију знања и историјске свести (и, самим тим, друштва у целини), за рационално разумевање и тумачење прошлости и, свакако, за еманципацију саме науке?

Те драматичне промене и сложена питања, која проистичу из преображаја друштва и науке, неминовно намећу потребу за преиспитивањем, промишљањем и разумевањем савременог тренутка историјске науке.

Ова књига представља скроман прилог да се тај напор учини.

У Београду, 19. новембра 2009. године

Мирослав Јовановић

ИСТОРИОГРАФИЈА И КРИЗА

Када се реч „криза“ користи у контексту стања историографије, многима њена употреба може изгледати пренаглашено драматична, а можда и неумесна. Поготово због чињенице да се квантитативно богатство историографских радова умножава готово геометријском прогресијом. Скоро свакодневно историографска продукција се обогати са једним до два нова рада. Бројни прилози објављени у штампи само употпуњују представу о богатству историографских резултата. Формално посматрано, веома лако се може поставити питање – где је ту простор да се говори о „кризи“? Без сумње, заводљиво реторичко питање, али оно искључује читав низ очигледних фактора. Евидентно је да су општа друштвена криза и изазови транзиционог времена, краја 20. и почетка 21. века, оставили снажан печат на развој историографије, њен значај и место у друштву. Такође је лако уочљиво до које мере је оштра политичка криза, која је ескалирала кроз распад државе и низ ратова, утицала на перцепцију и тумачење историјских садржаја и на научно мишљење и праксу историчара – кроз њихова размишљања о прошлости или кроз њихове ставове о друштвеној позицији (и ангажману) историјске науке. Чињеница је и да резултати српске историографије имају веома ограничен одјек и утицај у водећим светским историографијама, као и да је раскорак са генералним трендовима развоја светске историографије прилично велики.

Са друге стране, док се српска историографија протеклих деценија борила са проблемима и општом кризом, и историографија у свету је, почев од осамдесетих година 20. века, пролазила кроз велике и драматичне дискусије и преиспитивања, сумње и изазове, који су је умногоме променили.

Стога је, да би се целовито сагледала трансформација и преображај српске историографије у протеклим деценијама, неопходно најпре укратко указати на генералне трендове развоја историјске науке у модерном добу, обележене и одређене бројним дискусијама, дилемама и споровима о карактеру, суштини, циљевима, сврси и резултатима историографског рада. Поред тога, треба их и упоредити са основним тенденцијама развоја српске историографије у истом периоду.

Историографија у свету: генерални трендови развоја

Деведесетих година 20. века расправа о историји, истини и објективности – покренута од стране постмодерниста – до те мере је прожела, уздрмала и поставила под сумњу основне постулате историјске науке, да је ниједан озбиљан историчар у свету једноставно није могао игнорисати. Чак и најтврдокорнији *традиционални позитивисти*, ако се послужимо термином који се усталио у теоријској литератури проистеклој из традиција француских аналита, тј. заговорници *класичног историцизма*, како су дефинисани у англосаксонској теоријској мисли*, морали

* Раширена употреба појмова *традиционални позитивизам*, односно *класични историцизам* у стручној историографској литератури која се бави историјом историографије или пак теоријом историје, садржи у себи контрадикторне елементе, па чак и на извесну појмовну збрку. Тим пре што се термини *позитивизам* и *историцизам* у филозофији или социологији прилично прецизно дефинишу.

Реч је о покушају да се дефинише традиционални, конзервативни правац у историјској науци и данас присутан на маргинама готово свих европских и светских историографија, који је – у опозицији према модерним правцима који се развијају од почетка 20. века – остао привржен „традиционалном“ поимању и саморефлексији историје као науке. Реч је о правцу у историјском мишљењу у чијем фокусу интересовања је држава; који

су да се, иако невољно, замисле над основним постулатима, методима, апаратом и научним „алатом“ којим су баратали у свом раду. Суочавање савремене светске историографије са крајње

апсолутни примат у историографском раду посвећује описивању догађаја политичке, дипломатске и војне историје; који је доминантно наративан и истрајава на позицији да је историја искључиво дескриптивна, а никако проблемска наука (одакле проистиче упорно одбијање да се размишља о значају теоријског мишљења у историографији); који упорно одбија да се суочи са чињеницом да су основни постулати о историји као науци, које су крајем 19. века формулисали неоранкеовци – постулати о *научности, истини, објективности историчара, сталном прогресу, чињеници, апсолутизацији метода и извора* – били критиковани и доведени у питање још крајем 19. и почетком 20. века, а потом током читавог 20. века константно преиспитивани, изнова и изнова промишљани и редефинисани. Реч је о правцу у историографији чији је циљ да извуче што је могуће више података из докумената који се тичу догађаја, појединца или географски уско омеђене области, који акценат ставља на херменеутичку проблематику и на емпиризам.

У савременој литератури француске провенијенције овај правац мишљења у историографији, у складу са традицијом *аналиста* назива се (*традиционално*) *позитивистичким* (Л. Февр, Ф. Бродел, П. Нора, Ш. О. Карбонел..., али га користе и аутори попут Ј. Тополског или А. Гуревича). Насупрот томе, у англосаксонској литератури као пандан користи се термин *класични историцизам* или *нови историцизам* (Р. Еванс, Г. Г. Игерс, П. Хамилтон и др., али и аутори попут В. Ј. Момзена). Термин *позитивизам* изворно се везује за О. Конта, Џ. С. Мила, Х. Спенсера и др., односно у историографији за Х. Т. Бекла, И. Тена и др., који су у научно мишљење уопште, и у историографију конкретно, увели узрочно-последичне везе, којима се појединачни случајеви подводе под опште законе. Да би разноликост у употреби термина којима се у стручној литератури описује овај историографски правац била потпуна, довољно је навести да се користе и појмови попут: *критички емпиризам* (К. Ћелстали), *емпирицизам* (М. Бентли), *сцијентизам*, *традиционална политичка историја* (В. Момзен...), *застарели облик историцизма*, *традиционална академска историја*, *традиционална историја*...

Насупрот овој историографској појмовној збрци, у филозофији и социологији термилошко разграничење појмова позитивизам и историцизам је прилично јасно: под *позитивизмом* се подразумева научни правац који се везује за мислиоце попут О. Конта, Џ. С. Мила или Х. Спенсера (док се

провокативним питањима о карактеру историчаревог рада, о суштини, па и самом појму науке, о објективности, истини, историјским изворима као медијуму за спознавање прошлости – која су, прилично агресивно, наметали постмодернисти – представља још једну, истина крајње радикалну и драматичну, у дугом низу дискусија које су обележиле и у великој мери усмеравале (често обогаћивале и проширивале) развој историографије од тренутка када је почела да се еманципује као наука.

Преображај урођеног човековог занимања за прошлост у научну дисциплину, представљао је дуготрајан процес систематизације мање-више несистематизованог описивања и бележења прошлих догађаја коме су важан допринос дали како ерудити 17. века, тако и просветитељи 18. века. Током 17. и 18. века дошло је до додира и међусобног прожимања метода ерудита и историографије која се окретала од до тада доминантно наративног казивања, ка експликативном изразу, све више се удаљавајући од хроника. Истина, то је још увек било доба у коме су, како је оценио Георг Игерс, постојале „две доминантне традиције писања историје: једна претежно учена и антикварна, друга у основи књижевна“. Била је то и епоха додира и прожимања хроника и зачетка професионалног писања историје. Уједно, било је то време које је донело и повећан друштвени интерес за историју – када су од укупне продукције књига у Немачкој и Француској чак 15% до 20% представљали наслови из историје. Но, све то ипак није било довољно да се историографија у то доба потпуно еманципује као наука. Тај моменат наступио је тек током деветнаестог века.

каснији изведени правци попут *неопозитивизма* или *логичког позитивизма* везују за мислиоце попут Б. Расла, Л. Витгенштајна, Г. Фрегеа и др., односно *постпозитивизма*, који се везује за К. Попера, Т. Куна и др.); а под *историцизмом* се подразумева онај правац – инспирисан немачком критичком историографијом Ранкеа, Нибура, Момзена, Бурхарда и Дројзена и немачком филолошком школом Бопа, Грима, Родеа и Вилиаковица-Мелендорфа – који се у филозофској и социолошкој традицији везује за В. Дилтаја, М. Вебера, Г. Зимела, О. Шпенглера, Ф. Мајнекеа, Г. Рикерта и др.

И поред тога што нема опште сагласности, највећи број аутора ипак је склон да „преломни тренутак“ у конституисању историографије као научне дисциплине веже за рад великог немачког историчара Леополда фон Ранкеа. Прецизније, за време током кога је, кроз тежњу да се историја еманципује као наука по угледу на природне науке, дошло до дубоке промене како у генералном друштвеном односу према историографији као дисциплини, тако и унутар ње саме до кључне промене односа према историјским изворима, понајпре у немачкој, мада готово паралелно и у француској и енглеској историографији. Радило се о комплексном и дугом процесу који је трајао током већег дела 19. века, а који су јасно обележиле две подједнако важне, међусобно прожете и условљене појаве: професионализација историје и рађање универзитетске историографије као професионалне науке, са једне стране и, са друге, формулисање научне методологије историографског рада, уобличене спајањем методичке ерудиције са филолошком методом критике текста (за коју је највећу заслугу имао управо Ранке) и потом опште прихватање метода „критике извора“, као темељног метода историчаревог рада.

Професионализација историје представљала је дуготрајан и разуђен процес који је, симболично, започео оснивањем првог историјског института у Гетингену 1757. године, да би широм Европе, временом, биле осниване и друге посебне установе, попут *Московског друштва за историју и старине руске*, 1804. године, или *Школе за изучавање повеља* у Француској, 1821. године. Паралелно, у врло кратком времену, отворене су и бројне катедре, најпре на немачким универзитетима, а потом и на универзитетима широм Европе (почетком 19. века у Немачкој је било двадесетак катедри за историју, а крајем века већ 175, док их је у исто време, нпр. у Француској, било већ 71). До краја 19. века историја је постала један од најугледнијих наставних предмета на универзитетима широм Европе. Неколико година пре но што је почела да се профилише као важан универзитетски предмет,

на самом почетку 19. века, 1814, историја као предмет улази у школе у Немачкој.

У наредним годинама и деценијама, уз подршку влада низа земаља, започело је и систематско објављивање великих серија историјских извора. То су издања Пруске академије наука *Corpus Inscriptionum Graecarum* (од 1825) и *Corpus Inscriptionum Latinarum* (од 1862), односно издања Друштва за проучавање старије немачке историје (основаног 1819) – *Monumenta Germaniae Historica* (од 1826), затим издања Аустријске академије наука *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* (од 1866), британске едиције *Calendars of State Papers* (од 1857), или серије историјских извора коју је у Француској, под руководством Ф. Гизоа, започело да издаје *Société de l'histoire de France* (од 1834). Најзад, почели су да се оснивају и специјализовани часописи чији је садржај у потпуности био посвећен проучавању прошлости: *Historische Zeitschrift*, (1859), *Русский архив* (1863), *Revue historique* (1876), *English Historical Review* (1886), *American Historical Review* (1895).

Процес професионализације историографије поступно је обухватио различите аспекте занимања за прошлост. Паралелно са оснивањем института и катедара, објављивањем великих серија докумената и покретањем специјализованих историјских часописа, држава почиње да преузима бригу о постојећим и оснива нове државне музеје, а почиње и да оснива државне архиве. Убрзо су почели да се дефинишу и јасни принципи архивирања докумената. И управо је то био преломни моменат. За разлику од приватне иницијативе приликом формирања музеја током 17. и 18. века, за разлику од спорадичног и крајње несистематичног чувања докумената државне и приватне провенијенције, за разлику од ерудитског занимања за прошлост, истраживања и објављивања чак и великих збирки извора, које у време просветитељства није привлачило превише пажње државе – током 19. века историја улази у фокус њеног интересовања. Држава ступа на место некадашњих мецена и добротвора. Постаје главни финан-

сијер универзитетске наставе историје, издавања великих серија докумената, оснивач и финансијер архива и музеја, преузима на себе разврставање и одржавање споменика. Истовремено, држава постаје и главни послодавац људима који се баве прошлошћу. Историчари тако престају да буду тек „мудри саветници владара“ и добијају државну службу и стално запослење на универзитетима, у архивима, библиотекама, музејима...

На тај начин, стекавши своје јасно издвојене институције, историчари су све више почели да се профилишу као засебна група, са системом посебног стручног образовања као група одабраних стручњака који имају посебно право да се баве прошлошћу. Држава је, пак – што је у основи представљало суштину читавог процеса – преко институција које је финансирала, постала кључни фактор који управља истраживањима. То се у великој мери поклапало са процесом изградње националних држава. Држава је постала заштитница баштине, сећања и обележавања прошлих догађаја, власник архивских депоа. Све више је надгледала и контролисала школски систем и временом, као свеприсутни и најмоћнији чинилац, преузела је на себе потпуну бригу над историјом. А историографија, сада у служби државе, преобразила се од једноставног интересовања за прошле догађаје у професију. Процес професионализације се потпуно уклапао у романтичарско одушевљење прошлошћу и што је још важније, у процес формирања националних држава.

Процес професионализације занимања за прошлост и бављења историјом, започет током 19. продужен је и даље развијан током читавог 20. века. Број посленика музе Клио растао је готово геометријском прогресијом, нарочито после Другог светског рата. Ако их је крајем 19. и почетком 20. века, када се историографија еманциповала као наука, у читавој Европи и свету било неколико стотина, највише неколико хиљада, крајем 20. века број историчара у свету је достигао више стотина хиљада. Експанзија историографије, као професије, у чијем средишту је сада стајала држава као главни иницијатор, финансијер и корисник услуга

историчара, достигла је врхунац седамдесетих и осамдесетих година 20. века. После тог времена били су уочљиви први знаци опадања. Крајем 20. и почетком 21. века, чак и у водећим светским историографијама, уочљиво је смањење државних издатака за историју, укидање појединих катедри, затварање института...

Паралелно са процесом професионализације историографије – који је из корена изменио друштвени и политички однос према прошлости и радикално променио друштвени статус професионалних историчара – одвијао се и унутрашњи преображај историографије, који је у потпуности трасирао пут њеном конституисању као науке. За суштински преображај историографије и њену еманципацију као засебне науке, највеће заслуге припадају универзитетским историчарима предвођеним Леополдом фон Ранкеом. Ранке, његови савременици и настављачи подарили су историчарима, како се чинило, савршен метод који је у потпуности омогућавао да се и историја профилише као наука на начин на који су у то време биле конституисане природне науке – метод „критике извора“.

Његова доследна примена и широко прихватање у водећим европским и светским историографијама тога доба – темељно и суштински су преобразили историографију. Ранке, као родоначелник, поставио је основе, а његови настављачи, „неоранкеовци“, потпуно су кодификовали метод „критике извора“, са акцентом на проучавању оригиналних остатака проучаваног времена, а не каснијих описа, тј. засновали су изучавања прошлости углавном на „изворима првог реда“. Чинило се да је најзад пронађен метод који омогућава да се заснује савршена историја (Шарл-Оливије Карбонел). Веровало се да нови метод, наоружан пажљиво и скрупулозно разрађеним техникама рада са изворима, омогућава потпуно рационално проучавање историје.

Класична историцистичка школа *неоранкеоваца* инсистирала је на идеји да сваки народ или нација имају своју особеност, свој *народни дух*, индивидуалност укоренеу у својој посебној историји, и да је, последично, држава манифестација индиви-

дуалности неког народа. Временом је такав приступ у центар интересовања историјске науке наметнуо истраживања политичке историје, националне државе, државног система, нације и политичких елита и довео до потпуног фокусирања на политичку, дипломатску и војну историју и истакнуте појединце, „велике личности“ као покретаче историје. Основни постулати класичног историцизма били су сажети у неколико поставки: у *идеји о развоју* (једном, у основи генетичком, разумевању историје), на супрот рационалистичкој вери у напредак; у схватању да *задатак историчара*, у складу са Ранкеовом синтагмом „показати како је у бити било“, пре свега треба да буде *реконструкција* конкретних, *јединствених и непоновљивих прошлих догађаја*; у увођењу појма *дистанце*, оличеног у захтеву да се свако доба разуме на свој начин, тј. оштром одбацивању и жигосању анахронизма – наивног али раширеног манира да се данашње вредности и норме преносе у прошлост; у инсистирању на *уживљавању* историчара у прошлост, односно поистовећивању са људима прошлости, са циљем интуитивног схватања доминантне тенденције епохе – *народног духа* (што је у основи представљало херменеутички приступ); и, најзад, у премиси о *апсолутној непристрасности* и *објективности историчара* (базираној на оптимистичком убеђењу о свемоћи метода „критике извора“). Ови постулати одражавали су једно, у основи индуктивно, схватање *неоранкеоваца* засновано на идеализованој премиси да у документима леже готове чињенице које само чекају да их историчари открију, а све што историчар треба да уради је да примени одговарајући научни метод и објективно и непристрасно из извора „на светло дана извуче“ готове чињенице. Овај идеалнотипски модел саморефлексије историјске науке, проистекао из немачке критичке историографије, доминирао је свим водећим европским историографијама на прелазу из 19. у 20. век и снажно је обележио развој историјске науке током прве половине 20. века.

Драматичан научни преображај саме историографије и уочљиво ширење њеног друштвеног утицаја услед процеса

професионализације, који су се преклопили и прожели у епохи обележеној поколењем историчара предвођених именима као Бертолд Георг Нибур, Леополд Ранке, Теодор Момзен, Шарл Сењобос, Шарл Ланглоа..., поколењем које је у историчарску праксу увело метод „критике извора“ – неминовно су родили велике наде и покренули бројне идеале. То се дешавало упркос извесној напетости између потреба и захтева владајућих политичких елита и научних идеала и стремљења самих историчара, што је било уочљиво чак и у то доба.

Но, док је током 19. века историографија у пракси могла да се ограда од осталих дисциплина и ограничи свој циљ на наративно представљање политичких догађаја, већ крајем 19. и почетком 20. века, основни постулати *неоранкеоваца* били су подвргнути сумњи, услед све уочљивијих теоријских и методолошких ограничења. Прво велико преиспитивање кључних премиса и метода класичног историцизма донео је велики *спор о методи** деведесетих година 19. века. Водили су га Карл Лампрехт, са једне, и неколико истакнутих историчара, заговорника примата догађајне, политичке историје, предвођених Фридрихом Мајнекеом, са друге стране. Повод за спорење била је Лампрехтова

* Спор о методи у историографији је био тек један рукавац, свакако не и најважнији, у великој дискусији познатој под називом *Спор око методе (Methodenstreit)* вођеној почев од осамдесетих година 19. века.

Methodenstreit је примарно био везан за методолошка и епистемолошка питања у економској теорији и, накнадно, у филозофији. У основи се радило о покушају историцизма да утемељи објективност историјског знања. Дискусију су започели истакнути представници Аустријске школе економије, предвођени Карлом Менгером и представници Немачке школе критичке историографије на челу са Густавом фон Шмолером. Од 1883, спор је прерастао у мање или више отворену конфронтацију историцизма и позитивизма. Убрзо се, посредно или непосредно, проширио и на поље филозофије, пошто су се у њега укључили Вилхелм Дилтај, а потом и Вилхелм Винделбанд и Хајнрих Рикерт. Спор се, са већим и мањим интензитетом, продужио до тридесетих година 20. века. Касније га је обновио, педесетих година 20. века, Карл Попер, захваћајући све шири круг методолошких питања.

критика немачког историографског естаблишмента и њиховог фокусирања искључиво на политичку и историју „великих људи“. Лампрехт се залагао за „колективну историју“, концептуално утемељену у мултидисциплинарном методу базираном на коришћењу социолошких и психолошких метода у историографском раду. Лампрехт је због тога био изложен оштрим нападима. Заговорници класичног историцизма трудили су се да његов рад и метод максимално дискредитују. На крају, како се чинило, превагу је однела историографија сконцентрисана на политику, а Лампрехтов интердисциплинарни приступ је одбачен. Упркос свему, спор ни из далека није био окончан. Напротив. Дискусија је тек била започела и стално је изнова актуелизована.

Чак ни привидан успех Мајнекеа и присталица класичног историцизма у спору са Лампрехтом није могао да сакрије чињеницу да су се још крајем 19. века урушиле две најдраже илузије класичног историцизма: вера у могућност исцрпљивања свих историјских извора у научном раду и вера у апсолутну објективност историчара, коју обезбеђује већ сам метод „критике извора“.

Најпре је била урушена идеја да баш сви остаци прошлости могу (и морају) бити коришћени у процесу научног рада – поготово када су историчари уочили геометријски раст историјских извора, који су временом постајали доступни. Чак су и састављачи великих збирки извора – чије је објављивање започело током 19. века и које су према замисли претендовале на апсолутну исцрпност – врло брзо уочили да услед сталног откривања нових историјских извора, без обзира колико се они акрибично и скрупулозно трудили да сакупе баш све изворе за дати том (односно период или тему), свака књига серије постаје непотпуна чак и пре но што је ушла у штампу. То је, последично, под велику сумњу поставило, у основи утопистичку, идеју о могућности коначног откривања и сазнавања свих чињеница прошлости. Осећање немоћи да се спознају и учине доступним сви писани трагови прошлости, додатно је продубљено када су

историчари знатно проширили круг тема и интересовања за прошлост; када су уско занимање за прошлост националне државе почели да усмеравају према економској и културној историји и другим подручјима. Фактички, са сваком новом темом додатно се ширио круг потенцијалних историјских извора. То је идеју о истинској научној историји, на начин на који су је замишљали и дефинисали *неоранкеовци*, учинило практично неостваривом.

Паралелно са овим процесом, још у годинама европских криза пред Први светски рат, а поготову током рата и после њега – пре свега под утиском снажног политичког ангажмана водећих историчара, који нису налазили начин, а неки нису имали ни жељу, да се одупру по науку погубном утицају политичких страсти – и друга кључна научна парадигма *неоранкеоваца*, о апсолутној моћи метода „критике извора“ да обезбеди потпуно објективну, од вредновања неутралну, историју, била је постављена под озбиљну сумњу.

Но, *спор око методе*, који су, критикујући мултидисциплинарни приступ Карла Лампрехта, покренули водећи представници класичног историцизма предвођени Мајнекеом, имао је и другу, можда још важнију димензију. „Лампрехтова контроверза“ је заправо довела у питање *неоранкеовску* ортодоксију (Питер Берк). По идеји Мајнекеа и његових истомишљеника распра је требала да коначно стави тачку на спорења око методе у историографији. Али је спор, управо супротно тој идеји, заправо представљао тек почетак дуге расправе током које је, поготово у Француској, стално растао број присталица и заговорника сарадње историјске науке са другим друштвеним дисциплинама, и то како међу историчарима, тако и међу научницима сродних друштвених наука. Што је још важније, од тог времена током читавог 20. века, генерално посматрано, расправе и спорови у историографији вођени су управо по тада утврђеној вододелници: са једне стране традиционални историцизам, са акцентом на темама из политичке историје, ослањањем на метод „критике извора“ који је временом постајао све окошталји, са све израженијом тежњом

ка непрестаном нагомилавању чињеница и са препознатљивом апсолутизацијом кључних термина: објективност, истина, документ, чињеница...; а са друге, сви они правци који су се називали „новом историјом“ и залагали се за мултидисциплинарне методе, за преиспитивање и промишљање кључних термина, тематску разноврсност која у поље занимања за прошлост подједнако укључује друштво, културу, економију, касније и обичног човека, свакодневицу...

А онда се, током кризних деценија светских ратова и радикалних тоталитарних идеологија традиционални позитивизам суочио са изазовима и притисцима пред којима није успео, вољно или невољно, да одбрани основне постулате на којима је базирао свој научни хабитус и властиту научну саморефлексију. У сенци прокламованих идеала објективности и истинитости историографија се потпуно преобратила у *државотворну дисциплину*, у учитељицу и „градитељку“ нације. Тако је историографија постајала моћно пропагандно средство индоктринације становништва и све више тонула у (зло)употребу науке, попут немачког класичног историцизма и његових водећих представника на челу управо са Фридрихом Мајнекеом. Истина, како је приметио Волфганг Момзен „не може се рећи да је национал-социјализам у потпуности успео да подвргне себи историјско образовање и да загосподари, историчари су се одупрли захтевима глупе, необразоване национал-социјалистичке елите да створе потпуно нову, национал-социјалистичку слику прошлости Немачке. Али ипак постепено су подлегли искушењу писања историје у складу са духом времена“. Но, и поред тога, такав „научни“ ангажман неминовно је отварао дилеме о дOMETИМА и ЛИМИТИМА кључних појмова научне историографије на начин на који су их дефинисали *неоранкеовци*, попут појмова „објективност“, „непристрасност“, или „истина“. На тај начин, тоталитарно искуство двадесетих и тридесетих година 20. века озбиљно је подрило веру да је историографија „наоружана“ научним методом, чија доследна примена гарантује могућност апсолутне непристрасности и објективности, и дало више него

довољно аргумената за суштинску критику основних постулата историцистичког поимања историјске науке – како од стране самих историчара, тако и од филозофа и социолога.

У исто време, тоталитарне власти стаљинистичког СССР преобратиле су марксистичко поимање друштва и историје у крајње вулгаризовану, шематски тумачену (и наметану) догму, а саму историографију у телеолошку „науку“ чија је функција да оправда постојећи поредак ствари као нужан и неизбежан. Тиме је био нанет озбиљан ударац, не само развоју руске историографије, већ и марксистичком утицају на историографију, који је од краја 19. века успео да у историјску науку унесе нове теме, прошири круг интересовања и укаже на могуће нове дискурсе поимања и тумачења прошлости. Ипак, утицај марксизма као друштвене теорије имао је значај и ван СССР. Тако је, примера ради, почев од тридесетих година 20. века у Великој Британији и неким другим земљама започео систематичнији развој марксистичке историографије, који је од педесетих година прерастао у знатно утицајнији правац у коме су истакнуте резултате дали аутори попут Едварда Халета Кара, Едварда Томпсона или Ерика Хобзбаума.

Најзад, два паралелна процеса који су обележили прелаз из 19. у 20. век и прву половину 20. века – добровољно стављање истакнутих историчара и научног рада у службу националне пропаганде и тоталитарне државе и стално присутна мисао о неминовности интердисциплинарног приступа у историографији, коју је још деведесетих година 19. века заговарао Лампрехт – стопили су се у радикалну критику традиционалних позитивистичких поставки *неоранкеоваца* и довели до одклона млађег нараштаја француских историчара ка сарадњи са суседним друштвеним наукама. Окупљање је започело око часописа *Revue de synthèse*, Анри Бера покренутог 1911. године. Временом присталице новог поимања улоге, задатка и метода историографије нашле су свој институционални израз у Француској, када су 1929. године Марк Блок и Лисијен Февр покренули часопис *Анали*. Оснивање *Анала* означило је велику прекретницу, или ако се послужимо

прилично субјективном оценом Пјера Шонија, „рађање историје као савремене науке о човеку“.

Но, ма колико била субјективна, оцена Шонија је макар у једном несумњиво тачна – оснивање *Анала* и организационо профилисање мултидисциплинарног начина мишљења у историографији пресудно је утицало на генералне трендове развоја историјске науке у свету. Отклон *аналиста* од преовлађујуће политичке историје ка „широј и хуманијој историји“, која тежи да обухвати све људске делатности и у чијем се центру интересовања не налази приповедање о догађајима, већ „анализа структура“, уз истовремену запитаност над основним теоријским претпоставкама властите науке (делом инспирисана и драматичним развојем природних наука, поготово физике) сасвим логично се, теоријски, методолошки и организационо, преточио у саморефлексију и самодефинисање новог правца – „нове школе“, проистекле из нових захтева према историјској науци, које су постављали сами историчари. Од тог тренутка у историографији су се, методолошки и тематски, јасно профилисала два дискурса – традиционални позитивизам и „нова историја“.

Аналисти, као предводници новог начина мишљења у историографији, основну критику усмерили су на тада владајуће разумевање прошлости и задатка историографије, за које се залагао традиционални позитивизам, заплетен „у ембрионалној форми приповедања“ (Марк Блок), апсолутно посвећен дескриптивној форми историјске евиденције чињеница и догађаја политичке, дипломатске и војне историје. Залажући се за структурално разумевање друштва и прошлости, *Аналисти* су, у складу са духом и потребама нове епохе (епохе „шока од разарања“ Првог и Другог светског рата), историографију промишљали и позиционирали као доминантно проблемску науку. Њихова саморефлексија науке подразумевала је да историографија никако не сме да се задовољи само простом реконструкцијом „конкретних, јединствених и непоновљивих прошлих догађаја“, већ треба и мора да као основни задатак постави формулисање хипотеза, односно постављање

и решавање проблема. То је допринело знатном проширивању круга интересовања историјске науке – пре свега ка економији, друштву и култури, што је утицало да се у само истраживање укључе резултати и методе других друштвених наука. Но, за разлику од ранијих критичара традиционалног позитивизма, који су апеловали да се у историографију уведе мултидисциплинарне методе, *аналисти* су приступили њиховој системској примени у историјским истраживањима. Чинило се, нарочито из перспективе људи окупљених око *школе Анала*, да примена метода економије, социологије, статистике, антропологије и других дисциплина, која је веома брзо дала бројне и изузетно успешне резултате, омогућава историографији да досања свој давнашњи „империјални“ сан – да постане централна, доминантна, све-прожимајућа дисциплина друштвених наука, чији је крајњи циљ разумевање целине људског живота, односно „тотална“ или „све-обухватна“ историја. Тако је један амбициозан програм, који је на нови начин разумео улогу и сврху историографског рада, довео до суштинске трансформације предмета и метода историјске науке у односу на наслеђе и праксу традиционалног позитивизма.

Осим инсистирања на проблемском разумевању историје и прихватања и примене метода и резултата „суседних“ наука, *аналисти* су, у складу са методама других друштвених наука, инсистирали и на коришћењу теоријских концепата у историографском раду. Оштро су критиковали традиционалну позитивистичку глорификацију и апсолутизацију искључиво писаних извора, знатно ширећи изворну базу историјских истраживања на практично све остатке прошлости. Њихово залагање за примену, како је Арон Јаковљевич Гуревич прецизирао, полидисциплинарног приступа, знатно је проширило визуру историчара и омогућило прихватање нове визије историјског контекста, што је отворило могућности продубљивања саме природе историографског тумачења.

Круг историчара окупљених око часописа *Анали* (Марк Блок, Лисјен Февр, Фернан Бродел, Жорж Диби, Пјер Губер, Робер Мандру, Пјер Шони, Жак Ле Гоф, Ернст Лабрус, Жак

Ревел, Филип Аријес, Марк Феро, Емануел Ле Роа Ладири...) представљао је без сумње централни, најпознатији и најутицајнији правац, који је круцијално допринео промени мишљења у историографији. Но, далеко од тога да је представљао једини утицајни правац. Напротив. Чак се тешко може рећи да је критика традиционалног позитивизма представљала јединствен и унисон покрет, на чијем су се челу налазили искључиво представници *школе Анала*. Бројни други правци, школе и појединци, новим и оригиналним методама истраживања и експликације резултата, поимањем улоге и сврхе историографског рада, доприносили су да историографија битно прошири и продуби научне домете.

Још двадесетих година 20. века у Сједињеним Америчким Државама се први пут појавио назив „нова историја“. Његови главни представници, Џејмс Х. Робинсон, Чарлс Бирд и Фредерик Ц. Гарнер заступали су погледе веома блиске Лампреховим (који се најјасније препознају у Гарнеровим ставовима да се „морају узети у обзир све сфере човекове делатности“, односно да се „ниједан одсечак друштвеног живота не може разумети ако се изолује од осталих“). Они су, оштро критикујући традиционални историцизам, теоријски и методолошки заговарали и у пракси реализовали једну интердисциплинарну концепцију историје.

Потом је, како су историчари временом престајали да буду усредсређени искључиво на политику, државу и елите, од тридесетих година 20. века, у праксу историјског истраживања све више почело да улази бројање и све значајније место су почели да заузимају математички модели. Најпре су нашли примену у истраживању историје цена као посебног сегмента економске историје (која је као посебан правац у Великој Британији и Сједињеним Државама почела да се профилише још пре Првог светског рата); потом, од педесетих година, и у проучавањима економског раста и демографске историје. Од шездесетих година та разнолика примена математичких модела почела је да се подводи под заједнички именитељ *клиометрије*, која је полазила од претпоставке да одређене области људског понашања треба

посматрати као систем у којем се могу квантификовати и променљиве и њихов међусобни однос. Под њом се подразумевало обједињавање квантитативних метода истраживања, статистичких техника сређивања података и примене економских теорија. Потом су, са развојем квантитативних метода и њиховом широком применом у историографији, у употребу све више почели да улазе и компјутери (најпре ради обраде података из економске историје и демографије, а затим и обраде група података који се не исказују бројчано, али садрже истородне информације о одређеној проблематици, попут зборника закона, списка нотара и сл.). Први су у пракси историографског рада компјутере почели да користе историчари окупљени око *школе Анала*, као и *Кембричка група за проучавање становништва* у Сједињеним Америчким Државама. Нешто касније се поред *клиометрије* профилисала и „серијална историја“ (Пјер Шони). Временом, све важније место у раду историчара почеле су да заузимају и, на математичким основама базиране, аналитичке технике, факторска анализа, аутоматска класификација, лексикометријске и семантичке студије дискурса...

Осим праваца који су у историјско истраживање уводили математичке методе, профилисао се и низ других праваца који су акценат у проблематизацији прошлости стављали на друштво, културу или појединца. Међу тим бројним школама, правцима и усмерењима „нове историје“, најзначајније домете, поред *аналиста* (или под њиховим плаштом), успеле су да остваре *историјска-социјална наука* у Немачкој, профилисана под утицајем социолошких теорија М. Вебера (Ханс-Улрих Велер, Јирген Кока и др.), затим британска *социјална историја*, делом заснована и на снажном утицају (нео)марксизма (Е. П. Томпсон, Е. Х. Кар, Е. Хобсбаум...), *нова економска историја* у САД (Роберт В. Фогел, Даглас Ц. Норт...), *историјска антропологија* у читавом низу европских историографија у Француској, Немачкој, Британији, Аустрији као и у Совјетском Савезу, односно Русији (Филип Аријес, Михаел Митерауер, Карл Казер или пак у Русији Арон

Јаковљевич Гуревич...), *психоисторија* у САД (Лојд Де Моз, Роберт Џеј Лифтон...) и др.

Током седамдесетих и осамдесетих година, историографија се гранала на све већи број „школа“ и праваца, издвајао се велики број уско специјализованих дисциплина и субспецијалности. Та својеврсна фрагментација прошлости (мноштво „историја“ о све мањим појавама), представљала је у извесној мери противречан процес – са једне стране, радикално је ширила хоризонте интересовања за прошлу стварност, али је, са друге, водила ка губитку целовитости и перспективе. Тај процес родио је, крајем седамдесетих и почетком осамдесетих велику сумњу да се тематским и жанровским фрагментисањем прошлости може постићи кохерентно научно разумевање прошле стварности. Уследила је реакција, са једне стране у виду повратка ка историјској наративи (као преовлађујућем начину експликације научних резултата), а паралелно са тим, уследила је са дијаметрално супротних позиција – из дискурса постмодерне – снажна и радикална критика не само наративе, већ и историје као науке у целини.

Сучељавање класичног историцизма и интердисциплинарних концепата „нове историје“ обележило је развој историографије током читавог 20. века. У сталном спору са традиционалним позитивистичким фокусирањем на државу, на догађајну, политичку, војну и дипломатску историју, поборници „нове историје“ су почели да се темељно баве читавим спектром нових проблема: историјом друштвених структура, економском историјом (са разуђеним опсегом истраживања од привредне, пословне, трговачке историје, преко историје новца, цена, надница, до макро и микроекономске историје), светском историјом, социјалном историјом (која се најпре профилисала кроз занимање за историју друштвених проблема, да би временом еволуирала, како је показао Ерик Хобзбаум, од социјалне историје до историје друштва, са разуђеним спектром интересовања који варира од проучавања великих трендова до студија случаја у малим размерама), геоисторијом (Бродел), демографском историјом, историјом ментали-

тета (која је укључивала и проучавање таквих софистицираних историографских проблема попут историје страха или наде...), родном/gender историјом (схваћеном и тумаченом пре свега у смислу друштвеног организовања полних разлика), психоисторијом, потом историјом „одоздо“ (усредсређеном на обнављање становишта обичних људи у прошлости, која се грана на низ праваца – микроисторију, историју обичног човека, историју свакодневног живота – и која је показала да свакодневица није само „декор велике историје“ већ и привилеговани предмет историјског сазнања), затим историјом тела, болести, потрошње, гестова, културном историјом (али проучаваном и тумаченом из дискурса у коме култура више није била схваћена на традиционални позитивистички начин, као култура елита или култура ремек-дела, већ култура схваћена под утицајем социологије и антропологије као мрежа значења која одређује једно друштво и на окупу држи све његове чланове, као производња, ширење, простор, усвајање...).

Суштински значај продора које је направила „нова историја“ огледао су и у померању интересовања са појединца на масе, са јавних догађаја на темељне структурне промене које су одређивале судбину обичног човека. То је утицало да дође до радикалног проширења опсега историјског истраживања, али и до тога да је читав свет приватног, насупрот јавној сфери политике, тј. сфери интересовања традиционалног историцизма, уведен у поље историографског интересовања, проучавања и тумачења.

Нова историја дала је низ важних импулса даљем развоју историографије, без којих се савремена историјска наука у свету не може ни замислити. Један од најважнијих је свакако *проблематизација* прошлости и, уско повезана са њом, изузетна важност коју је у историографији стекла *друштвена теорија* као концептуални и методолошки оквир за изучавање прошлости. Примена теорија је круцијално изменила разумевање историјског истраживања, омогућавајући да се историјска наука уздигне на ниво проблемског, концептуалног изучавања прошлости. Не

мање важно било је и *географско* и *социјално ширење поља истраживања*. Посебан значај имала је и промена односа према историјском времену. *Аналисти* су, схватајући *конфигурацију времена* на потпуно различит начин од традиционалних позитивиста, увели у историографију појмове кратког, средњег и дугог трајања. То је довело до суштинске промене односа према времену у историјској науци, јер је „танко“ и „јединствено“ време којим су оперисали традиционални позитивисти, а чију конфигурацију одређује политика, било замењено знатно сложенијим разумевањем „многоструког“ и „густог“ времена, у коме се политичко време преплиће са економским, друштвеним, али и свакодневним и временом обичног човека.

Методолошки посматрано, можда најбитнија међу бројним променама тичала се промене односа према историјским изворима. Преокрет је унело разумевање да проблематику истраживања не намећу доступни извори, већ напротив, управо проблематика истраживања, како је уз помоћ теорије и концептуализације постави историчар, одређује изворе за истраживање. Или, како је то Пјер Нора дефинисао, „у току целокупне позитивистичке епохе веровало се да постојање извора и могућност њиховог исцрпног коришћења диктира избор историјске проблематике – мада је тачно управо супротно: одређена проблематика износи на светло дана практично неисцрпне изворе“. Тако је пређашњи позитивистички фетишизам докумената државне провенијенције, замењен знатно ширим разумевањем историјске грађе и потенцијалних извора (у које се сада убрајају и језик, успомене, традиције, филм...). Истина, тај преокрет је историчаре суочио са новим проблемима, специфичном „инфлацијом докумената“ (Шарл-Оливије Карбонел), у којој су они истовремено и саучесници и жртве. Саучесници, јер изналазе стално нове и нове историјске изворе, напуштајући идеју да је текст једини извор обавештења о прошлости, али и стога што у своја истраживања стално укључују свеукупност већ искоришћених извора, наново их користећи и тумачећићи. А жртве јер су сведоци чињенице да

свака деценија 20. века производи више информација него што је човечанство прикупило и сачувало од изума писма током шест миленијума (Карбонел).

То је изазивало нове методолошке проблеме и преиспитивања. Примера ради, постало је јасно да данашњи историчар, услед обимности историјских извора са којима оперише, није у стању да у свом раду сваки документ подвргава појединачној критици извора, чиме је обесмишљен један од основних постулата класичног историцизма. Односно, како је прецизно дефинисао Емануел Ле Роа Ладири – серијност докумената и њихова количина толико су велики да се опирају традиционалном испитивању историјском критиком. Истовремено, чињеница да се историографија свакодневно суочава са хиперпродукцијом историјских извора најразличитије врсте, дефинитивно је ставила тачку и на један од кључних постулата (али и давнашњу заблуду) *неоранкеоваца* да се током истраживања могу и морају исцрпсти сви извори. Наведени проблеми су више него јасно показали сву испразност и неутемељеност тврдоглавог настојања традиционалних позитивиста да упркос евидентног сучељавања са несагледивом продукцијом и разнородношћу доступних извора, наставе да инсистирају на коришћењу искључиво оних занатских метода формулисаних у време Ранкеа и *неоранкеоваца*.

Последично, сумњи и преиспитивању био је изложен и један од кључних појмова и постулата традиционалног позитивизма – сам појам *чињенице*. Пре свих, *аналистички* структурализам супротставио је – до тада доминантном схватању класичног историцизма да је историјска чињеница објективни предмет историјског истраживања и да представља „сам догађај“, тј. оно што се „стварно десило“ – схватање да је *историјска чињеница* заправо *процес реконструкције историје*, прецизније „научна конструкција“, тј. „схватање догађаја“ од стране историчара. Спознаја да централно питање рада историчара не представља чињеница – као предмет по себи, већ реконструкција чињенице – као „материјала“ за формулисање историјског исказа, отвори-

ло је бројне контроверзе. Најпре, питање хијерархијске поделе чињеница према њиховом значају, потом и проблем класификације историјских чињеница на једноставне и сложене (према моделу природњачког конципирања чињеница). Најзад, оштро се наметнуо и проблем односа историјских чињеница и друштвених чињеница. Сазнање да историјски извор не представља чињеницу по себи, већ је само медиј који садржи информације о историјским чињеницама, утицало је и на радикалну промену односа у пракси историјског истраживања и методологији историчарског рада и према чињеници и према историјском извору.

Разумевање историјске чињенице битно је проширено – уместо историцистичког схватања да је историјски извор чињеница (о) прошлости, по себи, прихваћен је знатно комплекснији став да је чињеница прошлости заснована на коришћењу изворних, али и ван-изворних информација, захваљујући научној конструкцији историчара (Јежи Тополски). И управо стога је Е. Х. Кар сугерисао да је неопходно правити разлику између *чињеница из прошлости* (које су безграничне) и *историјских чињеница* (које представљају избор који су начиниле генерације историчара). На тај начин је радикално била урушена још једна класична позитивистичка премиса – према којој се стварност састоји од одговарајућег броја чињеница, „цигала“, и читав посао историчара је да их извуче из извора и једноставно реконструише. Односно да реконструкција треба да одговара чињеницама и да то поклапање чињеница/извора са реконструкцијом, заправо представља критеријум њене истинитости. Тако је позитивистичко разумевање историјске чињенице, у самој суштини изразито статично и супротстављено бити и динамици историјског процеса и историјског истраживања, доживело разорну критику.

Суштински и дубок преображај разумевања самих основа историографског рада, приступа истраживању и основних научних постулата и појмова (времена, историјских извора, чињенице), неминовно је отворио и питање метода. „Нова историја“ радикално је повећала број *метода* коришћених у историографс-

ком раду, ван историцистичког метода анализе текста, тј. критике извора. Разноврсност коришћених метода је постала до те мере велика, да се може рећи да више не постоји један и јединствен метод историјског истраживања, већ напротив, да има (пре)више метода, што је делом и последица сарадње историографије са другим друштвеним наукама (Карбонел). Услед тога, историографска експликација све више се усмеравала на проблемско, на аналитичко и губила је облик непрекинутог приповедања. А „нова историја“ је појачала и тежње ка синтетичком сагледавању проблема, у коме је важнија целина него делови. Све то омогућило је превазилажење историцистичког слепог везивања за изворе и, све шире јединство у историографској заједници око схватања да метод обухвата далеко више од критике извора и да се истраживање мора управљати према проблематици и унапред одређеној и јасно наглашеној теорији.

Нови резултати и домети, покренуте дилеме, расправе и контроверзе, стална запитаност над предметом, основним претпоставкама, над „алатом“ и „занатом“ историчара, подизање историје на ниво проблемске науке, развој нових метода, битно проширење круга коришћених историјских извора и свакако свепрожимајућа сарадња са „суседним“ друштвеним наукама – са циљем досезања свеобухватног знања о прошлости, исказаног у идеалу о „тоталној историји“ – дали су изузетан полет и снажно упориште „новој историји“. Толико снажно да је, у деценијама после Другог светског рата – у епохи коју је обележило искуство до тада незапамћених разарања, разочарања, идејне дезоријентације и сумњи у идејно наслеђе 19. века, искуство муњевитог развоја природних наука, пре свих физике, али и њихове могуће разорне злоупотребе стално потхрањиване шоком и страхом који је изазвала производња и злокобна употреба атомске бомбе – тај начин мишљења однео потпуну превагу у светској историографији. Како примећује Јирген Кока, то није била револуција, пошто се не може говорити да су се „историјсконаучни методи у најелементарнијем виду темељно променили“, али преображај

је био дубок и свеобухватан, јер „ипак се јесу променили правци питања и начина гледања, однос теорије и емпирије, однос према суседним наукама, дефиниција проблема и дозвољена решења проблема, као и суд о томе шта важи за достојно испитивања и када се може прихватити да је на неко питање дат довољан одговор“.

Велики политички и друштвени преображаји, технолошки напредак, ширење и омасовљење образовања, који су постали све интензивнији током 20. века, не само да су мењали генерални однос према политици, демистификовали политику, бављење политиком и функционисање државе, већ су допринели знатном ширењу социјалне, политичке и историјске свести међу већином популације. То се, неминовно, одразило и на круг тематских интересовања у историографији. Борба традиционалних позитивиста да историју ограниче на стриктно изучавање елита, проучавање историје националне државе и њених односа са другим националним државама – није имала никаквих шанси на успех. Процес који је Е. Х. Кар описао као „улазак масе људи у историју“, неминовно је – поготово после искуства Другог светског рата – утицао на радикално ширење тематског круга интересовања историјске науке. Интересовање се, с једне стране, померило са елита ка историји, осећањима и судбинама тзв. „обичног“ човека, али је, такође, дошло и до драматичног ширења интересовања на готово све аспекте прошле стварности изван сфере политике – ка економији, друштву, култури, свакодневици...

Превладавање ограничења класичног историцизма могло је историчарима да се суоче са потребом да прочисте и прецизирају појмовни апарат са којим баратају у своме раду. Да се потруде да пронађу одговоре на питања која су стизала из „суседних“ дисциплина и да проверавају нове хипотезе. Да се суоче са чињеницом да је строга примена квантитативних метода уништавала и обесмишљавала бројне, до тада широко прихваћене, историјске митове и стереотипе. У тој ситуацији, традиционални позитивистички методи и интересовања, који нису

одговарали изазовима епохе, упркос отпору, били су потиснути на маргине историографске сцене. Кључни преображај светске историографије догодио се у деценији након 1968. године, пре свега кроз снажну и свеобухватну институционалну сарадњу са „суседним наукама“ (Јирген Кока, Ричард Еванс). Преображај и тријумф „нове историје“ био је до те мере изражен да су се традиционални позитивисти преобратили у конзервативну групу која није могла да одговори на горућа питања струке и више ни на који начин није усмеравала генералне токове развоја историјске науке. Нове школе и правци у историографији понудили су интердисциплинарне концепције које су однеле потпуну превагу, битно обогатиле историјску методологију, праксу, темељно прошириле и продубиле знања о прошлости и предмет изучавања историографије прошириле на читаво људско друштво и његову прошлост.

Карактер, дубина и свеобухватност преображаја у деценијама после Другог светског рата били су толико снажни, да су већ од шездесетих година 20. века унутар саме историјске науке довели до различитог поимања сврхе и циља целокупног научног развоја. Једни су га, како је јасно показао Ричард Еванс, видели у ширењу историјског учења (Едвард Халет Кар), други пак у нагомилавању историјског знања (Џефри Елтон). Био је то кључни прелом, после кога су се јасно профилисала два поимања, два приступа прошлости. Први, *традиционални позитивизам*, главну сврху историографског рада видео је у нагомилавању чињеница (време је показало, изван неког ширег контекста), без потребе да даље развија окоштале методолошке постулате *неоранкеоваца*, према коме чак нема ни потребе дискутовати о кључним премисама науке и научног рада, јер „сви знају шта је историја“. Насупрот њему, и у спору са таквим приступом, профилисала се *нова историја*, запитана над кључним премисама струке, посвећена ширењу методолошких схватања и основа историчаревог рада, свесна значаја и разноврсности друштвених теорија, усмерена на упознавање са резултатима, праксом и методама „суседних“

друштвених дисциплина и њиховом применом у властитом раду. Од тог тренутка било је више него јасно да поборници „нове историје“ не представљају само групу незадовољника који су у сталном спору са доминантним током, унутар монолитно схваћене историјске науке, већ један од два правца у историјској науци, и то не само правац који је знатно динамичнији и иновативнији, већ и доминантнији и прогресивнији, који је сам носио целокупан развој историјске науке у последњим деценијама 20. века.

Знатно проширење поља историографског рада, отварање нових питања, примена нових метода, увођење нових концепата, нова проблематизација прошлости – које су у историографију увели научници окупљени око *Школе „Анала“*, или економетристи, из америчке школе „Нове економске историје“, или британски социјални историчари, или заговорници немачке социјално-историјске науке – представљали су кључне чиниоце који су, чинило се, омогућили не само да *нова историја* однесе одлучујућу превагу и на маргине потисне традиционалну историографију, већ и представљали дефинитивну потврду да је историја успела да се еманципује као посебна наука. Потпуна превага *нове историје* успела је, како је изгледало, да коначно стави тачку на латентну готово двовековну борбу – од дана када је историографија исказала јасну амбицију да буде заснована као наука, на чврстим начелима попут природних наука – око питања може ли се, и у којој мери, историја сматрати науком, или је тек грана уметности (конкретно књижевности).

Ипак, упркос оптимизму, надама и жељама, већ од средине осамдесетих било је јасно да изазови, дилеме и сумње не само да нису нестали, већ и да наново јачају. Уследио је нови и веома снажан изазов који је током деведесетих година и у првој деценији 21. века, историјску науку суочио са огромним искушењима – суочавање са постмодернистичком критиком. Постмодерна је под сумњу, преиспитивања, критику и оспоравања поставила све основне постулате и читав концепт историје као друштвене науке, која прошлу стварност тумачи не само у традиционалним

позитивистичким категоријама „бироградске националне државе“, већ и дискурсима „модернизације“, „индустријализације“ и „урбанизације“, којима оперише „нова историја“. Поновна сумња у методе историје и моћи историјске спознаје била је толика, да су многи савременици били склони да помало злурадо закључе да је очито да се историјско знање не акумулира на начин на који се то одиграва у другим наукама.

Готово сваки аспект постмодерне критике друштвених наука представљао је, директно или индиректно, и критику историјске науке. Почев од генералног преиспитивања, критике и одбацивања просветитељског друштвеног, културног и научног наслеђа, укључујући одбацивање идеје прогреса људског друштва и могућности рационалног поимања објективне стварности. Преко постмодерног ломљења прихваћених друштвених идентитета (од националног до полног), директно проистекло из порицања аутентичног значења текста, који одражава стварне промене у друштвеној свести. Закључно са великим „лингвистичким обртом“ који је у центар пажње поставио питања језика, текста, значења и дискурса – исказаним често у радикалној тврдњи да текст не поседује никакав однос према спољном свету и да је текст све, јер ништа не постоји ван језика.

Ипак, кључни изазов и праву научну провокацију представљао је крајње скептички став постмодерниста о самој могућности рационалног утемељења историјске науке и објективне спознаје прошлости. Сумњу и крајње скептичан однос према историјској науци исказали су још родоначелници постмодерне (Ролан Барт, Жак Дерида, Мишел Фуко и др.), који су оптуживали историчаре да су њихове тврдње да реконструишу прошлу стварност засноване на завараванју. Да радови историчара не представљају никакву слику историје већ само варку, тек обичан запис о прошлости, који је ништа друго до парада значења под маском скупова чињеница (Р. Барт). Да се значења не могу наћи у прошлости, односно да значења у прошлост учитавају сами историчари. Затим, да не постоји неопходна и доследна

веза између остатака прошлости и текста историчара. Чиме је доведен у сумњу један од базичних постулата научне историографије, заснованост историјског приступа тумачењу текстова. Да је научна апаратура историчара – цитати из докумената и фусноте – тек пуко средство смишљено за заваравање читалаца и стварање ефекта стварности и научности. Да стварност у којој се живи може да се осети и искуси чулима, а да прошлост у том смислу више не постоји и да није стварна на начин на који је стваран свет који нас окружује у садашњости...

Начелне дилеме и преиспитивања потом су се слили у основну генералну замерку историографији – да не представља ништа друго до „метанаратив“, тј. „велику приповест“ лишenu могућности историјског сазнања која је тек једна од многих врта приповести, тј. тек једна од грана лепе књижевности (Хејден Вајт). Историја је само један у низу различитих дискурса о свету (Кит Џенкинс). Стога је историографији, у складу са генералним неповерењем постмодерниста према метанарацијама, често било оспоравано икакво стремљење ка истинитости, и наглашавано да је она заправо носилац низа политичких ставова укореењених у ово место и овај тренутак. Истицано је, такође, да нема смисла размишљати о објективности и непристрасности историчара, с обзиром на чињеницу да прошлу стварност није могуће објективно спознати, да не постоје критеријуми истинитости у историјској науци, да је историографија језичка фикција, која је колико плод истраживања исто толико и резултат имагинације и измишљања (Хејден Вајт). Или још радикалније, такви темељни концепти попут „истине“, „чињенице“ или „објективности“ огољени су као најгоре бесмислице и у најбољем случају потребна им је радикална рedefиниција (Беверли Саутгејт). Односно да је ранкеовски идеал документарности превазиђен и да је историја какву смо познавали зрела за сметлиште (Алун Манслоу). Што је, у радикалној хиперрелативистичкој варијанти критике историографије сведено на констатацију да историја није ништа друго до језичка вежба и да је то све на што може претендовати (Дејвид Андрес).

Дубља постмодернистичка критика садржала је начелна оспоравања самих основа историјске науке. Кључна оспоравања била су сажета у тврдњама да је тешко, готово немогуће, успоставити везу између прошлости и садашњости, историје и стварности; да проучавање прошлости заправо не представља проучавање историје, већ пуко конструисање прошлости које обликују историчари (Кит Џенкинс); да историјско истраживање тешко да може бити релевантно за писање историје (Франк Анкерсмит). То потврђује чињеница да не постоји само један тачан поглед на одређен догађај или процес, већ много тачних погледа (Хејден Вајт). Односно, историографија нема могућности да се заснује на емпиријском сазнању (Алун Манслоу). Стога, закључивали су постмодернисти, задатак историчара и не би требало да буде истраживање прошлости, већ размишљање о начинима на који се прошлост исказује у садашњости (Франк Анкерсмит).

Даља, детаљнија критика постмодерниста суочила је историчаре и са низом веома провокативних питања, проистеклих из одличног познавања истраживачког поступка, ограничења историографског рада и дилема са којима се историјска наука суочавала дуже од једног века. Почев од питања да ли постоји коначна и јединствена истина која се може спознати и запажања да су знања о прошлости језички и друштвено условљена, да прошлост и писани искази о прошлости нису, нити могу бити идентични и да су писани документи и остаци прошлости, нека врста замене за прошлост (Алун Манслоу). И да се никако не може тврдити да постоји само један тачан поглед на одређен догађај или процес, већ да постоји мноштво тачних погледа, при чему они не морају бити контрадикторни, нити нарушавати основне стандарде критике извора и доказивања (Хејден Вајт). До размишљања попут оног да интерпретација не проистиче једноставно из чињеница, тј. докумената, већ да интерпретацију чињеница прошлости дају сами историчари, да у свом раду историчари од докумената праве фетише, чиме се изврће читав

радни процес (Кит Џенкинс). Или, са њим повезаног запажања да документи настају увек са нечије тачке гледишта, са крајње специфичном сврхом и да су по правилу намењени тачно одређеним читаоцима (Доминик ла Капра).

Постмодернистичка критика је представљала несумњив, снажан и радикалан изазов историјској науци, који је довео до специфичне кризе историјског знања. Тај изазов је испровоцирао и негативне реакције и одбацивање, али и бројне полемичке текстове и садржајне и промишљене одговоре, који су дали снажан импулс саморазумевању историчара и историографског рада. Само по себи је разумљиво да дискусију и полемику са постмодернистима нису могли да воде традиционални позитивисти, и иначе самоизоловани и незаинтересовани за проблеме саморефлексије историјске науке, метода, и начелна питања историографског рада. Стога је више него јасно зашто су најжешћу полемику са постмодернистима на себе морали да преузму поборници „нове историје“ (попут Переза Загорина, Јиргена Коке, Арона Јаковљевича Гуревича или Ричарда Џ. Еванса), који су се и сами у свом историографском раду суочавали са дилемама и питањима која су покретали постмодернисти, промишљали их, покушавали да пронађу одговоре, отклоне дилеме, развију теорије и помоћу њих превладају проблеме...

Постмодернистичка критика указала је, како је приметио Арон Ј. Гуревич, на стварне слабости методологије историчара; на чињеницу да многе претпоставке, на којима је традиционално грађено историјско истраживање, изазивају озбиљне сумње и захтевају прецизирање или потпуно преосмишљавање. Указала је и на то да је животно важно критички промислити и оценити истраживачке принципе и методе наслеђене из претходних стадија развоја, односно, обратити веома озбиљну пажњу на истраживачко поље историје које се непрестано мења.

Полемика са постмодернизмом представљала је озбиљан изазов који је, како је приметио Ричард Еванс, бројним питањима, конструктивнијим модалитетима о могућностима, ограничењи-

ма и немогућности стицања објективних знања, о заводљивој али релативној природи истине, о дилемама и тешкоћама да се направи јасно разграничење између факата и фикција – просто принудио историчаре да се замисле и преиспитају чак и оно што су сматрали несумњивим и недодирљивим постулатима властите науке – да преиспитају методе и поступке свог рада; да се суоче са признавањем субјективности историчара; да се пажљивије односе према документима и да се посебно опрезно односе према њиховој површинској патини; да о текстовима и остацима прошлости размишљају на нове начине.

Постмодернистички изазов допринео је истовремено и да се многе теме, за које се сматрало да су исцрпљене, поново нађу у средишту интересовања историчара, да се отворе многа нова поља научних истраживања, и да се акценат помери са друштвено-научних на књижевне моделе.

Српска историографија: општи токови развоја

Српска историографија, самозадовољно затворена у доминантној традиционалној позитивистичкој матрици, спокојно је пропустила да се суочи са овим драматичним постмодернистичким изазовом (чак би се могло рећи да је пропустила и да га региструје), који је потресао светску историјску науку током протекле три деценије. Истина, поједини аутори (Ана Столић и Ненад Миленовић, Олга Манојловић, Михаел Антоловић, Алексеј Тимофејев) потрудили су се да дају преглед постмодернистичке контроверзе или неког од кључних постмодернистичких дискурса и да осветле неке од битних тема, поља интересовања или методолошких иновација постмодерне. Преведена је на српски и објављена једна од кључних полемичких студија (Ричард Џ. Еванс), а редакција *Токова историје* објавила је неколико извода

из теоријских радова постмодерниста (Франд Анкерсмит, Хоми Баба, Јерн Ризен).

Но, чак ни „атомска бомба“, у виду постмодернистичке критике и негирања саме бити историје као науке, бачена директно у историчарско двориште, ни издалека није било довољна да покрене дискусију међу српским историчарима, па чак ни да их спровоцира да се замисле над неким од кључних научних претпоставки властитог рада. Самозадовољна, немарна незаинтересованост српске историографије за карактер, суштину, резултате и последице велике полемике са постмодернистима, још више упада у очи ако се има у виду да је постмодернизам у српској научној средини нашао поборнике међу књижевним теоретичарима, антрополозима и социолозима.

Та незаинтересованост у великој мери је последица специфичног развоја српске историографије у модерном добу и савременог стања историјске науке којом још увек, готово апсолутно, доминира традиционално позитивистичко поимање и науке и историје, као и класично историцистичко поуздање у давно превазиђене методе и постулате *неоранкеоваца*.

Српска историографија се трудила да прати и да преслика основне развојне токове водећих европских узора. Ипак, услед општих околности историјског и државног развоја, у неким елементима је заостајала, а неке етапе прошла непотпуно. Но, упркос томе, главни трендови развоја српске историографије поклапали су се, у већој или мањој мери, са развојем водећих европских историографија. Тако се може констатовати да се и српска историографија од краја 18. до почетка 20. века еманциповала као наука и прошла кроз прву фазу процеса професионализације.

Прапочетци научности у српској историографији могу се везати за просветителске напоре Павла Јулинца, Захарија Орфелина и пре свих Јована Рајића, који је четворотомном *Историјом*

разних словенских народа, посебице Бугара, Хрвата и Срба (писаном шездесетих година 18. века, а објављеном 1794/95.) поставио основ нововековног развоја српске историографије. Рајић је успешно синтетисао и увелико надмашио дотадашњу историјску традицију, „српској историји дао изгубљени почетак“ и у складу са европском визијом историје – односно хронолошке поделе на старо, средње и ново доба – српску историју изводио од преломног времена Сеобе народа (Сима Ћирковић). Тако су, попут европских, и српски просветитељи, на првом месту Рајић, не само пресудно одредили потоњи развој историографије, већ и својом делатношћу доприносили општем занимању за историју. У тадашњем српском друштву, исто као и у Европи тога доба, могао се уочити повећан интерес за историографију, тако да су од укупног броја свих лаичких књига наслови из историје чинили 7,5%.

Утицај Рајићевог дела био је толики да се слободно може констатовати да је после првог (1794/95) и другог издања (1823/24), наредних више од пола века развоја српске историографије представљао епоху подражавања Рајића (1800–1860). Колико је већ тада био више него приметан заостатак у односу на водеће светске историографије јасно показује чињеница да је у време објављивања другог издања Рајићеве *Историје*, 1824. године, млади немачки историчар Леополд Ранке објавио своју знамениту *Историју романских и германских народа 1494–1514*, у чијем уводу је изрекао свакако најцитиранију историографску теоријску мисао, да је циљ и сврха историјске науке „показати како је у бити било“. А и чињеница да су то биле и деценије током којих су – док су, примера ради, у Немачкој свој научни зенит достизали историчари попут Бертолда Георга Нибура, а каријеру започињала генерација предвођена Леополдом Ранкеом – у српској историографији аутори попут Милована Видаковића, Исидора Николића, Димитрија Давидовића, Данила Медаковића и других, правили сажетке Рајићеве *Историје* и своје историографске напоре базирали углавном на Рајићевим истраживањима.

То је био резултат чињенице да је развој српске историографије умногоме био одређен и условљен специфичним, дифузним и испрекиданим историјским развојем. Крајем 18. и током већег дела 19. века она је настајала у народу који је живео подељен, на ободима две велике царевине; у народу који је већи део 19. века утрошио на борбу за државну самосталност и националну еманципацију. Дакле, настајала је у условима непостојања националне државе, разуђеног бирократског апарата и школског система – суштинских елемената који су представљали покретаче развоја водећих европских историографија. То је пресудно утицало да је, упркос чињеници да су и у српском друштву у доба просветитељства формиране основе за модеран историографски развој, он текао знатно спорије и са приметним закашњењем у односу на водеће европске историографије.

Генерално посматрано, занимање за историју, рад на пољу историографије и развој науке током већег дела 19. века обележила је активност „племенитих дилетаната“. Заостајање за европским узорима огледало се готово на свим пољима историографског развоја. Прве историјске расправе почеле су да се појављују тек четрдесетих и педесетих година 19. века (Александар Стојачковић 1842–44, Јован Стерија Поповић 1852, Никола Крстић 1854), свега неколико година пре но што је у Немачкој покренут први искључиво историјски часопис *Historische Zeitschrift*, да би се отворио простор за све већи број стручних историографских радова који су настајали. Објављивање великих серија докумената – један од најважнијих научних и организационих историографских послова који је симболично и организационо јасно указивао на процес трансформације историографије у научну дисциплину и који је у већини европских историографија започет у првој половини и средином 19. века, а до краја века већ у великој мери и обављен – упркос првим скромним покушајима (Павле Карано-Твртковић, Медо Пуцић и други), односно каснијим импулсима и јавним апелима (Љубомир Стојановић, Теодор Тарановски, Александар Соловјев, Владимир Мошин), у српској историографији као орга-

низован подухват професионалних историчара, није био започет ни тада, нити је касније током 20. века, изузимајући појединачне несинхронизоване напоре, у целини обављен.

У исто време, историја се сразмерно касно еманциповала и као развијен универзитетски предмет. Истина, општа историја је предавана на Великој школи од 1838, а национална од 1844. године, али прилично нередовно и без сталних професора. Тако да се, заправо, почетак процеса професионализације може узети тек за долазак Пантелије Срећковића на Велику школу (1859), када је историја добила сталног професора и постала разуђен и развијен универзитетски предмет. Током више од три наредне деценије Срећковић је предавао најпре општу и националну историју, а од 1872, када је на његову иницијативу дошло до раздвајања, преузео је катедру националне историје. Тако је Срећковић постао главни организатор универзитетске наставе историје, суштинског генератора професионализације историјске науке.

Но, српска историографија није имала срећу да у личности Панте Срећковића добије особу која би обједињавала професионални развој и развој универзитетске наставе са развојем науке и научних метода. Пантелија Срећковић – за разлику од нпр. Леополда Ранкеа, који је у свом раду обједињавао позитивне напоре везане за друштвену еманципацију и професионализацију историографије, са развојем критичког метода и њене научне еманципације – у српској средини имао је велики значај само као организатор универзитетске наставе, као једна од кључних фигура у процесу професионализације и стицања друштвеног престижа историографије (што се данас пречесто и неоправдано заборавља и занемарује). Али, као теолог по образовању, овај „племенити дилетант“, ватрени родољуб и национални радник у научном раду је исказао јасна методолошка ограничења. И ту се огледа још један парадокс развоја српске у односу на развој водећих историографија. Док је романтизам у већим европским историографијама, попут немачке, углавном давао снажне и позитивне импULSE и стварао неопходне основе за друштвену

еманципацију историје као универзитетског предмета и њену професионализацију, дотле је у српској, кроз личност свог главног представника Пантелије Срећковића, романтизам допринео само универзитетској и професионалној еманципацији историографије. А у научном погледу он је остао упамћен као озбиљна препрека, па чак и као симболична опозиција и кочница њеном научном развоју. Тако је у српској историографији у једном краћем периоду дошло до делимичног раздвајања процеса универзитетског развоја и даље професионализације, са једне, и научног развоја и прихватања и увођења критичких метода са друге стране. За научни развој и прихватање критичких метода у српској историографији изузетан значај имао је „спор о методи“, започет 1879. године. У спору су се у улози поборника увођења *неоранкеовских* историцистичких постулата нашли историчари који нису припадали универзитетском кругу, Иларион Руварац и Љубомир Ковачевић, док се угледни професор универзитета Пантелија Срећковић, истакао као бранилац „романтичарских застрањивања“ у историографији. „Спор о методи“, вођен током осамдесетих година 19. века, омогућио је потпуну превагу, учвршћивање и тријумф класичног, *неоранкеовског* историцизма у српској историографији.

Окончање расправе о методу и дефинитивно прихватање научних постулата уобичајено се везује за смену на месту професора историје на Великој школи, када је после пензионисања Пантелије Срећковића, на његово место 1893. године изабран Љубомир Ковачевић. Но, значај те промене пре је био симболичан. Критички правац до тог тренутка већ је однео потпуну превагу, тако да је избор Љубомира Ковачевића заправо означио стапање процеса професионализације, са даљим развојем историографије на научним, историцистичким начелима. Тако је крајем 19. и почетком 20. века и српска историографија дошла у стање које је било природно за водеће европске историографије тога доба, да универзитетска историја, као предводник професионалног развоја буде и покретач и авангарда научног развоја, а не да му

буде сметња или опозиција. После тог времена високошколски и научни развој историографије представљали су јединствену целину. То је постало очигледно када су, убрзо након Ковачевића који није дуго предавао, на Велику школу на прелому 19. и 20. века почели у већем броју да стижу први образовани историчари, Љубомир Јовановић, Драгољуб Павловић, Станоје Станојевић, Никола Вулић и други. Тако је у време оснивања Универзитета, 1905. године, академска историографија била у потпуности професионализована и заснована на научним принципима класичног историцизма. Читав процес је употпунило отварање Државног архива, 1900. године (по Закону из 1898). Тако се на прелому 19. и 20. века процес професионализације у потпуности слио са апсолутним прихватањем постулата историцизма, на начин на који су их формулисали пре свега немачки, али и француски *неоранкеовци* осамдесетих и деведесетих година 19. века.

Но, и поред уложених напора, развој српске историографије већ је у то доба уочљиво каснио за развојем водећих европских историографија. То јасно показује и податак да је крајем 19. века у Србији постојала тек једна катедра за историју, док их је у Немачкој у исто време већ било преко 170, а у Француској преко 70. Али још је сликовитија чињеница да је исте 1893. године, која се у српској историографији симболично везује за окончање расправе Руварца и Ковачевића са Пантом Срећковићем и за коначни тријумф у борби за прихватање *неоранкеовских* принципа, у немачкој историографији отпочела велика стручна расправа о методи, *неоранкеоваца* предвођених Фридрихом Мајнекеом против Карла Лампрехта – током које су из мултудисциплинарног дискурса већ биле изложене критички основне поставке класичне историцистичке историографије.

Дефинитивно и потпуно прихватање кључних поставки класичног историцизма у српској историјској науци одиграло се у међуратном периоду. Више није било ни најмање сумње, нити дискусије око историцистичких поставки. Класични историцизам је постао не само доминантан, већ и апсолутан методолошки дис-

курс српске историјске науке. Научна дела настала у том периоду представљала су обрасце историцизма *неоранкеовског* типа. А даље се развијао и разгранавоао и процес професионализације, на шта је јасно указивала појава првих чисто историјских часописа – *Годишњака историјског друштва у Новом Саду* (1928) и *Југословенског историјског часописа* (1935). Одиграло се то управо у време када су у Француској Лисјен Февр и Марк Блок окупљали истомишљенике и оснивајући часопис *Анали* (1929), постављали темеље најутицајније историографске школе *нове историје* у 20. веку.

Даља снажна и свеобухватна професионализација историјске науке настављена је, као и у већини европских историографија, после Другог светског рата. Но, док је у водећим светским историографијама у годинама после Другог светског рата дошло до озбиљних методолошких преиспитивања, темељне критике постулата класичног историцизма и временом до дефинитивне преваге модерних праваца, за српску историографију то је било време озбиљних изазова сасвим друге врсте, време наметања стаљинистичког друштвеног система и покушаја увођења крутих марксистичких схема у историографију (1945–1948). Стога је у ситуацији латентне опасности од ваннаучног притиска на историјску науку, после 1945. године, доследно инсистирање огромне већине историчара на израженој акрибичности, дескрипцији и тврдим позитивистичким поставкама класичног историцизма, представљало и својеврстан бег од наметања марксистичке догме. Но, бег у акрибију и дескриптивност традиционалног позитивизма, који је са једне стране представљао одбрану научних принципа пред ваннаучним притисцима, имао је и другу, теже уочљиву страну читавог процеса. Довео је до апсолутног тријумфа традиционалног позитивизма и тиме, за дуго време, одложио било каква озбиљнија методолошка и теоријска преиспитивања.

У истом раздобљу процес професионализације је, упркос ванинституционалних притисака (који су, истина, слабили), у ор-

ганизационом погледу све више добијао на значају. То је постало посебно уочљиво у наредним деценијама и то у толикој мери да се за време почев од шездесетих година 20. века слободно може констатовати да је представљало професионално и институционално „златно доба“ развоја српске историографије. Од тог времена историографија је добила најшири институционални оквир за развој научног рада. Била је заступљена на два, касније и на три универзитета (Београдском, Новосадском и Приштинском), а била је и у интеракцији са осталим универзитетима у Југославији. Била је заступљена у најмање пет искључиво историјских института (Историјски институт САНУ, Византолошки институт САНУ, Институт за савремену историју, Институт за историју радничког покрета/Институт за новију историју Србије, Војноисторијски институт), и у још једном, интердисциплинарном институту (Балканолошки институт САНУ). Ако се томе додају и архиви (Архив Србије, Архив Југославије, Архив Војноисторијског института, Историјски архив Београда, локални архиви у Србији...), затим институти за историју уметности и археологију, као и Историјски музеј Србије и бројни локални музеји, може се јасно сагледати до које мере је био широк и разгранат простор за активну научну делатност све бројнијих посленика музе Клио, чија је професија била бављење прошлошћу. На то указује и више десетина научних и стручних часописа у којима је у то доба била заступљена историографија. Најмање 15 потпуно или претежно историјских: *Историјски часопис*, *Југословенски историјски часопис*, *Историјски гласник*, *Војно-историјски гласник*, *Зборник радова Византолошког института*, *Историја 20. века*, *Токови (историје)*, *Balkanica*, *Мешовита грађа – Miscellanea*, *Зборник Матице српске за историју*, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, *Годишњак града Београда*, *Споменик САНУ*, *Зборник радова Филозофског факултета у Београду*, *Зборник радова Филозофског факултета у Новом Саду*, којима свакако треба додати и специјализоване часописе за историју уметности и археологију. А ако се овој сведеној библиографији додају и часо-

писи локалних архива и музеја у Србији – у којима је простор за историографију био широко отворен (што је погодноvalo развоју локалне историје) – стиче се потпун увид у друштвену ширину простора који је шездесетих, седамдесетих и осамдесетих година 20. века био отворен за развој српске историографије. Да би се схватило о коликом простору је реч, довољно је подсетити да у српској науци, ни једној друштвеној и хуманистичкој науци, ни филозофији, ни лингвистици, ни социологији или пак психологији, па ни највећем броју природних наука укључујући базичне – математику, физику, хемију, није био дат такав и толики институционални оквир за развој.

Број посленика музеје Клио, за свега један век, порастао је од свега неколико професора факултета и научника који су радили у Архиву почетком 20. века, до преко 600 научника и стручњака који се данас у Србији професионално баве прошлошћу на десетак факултета, у десетак института и других научних институција, у више десетина централних и локалних архива, музеја и библиотека, и још око две хиљаде професионално образованих историчара, који предају историју у школама.

Имајући све то у виду, намећу се два логична питања. Прво, због чега је историографија у друштву социјалистичке Југославије добила тако велики простор за развој (упркос мушчавим и идеолошки обојеним зановетањима која се и данас са различитих страна понекад могу чути, да у то време није имала довољно простора за научни развој или да је у развоју спутавана)? И, друго, да ли је тај простор у довољној мери био искоришћен?

Када је реч о простору за развој, треба имати у виду неколико чињеница. Простор, који је био отворен за историографски развој, увелико је проишцао из друштвене важности коју је историја имала у социјалистичком систему. Историја је у модерном добу увек имала важно место, као једна о централних саставница колективног идентитета српског народа. Улога јој је појачана са формирањем Југославије, када је добила додатну, важну функцију у процесима формирања (преобликовања)

друштвене свести и изграђивања новог колективног идентитета, делом базираног на историјском објашњењу (и оправдању) настанка идеје југословенског јединства, а потом и југословенске државе. Након 1945. године у новом систему историографија је, уз идеологију, добила централно место у процесима изградње друштвене свести и (новог) колективног идентитета. Та њена изузетно значајна друштвена улога проистичала је из чињенице да су југословенски комунисти преузели и имплементирали совјетски, стаљинистички друштвени модел, у коме је историографија – због своје телеологичности – имала централно место у самоодређењу и самодефинисању система (што је проистичало из историчности саме марксистичке догме, идеје револуције, класне борбе...).

Институционални и организациони развој српске историографије после Другог светског рата у великој мери се подударао са општим токовима професионализације историјске науке у свету. Но, мора се приметити да се институционално разграњавање и ширење професионалног простора историографије, почев од шездесетих година 20. века, преклопило у потпуности са апсолутном доминацијом традиционалног позитивизма. Тако су се *неоранкеовске* поставке класичног историцизма апсолутно прошириле и наметнуле као једина научна парадигма у читавом професионалном простору српске историографије. Доминација традиционалног позитивизма у српској, временски се подударила са епохом потпуне преваге *нове историје* у водећим светским историографијама, временом нових мултидисциплинарних истраживања, нове методологије, нових теоријских приступа и битног ширења тематских занимања историографије. Колики је био тај раскорак сликовито је показала појава једног од најзначајнијих научних пројеката српске историографије у другој половини 20. века, шестотомне *Историје српског народа*, чији је први том објављен 1981, а последњи 1993. године. Реч је о несумњиво вредном и значајном напору читавог поколења српских историчара, али и о пројекту који и концептуално, и проблемски, и у односу

на дескриптивну експликацију резултата, представља апсолутну апологију традиционалног позитивистичког разумевања циља и сврхе историографског напора, у коме су чак и поглавља о развоју језика и културе, потпуно у функцији генералног метанаратива о државном и народном развоју. Међутим, реализација тог пројекта у српској, готово у потпуности се поклопила са реализацијом једног од најзначајнијих и најутицајнијих пројеката *нове историје* у протеклих неколико деценија, под уредништвом Пјера Норе у француској историографији. Наиме, прва књига *Историје српског народа* објављена је само три године пре но што се у Француској појавио први том зборника *Места сећања* (*Les Lieux de mémoire*, 1984), док је последњи том француског пројекта објављен 1992, годину дана пре изласка из штампе, последње (треће) књиге *Историје српског народа*. Тако се апологија и тријумф традиционалног позитивизма у српској историографији у потпуности преклопио са напором француске историографије да проблематизује читав историографски концепт посвећен прослављању прошлости, и да се посвети анализи начина на који је прошлост прослављана, презентирана и перцепирана и уз помоћ којих културних конструкција је моделована. Та чињеница, више него јасно показује у којој мери је српска историографија, у свом развоју, заостајала за савременим трендовима историографског развоја у свету.

Могло би се додати и да је први том *Историје српског народа* изашао чак осам година пошто је у Сједињеним америчким државама објављена једна од првих, али најутицајнијих и свакако најцитиранијих постмодернистичких критика историографије уопште, студија Хејдена Вајта *Метаисторија* (1973). Заостајање је још израженије на фону запажања да током друге половине 20. века чак ни (истина, наметнути) додир са марксизмом, српској историографији није донео никакав суштински методолошки подстицај (какав је, рецимо, био случај у британској социјалној историји почев од шездесетих година 20. века), нити је утицао на ширење тематског интересовања на проучавања економије

или друштва (какав је, на пример, био случај у руској/совјетској историографији).

Тек деведесетих година 20. века, покретање *Годишњака за друштвену историју* и оснивање *Удружења за друштвену историју*^{*}, дало је основни импулс и створило институционални оквир за продор нових идеја у српску историографију. Тек тада је дискурс *нове историје* (у том тренутку, крајем 20. века већ исказан кроз низ „школа“, праваца, субспецијализација, који је тематски опсег историјске науке проширио до неочекиваних размера, обогатио методологију, теорију, итд.) после шест-седам деценија, колико је био присутан у свету (нпр. од покретања *Анала*), по први пут добио свој институционални оквир и у српској историографији.

Тако се *нова историја* појавила у српској историографији у тренутку када је модерна историографија у свету већ увелико била изложена изузетно озбиљној критици и изазову постмодернизма (традиционални позитивизам, који се већ одавно налази на маргинама главних токова развоја светске историографије, у читавом спору је био присутан тек као пуки објект разорне критике постмодерниста). То је, више него јасно, показало до које је мере током друге половине 20. века српска историјска наука, затворена у „кулу од слоноваче“ традиционалног позитивизма, заправо заостајала у методолошком и теоријском развоју.

Данас, српска историографија остаје у основи, и по начину мишљења, и по методолошком поступку истраживања и обраде прошлости, доминантно запретена у класични историцизам *не-оранкеовског* типа. Такво стање траје упркос свим променама које су у светским оквирима у научни развој унели модерни правци, почев од *Анала*, и упркос драматичним споровима, изазовима,

^{*} Иако сам свестан да није научно коректно, па ни културно говорити *pro domo sua*, ипак је у контексту рада неопходно указати само на неке основне чињенице, без шире експликације значаја који је у српској историографији имала појава *Годишњака* и делатност *Удружења*.

дилемама и контроверзама које је у праксу историчарског рада унео постмодернизам.

Стога је неопходно детаљније се задржати и замислити над савременим стањем у српској историографији, у светлу генералних трендова развоја историјске науке у свету.

Савремена српска историографија: карактеристике и трендови

Крај 20. и почетак 21. века није обележила само постмодерна контроверза, већ и до данас непознато и незапамћено „нагомилавања увис“ свих врста информација, па и информација научног карактера (Томас Хиланд Ериксен).

Несхватљиви опсег „нагомилавања“ може се разумети ако се има у виду чињеница да се, примера ради, на Интернету сваких 15 минута појави толика количина информација и чињеница, колико их је похрањено у једној од највећих светских библиотека, Конгресној библиотеци у Вашингтону. При том, обим садржаја доступних на глобалној мрежи која је, формирана и започела рад 1990. године, удвостручи се на сваких шест месеци. Укупан раст глобалне мреже показује геометријску прогресију, тако да у односу на, примера ради 1995. годину, када је било регистровано 18.957 сајтова, њихов број повећао 5.763 пута и према подацима за 2009. годину досеже преко 109,5 милиона активних веб-сајтова. Процењује се да на интернету укупно постоји преко 25 милијарди веб-страница (докумената), а регистровано је чак преко билион УРЛ домена. Да би се разумело о каквој количини је реч довољно је указати да уколико би се за прегледање сваког од 109,5 милиона активних веб-сајтова утרוшила само једна секунда, било би неопходно да би се сви прегледали 3,5 године непрекидног 24-часовног прегледања. То свакако отвара веома озбиљно питање како ће се у веома догледној перспективи историчари поставити

према тој непојамној количини веома специфичних остатака прошлости, историјских извора за које тек треба изградити посебну методологију како истраживања, односно уопште регистровања, тако и критике и њихове коректне научне употребе (о зачетку тог феномена у српској историографији писао је С. Мандић). Но, то без сумње занимљиво, интригантно и на свој начин забрињавајуће питање превазилази оквире овог рада и свакако захтева посебну експликацију.

И док је српска историографија у целини остала ван токова постмодернистичке контроверзе, процес нагомилавања свих врста чињеница обележио је, као и у свету, и њену продукцију у последњој деценији 20. и првој 21. века. Но, садржај те повећане научне продукције, управо показује до које је мере српска историографија удаљена не само од постмодернистичке контроверзе, већ и од кључних методолошких и теоријских дилема, размишљања и полемика које обележавају главне токове развоја светске историографије у последњих више од пола века.

Где је дакле српска историографија данас? Чињеница је да научна продукција – ако се мери бројем монографија, зборника радова, часописа, чланака, прилога... – у последњој деценији уочљиво већа него током седамдесетих или шездесетих година 20. века. Укупан број научних радова који се баве свим аспектима прошлости, укључујући монографије, зборнике радова, збирке извора, чланке, расправе, прилоге у преко четрдесет часописа стручне периодике, у примера ради, последњих пет до шест година – увелико превазилази 2.500 наслова и то искључиво домаћих аутора. То значи да се у просеку сваког дана појави најмање један нови наслов – књига, студија или расправа домаћих историчара. А ако се том броју додају и наслови преведених књига и радова који се баве историјом, долазимо до чињенице да се у Србији сваког дана појави најмање један и по до два нова научна рада из историје. Најзад, радови аматера, заљубљеника, публициста, мистификатора, који нису професионални историчари, али имају изражену жељу да се

баве питањима прошлости, укупан број наслова из историје чине неупоредиво већим.

Овако велика продукција формално посматрано, може да пробуди оптимизам. Но, отворено је питање до које је мере нагомилавање чињеница у српској историографији допринело и доприноси свеукупном развоју историјске науке. Тим пре што је више него евидентно да је – упркос трансформацији и модернизацији историјске науке у свету, током друге половине 20. века – целокупна научна продукција доминантно утемељена на традиционалном позитивизму и приступом, и разумевањем, и истраживачки и у погледу експликације резултата. На тај начин она се, у односу на суштинску вододелницу која је одредила даљи развој светске историографије почев од шездесетих година 20. века: развој учења насупрот нагомилавању знања – јасно може сврстати у онај део историографије која тежи нагомилавању знања, тј. не доприноси даљем развијању учења.

Да није реч о простом импресионизму, јасно показује анализа научне продукције у стручним часописима, у којима преко 90% радова избором теме, примењеним методом или формом саопштавања резултата представља класичне историцистичке радове посвећене уско схваћеној политичкој, дипломатској и војној историји. Ти радови, усредсређени на државу и њене трансмисије, и по примењеној методи и експликацији резултата образац су, у свету увелико превазиђене, дескриптивне историографије, схваћене у *неоранкеовском*, познодеветнаестовековном маниру.

Резултати

Тврдња да у српској историографији доминира традиционални позитивизам некемо може изгледати пренаглашена. Поготово када се има у виду формална чињеница да је низ наслова из стручне продукције посвећен темама које се могу сврстати у

друштвену или културну историју. Истовремено, може изазвати реакцију и контра-констатацију да у многим, па и водећим светским историографијама, број радова који се сврставају у класични историцизам, није много мањи од радова који припадају неком од модерних праваца, почев од структурализма аналита, до историјске антропологије, нове економске историје, микроисторије или историје свакодневног живота. Унапред се можемо сагласити са таквом констатацијом. Но, она ни на који начин не представља оправдање. А поготово не може служити као поређење које афирмише резултате српске историографије. Напротив. Ту не може бити речи о шематски схваћеном односу: очување „традиционалних вредности“, на супрот продору „новог и модерног“ у науку. Такво образложење, које се понекад може чути, у основи представља пресликан модел политичке демагогије и њену примену на научно мишљење. Јер, примењено нпр. на физику, та врста политичке демагогије и етикетирања свела би се на научно апсолутно неприхватљиву формулу – „нове и модерне“ квантне теорије су неприхватљиве, прихватљива је само „традиционална“ њутновска физика (о којој се „све зна“ и у којој је све јасно и логично). Стога негирање „новог“ заправо одсликава однос према начину мишљења у историјској науци, и у својој бити одражава само поимање науке.

Детаљна анализа резултата српске историјске науке, јасно показује апсолутну доминацију традиционално позитивистичког начина мишљења и поимања суштине и циља науке. У том смислу могуће је уочити више генералних трендова. Прво, јасно се могу разликовати две врсте резултата: радови са уочљивим научним ангажманом и, са друге стране, када је реч о формалним обележјима, резултати који се ни по стручним, ни по стандардима научне етике не могу сврстати у науку (радови у којима је евидентно присвајање туђих мисли, реченица, закључака, па и идеја без указивања аутора и ауторства у научном апарату; стављања својих имена на туђе радове; покушаји, на жалост успели, да се апсолутно ненаучни радови пласирају као наука,

па чак и као научна достигнућа; све чешће присутан манир да се збирке извора третирају и представљају као научне монографије; пристанак да се, за рачун и на основу сумњиво, селективно и свакако ваннаучно прикупљене грађе, различитих политичких или друштвених центара моћи, под плаштом научних титула пишу, заправо, огољени пропагандни политички памфлети, које се потом проглашавају за вредна научна дела...).

Друго, све је уочљивија појава радова који одражавају политичко/пропагандне амбиције аутора. Они се ни по квалитету, ни по начину на који одговорају научним захтевима, не могу сврстати у категорију научних радова. И, у основи, без обзира на научне тителе аутора, припадају другим историографским подгрупама. Највећи број тих радова припада политичко-историјској публицистици (посебно у оном делу историјске науке која се бави проучавањем модерне и савремене историје). Те радове одликује посредна или непосредна веза са дневном политиком, као и тежња аутора да свој политички активизам заодену у научну форму, стварајући привид научности (служећи се масом извора, понекад без икаквог, а чешће без доследно спроведеног критичког поступка, уз слободно компилирање историографских резултата). А стварни циљ је, заправо, да се одгонетну и задовоље политичке потребе идеолошко-политичких центара моћи како владајућих, тако и опозиционих.

Треће, чак и они радови који имају јасно изражену научну амбицију, и без обзира на класичан историцистички приступ представљају највише домете српске историјске науке, показују јасно уочљиве мањкавости. Наиме, и на савремену продукцију српске историографије у потпуности се може применити (давнашња) примедба коју су критичари у Британији упућивали присталицама и заговорницима традиционалних облика политичке историје – „да се ни један од њих не обраћа ономе што би требало да буде средишње питање сваког проучавања политике, а то је стицање и примена политичке моћи и свакодневно управљање политичким системима“ (Џон Тош).

Детаљна анализа садржаја водећих стручних часописа, гласила научних института (*Историјски часопис*, *Токови историје*, *Историја 20. века*), односно часописа који репрезентују научну заједницу (*Зборник Матице српске за историју*) у последњих пет година (2003-2008), пружа још драматичнију слику тренутка.

Анализиран је садржај радова објављених у водећим рубрикама: студије, расправе, огледи, истраживања и стручни прилози. Ситнији историографски прилози и саопштења нису анализирани, како због претежно информативног карактера, тако и због чињенице да чине занемарљив део укупне научне продукције. Прикази и критике, који чине значајан део садржаја, анализирани су засебно.

У наведеном периоду објављено је укупно 387 радова, од чега 350 радова домаћих аутора, тј. преко 90%.

	Токови историје	Историја 20. века	Зборник МС за историју	Историјски часопис	Укупно	%
домаћи аутори	101	96	39	114	350	90,4%
страних аутори	25	7	0	5	37	9,6%
Укупно	126	103	39	119	387	100%

Анализа садржаја радова објављених у стручној периодици током протеклих пет-шест година недвосмислено сведочи о превласти традиционално позитивистичког приступа историји. Две трећине радова посвећено је класичним историцистичким темама у чијем центру интересовања су држава, државне институције, власт, војска, ратовање и дипломатија. То недвосмислено показује да српска историографија још увек свој задатак, и почетком 21. века, доминантно сагледава у складу са познатом крилатицом Е. Фримана из осамедесетих година 19. века, да је „историја, политика прошлости“...

	ТЕМЕ	Токови историје	Историја 20. века	Зборник МС историја	Историјски часопис	Укупно	%
ПОЛИТИКА	Ратови, устанци	4	10	5	1	20	
	Дипломатија	19	20	17	13	69	
	Политичари, елите (биографије, биографске скице)	5	7	8	22	42	
	Династија				3	3	
	Држава, власт, институције	4			9	13	
	Државна територија (области, градови, насеља)				6	6	
	Војска	3	8			11	
	Партије, покрети, идеологија		18	2	3	23	
	Политички систем (комунизам, државни терор)			6		6	
	Политичка пропаганда (јавност)	9	6			15	
	Документа (законици, повеле)				9	9	
Археологија				10	10		
					227	64,9%	
ДРУШТВО	Економија, привреда	5	1	1	5	12	
	Модернизација, урбанизација	4				4	
	Грађанство				2	2	
	Саобраћај			1		1	
	Архитектура				3	3	
	Култура и наука (образовање, штампа)	13	6		2	21	
	Језик и медији	1				1	
	Историографија		5	1	3	9	
	Демографија, становништво (е)миграције	12	2	1		15	
	Друштвене групе (маргинале)	2			1	3	
	Родне студије / Gender (жене, породица, брак)	6		1	6	13	
	Детињство, деца	3				3	
	Црква, религија	4	2	1	10	17	
	Култура сећања (култ личности)	3				3	
	Свакодневица (слободно време, забава...)	3	2	1		6	
	Здравство	1	3			4	
	„Обичан“ човек				1	1	
Слика „другог“				3	3		
					123	35,1%	

Но, тематски опсег интересовања није једини, ни најилустративнији показатељ потпуне доминације класичног историцизма у српској историографији. Много прецизнија, целовитија, али и много драматичнија представа стиче се када се компаративно анализирају тематска интересовања и примењен научни метод.

Дакле, осим тематске поделе радови су анализирани и у односу на примењен научни метод. У том погледу разликовани су они радови у којима је примењен класични историцистички метод (искључиво ослањање на *неоранкеовске* постулате анализе текста, без проблемског и теоријског фундаирања теме, уз искључиво дескриптивно саопштавање резултата, без аналитичког приступа). И радови базирани на методи *нове историје* (мултидисциплинарна методологија, проблемско позиционирање, теоријско промишљање теме и аналитички приступ обради). Тиме се релативизује формална тематска подела на радове из политичке историје са једне и друштвене и културне историје са друге стране. Јер, за изучавање тема из *нове историје* није довољно само узети неки друштвени или културни феномен из прошлости. Ако се приликом његове обраде примењује метод традиционалног позитивизма, што по правилу значи и одсуство теоријског промишљања и позиционирања теме, не само што се у највећем броју случајева добијају практично неупотребљиви резултати, већ се јасно показује да се комплексним проблемима прошлости приступа без проблематизације.

На тај начин анализирана, продукција домаћих аутора у стручној периодици, још израженије показује апсолутну доминацију традиционалне позитивистичке, догађајне историје и класичне историцистичке, *неоранкеовске* методологије (преко 90% радова).

	Токови историје	Историја 20. века	Зборник МС за историју	Историјски часопис	Укупно	%
позитивизам/тема позитивизам/метод	39	76	32	80	227	64,9%
позитивизам/тема нова историја/метод	2	2	1	0	5	1,4%
нова историја/тема позитивизам/метод	46	14	5	29	94	26,9%
нова историја/тема нова историја/метод	14	4	1	5	24	6,8%
УКУПНО	101	96	39	114	350	100%

На апсолутну доминацију традиционалног позитивизма указује и чињеница да преко 80% аутора у српској историографији и данас на почетку 21. века, уопште не користи (или бар не наводи у свом раду) теоријску литературу везану за тему истраживања, чак ни у оним случајевима када је поједине феномене друштвене, економске или културне историје немогуће обрадити без теоријског приступа теми, истраживању и елаборацији резултата истраживања.

	Токови историје	Историја 20. века	Зборник МС за историју	Историјски часопис	Укупно	%
Радови без навођења теоријске литературе	77	86	30	100	293	83,7%
Од укупног броја	101	96	39	114	350	

Поред чињеница о апсолутној превласти традиционалног позитивизма, анализа је указала и на један занимљив феномен. Све чешће, поготово млађи аутори (што посебно забрињава), у својим радовима не наводе старију литературу. То указује на суштинско урушавање основних научних постулата, чак и *неоранкеовских*, у новијој научној продукцији. И готово да даје за право оним критичарима постмодернистима који тврде да се знање у историографији не акумулира на исти начин као и у другим наукама.

	Токови историје	Историја 20. века	Зборник МС за историју	Историјски часопис	Укупно	%
Радови без навођења старије литературе	44	44	14	30	132	37,7%
Од укупног броја	101	96	39	114	350	

Јасно је да анализе овог типа могу изазвати бројне реакције и покренути многа питања и дилеме. Стога је неопходно унапред покушати да се отклоне неке недоумице. Подела на резултате који припадају традиционалном позитивизму са једне, односно *новој историји* са друге стране, не значи да се традиционалним позитивистичким радовима одриче свака вредност. Напротив. Свакако да изван број радова које одликује класичан историцистички приступ и метод, проширује наша знања о прошлости. Али неке теме, обрађене на класичан историцистички начин, не доприносе ничем другом до несистематском нагомилавању чињеница прошлости. Временом, њихов број постаје све већи. Одсуство теоријског промишљања и концептуализације чини те радове практично неупотребљивим за даљи научни развој. У ситуацији апсолутне преваге догађајне историје фокусиране на проучавање политике и државе, могло би се очекивати да се нагомилавањем, или како се често каже „акумулирањем“ знања, приближимо целовитијем и дубљем разумевању властите прошлости. Али, да ли је то заиста тако? Тешко. Пре свега због чињенице на коју је јасно указао Џон Тош, да историчари сконцентрисани искључиво на истраживање примарних извора лако заборављају да постоје велики проблеми историјских тумачења.

Оваква врста анализа, такође, може испровоцирати замерку ослоњену на импресионистички закључак да је, упркос свему, дошло до извесног помака и да је, у поређењу са претходним раздобљем број радова који припадају *новој историји* битно повећан. Проверимо одмах ту хипотезу. Упоредимо продукцију из последњих пет-шест година, са продукцијом у стручној периодици у првој половини седамдесетих година 20. века – дакле у првој

половини оне деценије током које је у светској историографији *нова историја* однела дефинитивну превагу над традиционалним позитивизмом.

Анализа часописа *Историјски часопис*, *Историја 20. века*, *Зборник МС за историју* и *Историјски гласник*, за период 1971–1975. године, јасно је показала да је и тада у српској историографији, што је било за очекивати, апсолутно доминирао класични историцизам.

Као и три и по деценије касније, и почетком седамдесетих година у стручној периодици су доминирали радови домаћих аутора.

	Историјски гласник	Историја 20. века	Зборник МС за историју	Историјски часопис	Укупно	%
домаћи аутори	55	24	105	77	261	96,3%
страни аутори	0	1	6	3	10	3,7%
УКУПНО	55	25	111	80	271	100%

Потпуну превласт традиционалног позитивизма почетком седамдесетих година 20. века више него убедљиво је показала упоредна анализа тематског круга интересовања аутора у односу на примењени метод.

	Историјски гласник	Историја 20. века	Зборник МС за историју	Историјски часопис	Укупно	%
позитивизам/ тема позитивизам/ метод	46	19	67	56	188	72,0%
позитивизам/ тема <i>нова историја</i> / метод	0	0	0	0	0	0%
<i>нова историја</i> / тема позитивизам/ метод	9	5	38	20	72	27,6%
<i>нова историја</i> / тема <i>нова историја</i> / метод	0	0	0	1	1	0,4%
УКУПНО	55	24	105	77	261	100%

Тек један рад се и избором теме и примењеним методом може сврстати у *нову историју* (тих година веома актуелан, посвећен примени математичких модела у историографији). Сви остали радови у потпуности (и по тематском интересовању и према методолошком приступу) спадају у класичне историцистичке радове. У том погледу ситуација се почетком 21. века истина донекле поправила, али незнатно. Тако је за протекле три и по деценије број радова који се и избором теме и према примењеном интердисциплинарном методу могу сврстати у *нову историју* нарастао на читавих 8%. У исто време може се уочити и извесна промена тематског интереса међу српским историчарима. Док је почетком седамдесетих година 20. века 72% њих показивало интерес за класичне историцистичке теме, у првој деценији 21. века 65% је посвећено темама из традиционално историцистичког круга.

Имајући у виду круг тематских интересовања и поготову коришћен метод, више је него јасно да почетком седамдесетих година 20. века српски историчари уопште нису осећали потребу, нити имали навику да користе теоријску литературу у свом научном истраживању.

	Историјски гласник	Историја 20. века	Зборник МС за историју	Историјски часопис	Укупно	%
Радови без навођења теоријске литературе	55	24	105	76	260	99,6%
Од укупног броја	55	24	105	77	261	

Но, то се могло и очекивати. Али оно што је посебно индикативно, везано је за чињеницу да је реч о деценији током које се у водећим европским историографијама више него јасно уочавала све већа тематска и методолошка превласт *нове историје*. То се,

међутим, према продукцији српске историографије, ни на који начин није могло чак ни наслутити.

Најзад, појава неприхватљива чак и из класичног историцистичког дискурса, да се у историографским радовима не наводи старија литература, могла се уочити као тренд још у то доба.

	Историјски гласник	Историја 20. века	Зборник МС за историју	Историјски часопис	Укупно	%
Радови без навођења старије литературе	8	3	38	10	59	22,6%
Од укупног броја	55	24	105	77	261	

Упоредјујући ове податке са ситуацијом с почетка 21. века може се уочити да је и у том сегменту дошло до уочљивог „напретка“. Наиме, у односу на тадашњу једну петину, данас више од трећине аутора сматра да баш ни један рад српске научне продукције из претходних деценија, или векова, као ни један рад светске научне продукције посвећене нашој националној историји нема апсолутно никакву вредност за њихово истраживање и рад. Стога се они доследно придржавају манира да већ од прве напомене крену са навођењем архивских сигнатура. Као да се нико, никада и нигде пре њих није бавио том или сличном тематиком. Они, очито, полазе, од уверења, утемељеног у апсолутном фетишизму извора, да сва историографска знања леже похрањена у архивској грађи, и да ничега, ни знања, ни чињеница, ни тумачења ван историјских извора једноставно нема, нити их треба тражити.

Тек када се упореде подаци из прве половине седамдесетих година 20. века, са онима с почетка 21. века, постаје више него јасно да оптимистичка хипотеза да је током те три деценије развој светске историографије морао битније утицати на тенденције развоја српске историографије, никако не може опстати. Исти-

на, теме и методи *нове историје* нешто су заступљенији данас но пре три и по деценије, али се тешко може рећи да је српска историографија направила суштински помак ка освајању тема и прихватању мултидисциплинарних метода *нове историје*.

Српска историографија почетком 21. века већим делом показује одлике једне мале, затворене историографије, усредсређене на себе, историографије која битно касни за светским токовима, и у којој је више него уочљиво одсуство разумевања важности мултидисциплинарног и проблемског приступа истраживању прошлости. Читаве тематске области су непокривене или слабо покривене (без синтетичког погледа, квантификације, без проблематизације и концептуализације), попут економске историје, историје спољне политике и дипломатије, административне историје државних (партијских) структура; историје културе... А низ важних историографских проблема, осветљен је захваљујући историчарима ван Србије. И то како оних који би се могли сврстати у домен *нове историје*, попут историје друштва (Мари-Жанин Чалић), историјске статистике (Холм Зундхаузен), тако и феномена из круга традиционално позитивистичких, попут низа биографија истакнутих политичких личности, које је урадио Дејвид Мекензи, или низа студија о Николи Пашићу и радикалима, Андреја Леонидовича Шемјакина. Показује се несхватљива неефикасност и индолентност чак и у оним пословима за које се може рећи да припадају традиционалном, историцистичком поимању задатка историјске науке (нпр. издавање збирки извора које се, услед одсуства јасног концепта, објављују деценијама иако тематски обухватају веома кратке хронолошке периоде).

Савремена српска историографија, посвећена бескрајној „акумулацији“ чињеница, уместо да се суочи са нагомиланим проблемима струке и друштвене функције науке, поприма карактеристике меморијалистичких лобија, носталгичких удружења

и идеологизованих комуна, чији примарни циљ није разумевање прошлости, већ стварање/формирање идеолошких заокружених конструкција, уз помоћ којих се истискују и елиминишу „други“. Тиме, вољно или не, хотимице или по инерцији, доспева у неку врсту научног аутизма, у самоизолацију која већ одавно ни на који начин не помаже развоју учења, а ни на који начин не може помоћи ни даљем развоју науке, нити целовитом разумевању прошле стварности.

Тиме се српска историографија јасно одредила у сучељавању две парадигме научног развоја, профилисане још током шездесетих година 20. века: напредак кроз ширење историјског учења (Едвард Халет Кар), наспрот напретка кроз нагомилавање историјског знања (Џефри Елтон). Српска историографија је последње деценије 20. и прву деценију 21. века посветила готово искључиво нагомилавању историјског знања. У том кључу је разумела и императив доследног и непоколебљивог истрајавања на коришћењу традиционалних, *неоранкеовских* историцистичких постулата и метода с краја 19. века. Постулата који се подводе под заједнички именитељ „импресионистичког емпиризма“ – заснованих на идеји да изворима треба прићи без предрасуда, видети шта се у њима налази, реконструисати пређашње стање на основу оног што је нађено и, најзад, представити резултате тако што ће експликација представљати израз утиска који су извори оставили на историчара. И управо та вододелница између традиционалног, исказаног кроз нагомилавање или пак „акумулацију“ историјског знања, и новог, представљеног кроз ширење историјског учења (на којој је српска историографија склизнула ка тоталној превласти првог), одредила је и њено заостајање за доминантним токовима развоја историјске науке у свету, као и генералне трендове научног развоја почетком 21. века.

Трендови

Чињеницом да у српској историографији апсолутну превласт има разумевање напретка науке искључиво из дискурса нагомилавања („акумулације“) знања, могуће је објаснити апсолутну превласт традиционалног позитивизма. Наравно, одмах треба рећи, да не би било неспоразума, класични историцистички радови имали су велику важност за развој историографије у читавом свету, па самим тим и у српској историографији. Радови посвећени политичкој, догађајној историји, у великој мери су унапредили знања о неким аспектима прошле стварности. Али њихова доминација представљала је тек једну етапу у развоју светске историографије. А време је показало да *неоранкеовски* историцистички метод не само да није обезбедио пуну објективност, већ је, фокусирајући се на политичко и догађајно, на откривање и нагомилавање јединствених чињеница – почео све безнадежније да се удаљава од једног целовитијег и свестранијег разумевања и тумачења прошле стварности. Данас је јасно да традиционално поимање задатка историчара, сажето у Ранкеовој синтагми „једноставно показати како је у бити било“, како је јасно показао Арон Ј. Гуревич, није могуће, да је „историја у том смислу недоступна нашем сазнању; да реконструисати тај фрагмент прошлости, који истражујемо, у свој својој пуноћи и бесконачној многообразности, са свим његовим бесконачним везама и прожимањима, нама једноставно није дато“.

Тиме је постало јасно и то, да ни стотине, па ни хиљаде нових факата, извучених из историјских извора, ни на који начин не могу заменити једно проблемско разумевање и тумачење историје. Једноставно историјско истраживање, приказивање и тумачење, како је Кнут Телстали недвосмислено показао, не може се свести на пуку репродукцију прошле стварности. То је илустровао причом Луиса Керола о немачким картографима чија је амбиција била да направе карту размере 1:1, и који су, када су је завршили, схватили да је посао био узалудан пошто се карта

не може отворити, те да је стога најбоља и најпрецизнија карта Немачке заправо Немачка сама, јер је тачне величине, јер је дрвеће на њој право, а на планине се човек може и попети... Поента је несумњива и сурова у својој логичности. Историјска стварност се не може описати тако што се нагомилава и описује све више података о њој, које историчар потом, мање-више механички, сређује. Историја се не може само пасивно регистровати. Даље нагомилавање чињеница просто не нуди не само ваљан, већ никакав „алаг“ за разумевање комплексних проблема прошле стварности. То је заправо пут који води ка томе да, како је Питер Берк описао, „у најбољем случају историчари буду скупљачи сирове грађе за социологе; у најгорем буду потпуно ирелевантни јер чак не прибављају ни праву врсту грађе за мајсторе градитеље“.

Излаз из ћорсокака понудио је тек развој учења, уз помоћ метода и резултата „суседних“ друштвених наука, уз коришћење теорија и модела, проблематизације и концептуализације прошле стварности. Тај преокрет се у водећим светским историографијама догодио после Другог светског рата, када је класични историцизам почео све јасније да исказује бројне слабости.

У српској историографији до тог прелома није дошло ни после Другог светског рата, ни касније. Али, то ни на који начин није помогло традиционалном позитивизму да избегне све оне слабости и мане које су биле основ разорне критике у водећим европским и светским историографијама. Напротив. Класични историцизам у српској историографији није чак успео да понуди ни оне резултате који су током 19. и 20. века карактерисали историцистичке напоре и прегнућа у развијеним историографијама (издавање великих серија докумената, свеобухватна реконструкција догађајне историје државе и њених трансмисија, историја спољне политике...). Али је зато исказао све, или готово све слабости уочљиве и у великим историографијама. Слабости које је Е. Х. Кар можда пренаглашено и помало неправедно, али у основи тачно сублимирао кроз закључак да се знање безнадно распарчава и да је историографију просто преплавио „велики и

све већи број сувопарних, попут прашине, чињеничних историја, ситничаво специјализованих писаца монографија, претендената на звање историчара који све више знају о све мање ствари, потонулих без трага у океан чињеница“.

О доминацији традиционалног позитивизма

Најпре се треба задржати на најјучљивијем тренду, који диктира све остале – тренду апсолутне доминације традиционалног позитивизма. Она се, осим у методолошком и у тематском погледу, огледа и у генералном односу према прошлости, односу према знању о прошлости, у сужавању тематског круга интересовања и антикваризацији историје, односу према изворима који је прерастао у својеврсни фетишизам докумената.

Антикваризација историје

Традиционални позитивизам у Србији је временом ишао ка потпуној фрагментацији прошлости, тематски се усредсређујући на мале и све мање теме без стварног научног значаја. Теме које често само по спољашњим, формалним обележјима, имају научне обресе, а суштински, садржајно немају научно утемељење (при том немају пандана чак ни у позитивистичкој традицији развијенијих историографија).

Та специфична антикваризација српске историографије преобратила се у извлачење појединачних тема, питања, догађаја, личности, података, чији значај за општи ток, за разумевање процеса или историјских феномена има ефемеран или готово да нема никакав значај (без обзира да ли су обрађене на 20, 200 или 800 страна). Тај процес је прерастао у откривање и нагомилавање чињеница које нису теоријски концептуализоване и проблематизоване, те им је самим тим одузет било какав значај за комплексније и целовитије сагледавање, проучавање и разумевање

прошлости (поготово ако се има у виду да у тим радовима, по правилу, нема неког већ постојећег појма о томе шта је важно). Тиме се читав историографски напор своди на „колекционирање“ података, које увелико подсећа на дечје „колекције“ – најпре се са страшћу сакупљају сличице, потом аутомобилчићи, затим различити шарени папирићи, неколико новчића, шарених дугмића, шкољки, пар кликера, потом кестење..., и све се то стрпа у стару кутију за ципеле, гурне под кревет и чува, јер „неизоставно треба“...

Последично, то отвара озбиљно питање до које мере у својим истраживањима српска историографија даље може „парцелизовати“ прошлост – географски, проблемски, тематски, а да се не преобрати у завичајно, локално, у нешто што нема контакта са општим током, што је атомизовано, истргнуто из контекста, сведено на антикварно. Да се, затварајући се у уске оквири „парцијално“ схваћене прошлости, уз истовремено форсирање идеје о „националној науци“, не преобрати у образац локалне историје који, како је недвосмислено показао Питер Берк, карактеришу „студије рађене по правилу ради себе самих, или као израз локалног поноса, а не као средство за разумевање ширег друштва“, а које као такве, неминовно у себи садрже „двоструку опасност: третирати село (заједницу, округ, регион), као да је било острво, и занемарити везу између анализе на микронивоу и анализе на макронивоу“. Односно, на другом нивоу посматрано, намеће јасну дилему, до које се мере може, свесно, губити веза и прекидати нит са општом (балканском или европском) историјом, а да се, при том, и даље исказује амбиција да се „понути озбиљан научни резултат“. Јер, не може се све локално, чак ни концептуализацијом, ни теоријским промишљањем и утемељењем, „подићи“ на ниво општег (а да се и не говори о покушајима сагледавања и тумачења општег из дискурса „локалног“, без било какве конкуренције и контекстуализације, који су све учесталији).

То је посебно изражено у ситуацији у којој, као што је Ричард Џ. Еванс приметио када је реч о британским историчарима,

већина има слабу моћ разумевања апстрактних категорија. За српске историчаре би се могло додати и да већина не прави разлику између друштвених и историјских теорија (које се користе ради прецизније и потпуније експликације резултата), теорије историје и филозофије историје.

Одсуство синтетичког мишљења

Тенденција ка све већој усредсређености на локално, на посебно, национално, јединствено, извучено из ширег контекста балканске и европске историје, надовезало се на интересантан феномен који карактерише развој српске историографије у последњих век и по – одсуство синтетичког мишљења.

Иако је зачетак модерне српске историографије био везан за кључну синтезу времена просветитељства, *Историју* Јована Рајића, а читава прва половина 19. века била обележена бројним покушајима синтетичких прегледа како националне тако и опште историје, уосталом под доминантним утицајем Рајићевог дела, а потом и синтетичким радовима генерације Пантелије Срећковића, Алимпија Васиљевића, Николе Крстића – прелом је наступио у време велике расправе о (критичкој) методи седамдесетих година 19. века. Сама расправа о методи била је посвећена свакако важним, али веома уским, специјализованим питањима (*Да ли је краљ Вукашин убио цара Уроша* и др.) – што је било и логично с обзиром на карактер и циљеве расправе: да се на примерима из српске историје примени и утемељи Ранкеов и *неоранкеовски* меотод критике извора.

Но, од тог времена у српској историографији парцијално мишљење доминира у односу на синтетичко. Број синтеза је готово занемарљив и у огромном проценту оне су посвећене општој историји – од Васиља Поповића, до Андреја Митровића, Драгољуба Живојиновића и Чедомира Попова – док међу велике синтетичке покушаје презентације националне историје спадају свакако необјављено Ђоровићево дело *Историја Срба*,

затим радови Милорада Екмечића, Бранка Петрановића и Симе Ћирковића. Са друге стране, чак и вредан историографски пројект, у чијој је основи постављена тежња ка синтетизованом представљању српске историје, какав је представљала *Историја српског народа* – без сумње вредан прилог и напор једног поколења историчара – претворио се, заправо, у тријумф парцијалног над синтетичким мишљењем у историографији. Иако замишљен у традиционалном историцистичком кључу, са јасним акцентом на политичком и догађајном, колективни напор ипак није досегао снагу синтетичког дела, већ је задржао карактеристике веома значајног, циљног зборника радова, обједињеног заједничким насловом. Парцијално се исказује и кроз различите методолошке приступе, и кроз различит квалитет појединих одељака, па и читавих књига, и кроз различите идејне концепте различитих томова и потпуно различито акцентовање кључних проблема; па чак и кроз баналне техничке детаље, нпр. различиту употребу старог и новог календара од стране различитих аутора. Реч је о несумњиво драгоцену књизи, као извору многих и вредних података, али она ипак нема снагу једног синтетичког прегледа и тумачења српске историје, са акцентовањем кључних феномена и процеса.

Фетишизам докумената

Већина књига, текстова и расправа, писаних у позитивистичком маниру, ослоњених на давно превазиђен *неоранкеовски* метод, без проблематизације, уз одсуство било какве идеје и концепта – (па чак и оног школског: увод – разрада – закључак) – претварају се у сумарни тематски инвентар, у обичан бедекер једног или више архивских фондова. Пречесто се текстови свде на просто препричавање (неретко и само на преписивање, истина – без знакова навода) једног-два или неколико десетина докумената. Наравно, у таквим случајевима може се говорити и о лошој историографији (али критике тог типа се не појављују у стручној периодици). Но, широка распрострањеност таквог приступа и ма-

нира оштро намеће питање сврхе и циља историографског рада. Евидентно је да се на тај начин историографија зауставља само на простој (ре)конструкцији чињеница прошлости, које се онда нагомилавају. А „мора бити јасно да се схватање сложених тема не може постићи пуким нагомилавањем подробних истраживања“ (Џон Тош). Још када се томе дода да основна форма саопштавања резултата, коју преферирају традиционални позитивисти – наратија, односно приповест – није најпогодније средство за историјско објашњење, јер наратија не подноси више од два-три једновремена тематска тока што је чини апсолутно непогодним средством за тумачење и објашњење важних структурних чинилаца историје, односно за сагледавање и тумачење великих историјских промена. Али је зато изузетно погодан за стварање „грандиозних дела“, „историографских међаша“ (али пре свега квантитативних „међаша“). Но, тај манир покреће и друго, изузетно важно питање – односа традиционалног позитивизма према изворима, према чињеницама и последично према самој суштини историографског рада, односа према прошлој стварности. Без одговора на та кључна питања, тај манир прераста у фетишизам докумената.

Фетишизам докумената је једна од најизразитијих карактеристика класичног историцизма у српској историографији. То је раширено у толикој мери да се све чешће догађа да у научним расправама аутори ни не наводе старију научну литературу, већ научни апарат, од прве напомене, започињу навођењем архивске грађе. Ако би се можда и могло оставити по страни питање да ли се на тај начин заправо показује презрив однос према акумулираном знању у властитој науци, није могуће пренебрегнути чињеницу да је реч о убеђењу да је цитирање и навођење архивске грађе, само по себи, некаква мистификована иницијација која представља апсолутну гаранцију и непобитан доказ научности. У таквим случајевима се ваља увек сетити очито умесне примедбе постмодерниста да је таква (зло)употреба научног апарата и цитата – смишљена само да би се створио привид научности.

Такав приступ јасно показује да извештај број историчара даје себи пуно право да се са омаловажавањем односи према старијој научној литератури и да је једноставно игнорише (и не наводи у свом раду). Но, они као да заборављају да на тај начин исказују јасно непоштовање чак и основних историцистичких постулата о хеуристици и критици извора, на начин на који су их дефинисали *неоранкеовци*! Те на тај начин, истина посредно, заправо негирају свој властити научни хабитус и себе и своје дело искључују из било каквог озбиљнијег научног дискурса. Па ни једна наука није анархична. Ни у једној се научни развој не започиње стално изнова од сваког новог рада. Свака наука мора бити заснована на некаквом систему, методу, нормама и правилима и макар рудиментарним теоријама. Историографија у том погледу не може представљати изузетак, поготово ако жели да је сматрају науком, а не опсеном, тек граном књижевности, што јој се злонамерно замера већ више од два века.

Фетишизација историјских извора своди се на (чврсто) убеђење да је документ исто што и историја (чиме се јасно показује да не постоји ни свест ни знање о бројним контроверзама везаним за однос извор—чињеница—информација о историји). Такво размишљање неминовно води ка наивном закључку да читава прошлост мора бити исказана и одражена у документима. Односно, у повратној вези, да само оно што је сачувано у документима представља валидну прошлост. Из тога следи и да је једино научно питање којим се вреди бавити, да ли су документи сачувани или изгубљени, сакривени или доступни. То је децја болест коју су развијене светске историографије давно прележале. Нити је сва прошлост записана у документима, нити је прошлост само оно што је записано у документима, нити се проблем историјских објашњења може разрешити искључиво коришћењем примарних извора. Стога су историчарима потребне и различите друге „алатке“, осим архивских докумената, који су истина најважнији, али не и једини медији за реконструкцију, разумевање и тумачење прошле стварности. Те алатке су различите

друге врсте извора (усмени, материјални, сликовни), али и, још значајније, теорије, модели, проблематизација... Без свега тога, историчар се налази само на корак од опасне илузионистичке замке – тражити документ за сваки сегмент прошле стварности, без сагледавања ширег контекста догађаја, феномена или процеса, а да се при том потпуно заборавља и пренебрегава чињеница да су историјски процеси у великој мери завршени, да су историјски извори заправо само остаци, који су израз процеса; као и да – уколико бисмо се искључиво поуздали у оне информације и чињенице које се налазе у, и које се могу реконструисати на основу сачуваних извора – реконструкција би се морала ограничити искључиво на те тачке, те одломке, јер се њихова *повезаност*, осим оне најочигледније и најбаналније, заправо не може ни видети у самим изворима (К. Ћелстали).

Можда најилустративнији пример за то научно самозаваравање историчара – услед фетишизације историјских извора – пружа оснивање и рад Државне комисије чији је задатак да пронађе посмртне остатке генерала Драгољуба Михаиловића. Оставимо за трен по страни идеолошке побуде за формирање те комисије. Сагласимо се одмах да је цивилизацијски учинити напор да свака породица добије прилику да достојно сахрани и обележи гроб својих ближњих. Задржимо се на проблему историјске методологије. Истина, најпре је неопходно нагласити да комисију у највећем проценту чине историчари, дакле људи од струке, тако да њен научни кредибилитет тешко да може бити оспорен. Међу историчарима који су чланови групе налазе се универзитетски наставници, директори института, директори архива и научни радници (Момчило Павловић, Душан Батаковић, Слободан Г. Марковић, Коста Николић, Бојан Димитријевић, Миладин Милошевић). Дакле, рекло би се, нема простора за сумњу. Но, од првог дана комисија тражи немогуће – традиционално схваћену поуздану чињеницу, тј. документ о месту где је стрељан и покопан, односно неки извештај, записник или белешку начињену после самог чина стрељања Драже Михаиловића. Комисија је дакле

кренула од претпоставке да сваки догађај прошлости мора имати свој одраз у документима, односно да је сва прошлост садржана у документима. При том, потпуно је пренебрегнут контекст у коме се сам догађај одиграо. Занемарен је карактер режима формираног / наметнутог после 1944/45. године; његов однос према политичким неистомишљеницима; начин на који се, у политичкој пракси, тај режим односио према прошлости и архивској грађи. Поред тога, менталитет и психологија читавог поколења које је из убеђења, одано и ван рационалних оквира самопрегорно и самопожртвовано, читав свој живот и смисао живота ставило у службу идеје и режима као њеног отелотворења – бескрајно су потцењени. Све се свело на потрагу за једним документом који може да реши све проблеме. Типичан фетишизам докумената.

Међутим, склоност традиционалног позитивизма ка фетишизацији извора у великом броју случајева не води чак ни простој реконструкцији чињеница прошлости, већ њиховом натрпавању у текст, кроз пуко преписивање докумената. То неминовно отвара питање: да ли преписати историјски извор значи – „реконструисати прошлост“. Свакако не! Прво што упада у очи, чак посматрано из дискурса класичне историцистичке методологије, јесте чињеница да (често) преписивање докумената и прављење некакве компилација исказа преузетих из грађе, заправо потпуно искључује „критику извора“. Од не мањег значаја је и дилема да ли је код оних који су склонили преузимању готових исказа из извора, та врста „метода“ мотивисана уверењем да на тај начин, преписујући, „оживљавају“ догађај који описују, односно историју саму. Или су, можда, заборавили да на тај начин не чине ништа друго до преписивања исказа онога ко је документ писао пре тридесет, педесет, сто педесет или пет стотина година. Тај манир нагони на размишљање у каквом односу је метод преузимања готових исказа из грађе (цитирање, препричавање) – према сазнајном карактеру самих историјских извора. Поготово ако смо свесни мишљења, које је у водећим светским историографијама превладало – да сам извор није чињеница прошлости,

да не садржи готове чињенице прошлости, већ тек информације о чињеницама прошлости. У том контексту потпуно је нејасно шта значи једноставно преписивање садржаја документа. Осим што је јасно да не може представљати реконструкцију прошлих догађаја.

Фетишизам извора је, често, праћен и одсуством било какве селективности када је реч о коришћеној грађи. Тако се теме, чији реалан научни значај захтева експликацију на максимално 15–20 страна, преобраћају у монографије од по 500 до 1.000 страна. У основи тога је принцип да се у рад мора унети сваки документ нађен у архиву, преписан или препричан, јер он твори историју. При том се заборавља да се стручност историчара и његова научност не огледају само у умећу проналажења примарних и свих осталих извора и њиховој рудиментарној обради – већ управо у селекцији података, одвајању битног од небитног, проблематизацији...

Тај архивски академизам је све присутнији у домаћој историографији, а посебно забрињава због чињенице да му је склон већи број младих историчара. Манир преписивања извесног већег или мањег броја докумената опет отвара низ начелних питања...

На првом месту је суштинско питање везано за фетишизацију извора – шта је заправо основни задатак историчара? Да ли је то истраживање извора или проблема. Да ли је само оно што је записано у документима, и то оним документима који су сачувани – прошлост која се научно реконструише? Тврдоглаво истрајавање на фетишизму извора уочљиво је чак и у случајевима када је више него очигледно да је прошла стварност била битно богатија, па чак и различита у односу на оно што у документу пише. Индикативно је да у таквим случајевима нема чак ни оградe да се реконструкција заснива искључиво на ономе што пише у грађи, већ се прећутно потхрањује уверење да је реч о „целовитој“ слици прошле стварности. Дилему изазива и уочљиво стављање акцента на просто евидентирање догађаја и избегавање да се обрати пажња на њихову структуру. При том,

у огромном броју случајева не исказује се ни базична научна опрезност. Није уочљива ни најмања жеља или намера да се чињенице (или информације о чињеницама) провере, да се упореде. Напротив. На основу тако конструисаних чињеница граде се далекосежни закључци.

Термиолошке нејасноће

Доминација традиционалног позитивизма у српској историографији и самодовољност једног, у својој основи девенаестовековног, начина размишљања, метода, експликације резултата и поимања историје неминовно се одражава и на још један изузетно важан сегмент савременог историографског рада – на прецизну, недвосмислену и теоријски утемељену употребу термина којима историчар оперише у своме раду. На оно чему се у свим „школама“ *нове историје* посвећује изузетна пажња, а изразиту важност има у дискурсу постмодернистичке критике.

Свест о важности изграђивања прецизне и што је више могуће недвосмислене научне терминологије присутна је у водећим светским историографијама више од пола века. Појмови, термини и изрази које користимо морају бити добро, јасно и недвосмислено дефинисани, пре свега због чињенице да су готово сви општи појмови које користимо већ уграђени у сам језик, попут појмова рат или револуција (Кнут Хелстали). Јер здраворазумска употреба појмова (као сложених представа онога што се означава), термина и израза (којима означавамо оно што желимо да кажемо), у свакодневном или колоквијалном значењу може створити бројне проблеме, изазивати неспоразуме, неразумевање и погрешно закључивање.

У основи, реч је о преношењу значења. Наиме, историчари морају бити свесни да термини који се срећу у историјским изворима, као и појмови који се употребљавају у историографском раду, мењају смисао. Или, чак и ако не мењају формални смисао, битно се мења семантика појмова и онога што се терминима

означава. То налаже опрезност, јер преношење смисла може бити двосмерно. Преноси се данашње свакодневно значење одређених појмова у прошлост, где се они ни на који начин не могу ситуирати у значењу и смислу на који их данас користимо (попут појма „људска права“). А приликом преузимања термина из релативно новије историје, нпр. из 19. и 20. века, који нису мењали спољашњи облик, мора се водити посебна пажња на чињеницу да се њихово савремено значење у извесној мери по смислу разликује од времена у коме су се раширено користили (нпр. појмови „раса“, „ђенерал“, „револуционарни субјект“...). Јер, језик се стално мења, а та промена је најчешће изражена у нијансама. И управо су те нијансе важне и никако се не могу препустити здраворазумском читању, јер у научном дискурсу који захтева прецизност и недвосмисленост, управо су „нијансе“ врло често пресудне за правилно тумачење историјских догађаја и процеса. То јасно показује осмотомни лексикон *Основни историјски појмови* под уредништвом Ота Брунера, Вернера Концеа и Рајнхарда Козелака, посвећен промени значења кључних појмова и термина који се користе приликом објашњења историјских процеса. На значај јасног терминолошког одређења недвосмислено указују и велике расправе у светској историографији управо око појмова, термина и њихове прецизне научне употребе. И манир – који је у светској историографији постао готово правило – да се у историографском раду најпре размотре кључни појмови и термини којима ће историчар оперисати, да се укаже на јасан теоријски и концептуалан оквир њихове примене и да се на тај начин учине јасним и недвосмисленим. И то без разлике да ли је реч о основним терминима, којима се означавају појмови широко присутни у свакодневном говору попут „државе“, „нације“, „културе“, „моћи“, „политике“, „породице“, или пак специфични појмови везани за саму тему истраживања, какви су „нови поредак“, „тоталитаризам“, „миграција“, „геноцид“, „култ личности“, „комуникација“, „урбанизација“, „маскулинитет“...

Здраворазумска употреба одређених појмова и термина, из дискурса њихове свакодневне употребе у говорном језику, или из дискурса значења које је преузето (преписано) из историјског извора, отвара простор за крајње непријатне критике (што је јасно показала постмодернистичка контроверза). Такође, такво поступање битно отежава нормалну комуникацију унутар научне заједнице и веома често води у типичну грешку да оно што је здраворазумско, што се „зна по себи“, што је свакодневно, што „пише у извору“ – ако се користи без теоријског фундаирања и објашњења – заправо буде коришћено у значењу које ни приближно не одговара оном значењу које се уврежило у научној заједници, а понекад му чак и директно противречи. У том погледу карактеристичан је низ примера.

На првом месту реч је о све присутнијој употреби појма „*дуго трајање*“, у потпуно другачијем значењу од онога који му је дао Фернан Бродел, и у коме се користи у светској историјској науци, још од времена када су га *аналисти* увели у научну употребу. Појам „дуго трајање“, „процеси дугог трајања“ – у савременој српској историографији најчешће се користи да би се описала историја институција или градова у Србији током 19. и 20. века (са нескривеним подтекстом, да им се да на значају). Но, термин „дуго трајање“, у структуралистичком, *аналистичком* поимању историје, односи се на геоисторијске промене и у Броделовој интерпретацији означава *географско време* (насупротив *друштвеном* и *индивидуалном времену*), „тако рећи статичну историју, историју човека посматраног кроз односе које он успоставља са средином која га окружује“, историју која се „веома често састоји од упорних враћања на оно што је већ постојало, од циклуса који непрестано поново почињу“, историју „која постоји готово изван времена, повезана са оним што је неживо“... Као такав он се ни на који начин, никаквим волшебним мисаоним конструкцијама не може применити на историју институција или градова у Србији чије је трајање од педесет до сто педесет година, поготово не у традиционалном позитивистичком поимању појмова (где се тер-

мин „дуго трајање“ користи заправо као синоним устаљеним историцистичким појмовима вишедеценијско или вишевековно).

Други карактеристичан пример је везан за употребу термина „одабир“. Релативно скоро, приликом расправе о једном синтетичком прегледу српске историје, упућена је замерка да је реч о „историографији одабира“, или „филозофији одабира“. Неке млађе колеге су одмах прихватиле понуђени термин и спремно почеле да га употребљавају. Наравно, термин „одабир“ употребљен је здраворазумски, преузет из свакодневног јавног дискурса, са подтекстом да се научни рад дисквалификује као политички став. Дакле, политичка реторика је, здраворазумски, употребљена да би се просуђивало о научном, историографском раду. И то, чак, не би било нелегитимно, нити нешто над чиме би се требало замислити, да се значење употребљених термина у потпуности поклапа са њиховим семантичким значењем у научној комуникацији. Но, то овде на жалост уопште није случај. Напротив.

Термин „одабир“ употребљен је са намером да се један научни рад дисквалификује, дакле као нешто што је погрешно, неприхватљиво, страно и злонамерно у научном раду. Но, његова употреба у науци има потпуно супротно значење. Уосталом, како дефинише Кнут Телстали, „бавити се науком значи бирати“ и потом наводи најмање седам различитих избора са којима се историчар суочава у свом раду (од одабира теме, теорије, проблематике, метода, грађе, хеуристичке технике, до експликације). Одабир, као императив, карактерише сваки сегмент и стадијум процеса истраживања. Уз то, чак ни чињенице нису дате већ одабране (Џон Тош). Како бисмо, уосталом, без одабира могли да разликујемо битно од небитног, примарно у односу на секундарно, догађај вишег од догађаја нижег нивоа значења, сплет узрока у односу на потоње последице... И како би, уопште, без одабира, у догледној будућности, примера ради, требало да изгледа истраживање једног од најзначајнијих савремених феномена глобалне мреже или Интернета – да три и по године, 24 часа дневно без

престанка, само „прелиставамо“ сајт по сајт, задржавши се на њему по један секунд? Без „одабира“ историографски рад би био практично потпуно обесмишљен. Зато он у историографији има сасвим супротно значење у односу на колоквијално политичко резонување. Одабир је уткан у сам темељ научног рада историчара, он је неизоставан и неопходан. Или како дефинише Џон Тош „јасно начело одабира води ка разумљивој слици прошлости“. Из тог дискурса, појам „одабир“ никако не може бити употребљен као нешто погрешно, неприхватљиво и злонамерно. Напротив. Када кажете да се један историчар користио одабиром у свом раду, исто је као када кажете да се један хирург користио скалпелом приликом операције. Па наравно. А шта да користи – моторцангле?

Проблеме, неспоразуме и недоумице може изазвати чак и неопрезна употреба уобичајених историографских појмова и термина. Стога се често дешава да њихова рутинска употреба замени потребу за њиховим промишљањем и теоријским објашњењем. Такав је случај, примера ради, са употребом једног веома фреквентног појма у српској историографији – појма „**културна политика**“. Овај појам се, у идентичној форми, појављује и у историјским изворима. То отвара дилему да ли је тај израз, као готов и погодан технички термин преузет из извора, без теоријског и проблемског објашњења, или је реч о историографски уобличеном појму за потребе прецизнијег научног тумачења феномена прошлости. Но, без обзира у ком од та два значења је појам ушао у широку научну употребу, суочени смо са терминолошком нејасноћом. Наиме, појам „културна политика“ има најмање три различита, али подједнако важна, нивоа историографске проблематизације. А у форми у којој се уобичајено користи у српској историографији није најјасније на који од нивоа проблематизације се односи: да ли је реч о **политици у култури**, о **култури политике** или пак о **политици културе**. Семантички проблем проистиче из чињенице да сваки од ова три проблемска нивоа захтева различиту истраживачку стратегију, различито ак-

центовање проблема и, следствено томе, другачија питања која се постављају историјским изворима. А никако се не могу свести, сви скупа, под исти појам „културне политике“. Нарочито ако се теоријске не дефинише шта се уопште под културом подразумева – култура елита и култура ремек-дела или култура као мрежа значења која одређује једно друштво и на окупу држи све његове чланове, као производња, ширење, простор, усвајање.

У том смислу карактеристична је и релативно раширена и фреквентна употреба синтагме „*револуционарни субјект*“, која се користи као синоним појма „партија“, односно КПЈ. Свакако реч је о синтагми преузетој из историјских извора партијске провенијенције у које је после 1945. године ушла из политичког жаргона распрострањеног у јавном говору социјалистичке Југославије. Само у том контексту она је имала своје оправдање и смислено значење. Но, данас готово две деценије након што је синтагма нестала из политичког жаргона и јавног говора, то значење више нема никакав стварни смисао. А савремено истрајавање на њеној употреби неминовно намеће бар два начелна питања. Прво, ако је „партија“ била „револуционарни субјект“, ко је, у том дискурсу посматрано, био „револуционарни објект“ – народ, друштво, опозиција...? И друго, још значајније, како и да ли уопште ту синтагму можемо превести на неки од светских језика, нпр. на енглески, немачки, француски, или чак и руски, а да при том савременом читаоцу буде јасно о чему је у тексту реч? А и ако је преведемо, на шта ће тај превод личити? Таква, нејасна, језички и логички неутемељена и механицистичка употреба појмова и термина из историјских извора чини резултате српске историографије апсолутно некомпатибилним са општеприхваћеним језичким стандардима и комуникационим кодовима научне заједнице. Што је, неминовно, води у аутистичну самоизолацију.

Проблем преузимања уобичајених појмова и термина из историјских извора, тј. њихово једноставно преписивање, бременито је и другом врстом опасности. Може се догодити да се

простим преузимањем појмова и термина, неопрезно преузме и смисао који су им давали аутори извора, а који је, заправо, у потпуној супротности са њиховим уобичајеним значењем у научној заједници. Попут појма *фашизам*. Тако су, примера ради, двојица наших угледних историчара – бавећи се „тршћанском кризом“ – двојицу истакнутих италијанских политичара лидера КП Италије Палмира Тољатија и првака италијанских социјалиста Пијетра Ненија, који су били прогоњени од стране фашистичких власти и готово читав међуратни период провели ван земље у егзилу где су се склонили од прогона, окарактерисали као предводнике могуће „профашистичко-иредентистичке коалиције“. Евидентно је да је синтагма преузета из југословенске партијске грађе у којој је било уобичајено да се лидери западних комунистичких партија, посебно италијанске, након сукоба КПЈ и Коминформа 1948. године, када су оштро осудили КПЈ – називају „фашистима“ или „профашистима“. Евидентно је такође и да је реч о прилично арогантној немарности. Замислимо само да неки странац напише да је Александар Карађорђевић био вођа ВМРО-а, односно да је Дража Михаиловић био начелник УДБЕ! Природно да би такав рад од стране српских колега био одбачен, са индигнацијом и резигнацијом и злурадо дисквалификован као апсолутна бесмислица. Ако је тако, морамо се запитати како онда неком уопште може да падне на памет да се бави темом у чијем је средишту Италија, а да при том нема појма о савременој италијанској историји. Нити пак нађе за сходно да прочита макар и једну књигу о историји савремене Италије, и да је користи у свом раду. Али да је то случај само са Италијом..., било би још добро. Међутим, није. Далеко од тога. То је на жалост, веома раширен манир. Опет, неко може рећи – па добро, то је само омашка, али је зато рад препун корисних чињеница. На жалост, таква врста „разумевања“ и оправдања у оваквим случајевима је неумесна и бескорисна. Јер „омашке“ ове врсте аутоматски дисквалификују и приступ истраживању прошлости, и методолошки поступак аутора, и сам рад, и историографску школу којој аутор припада и,

у крајњој линији, саму историографску заједницу која омогућује и не реагује на овакве „радове“.

Истина, оваква врста „омашки“ открива и једну специфичну замамну илузију и замку класичног историцизма у који добар део српске историографије веома често упада, сматрајући да је довољно „ископати“ пар докумената из (домаћих) архива и бавити се било којом темом из прошлости. То не само што представља обичан фетишизам докумената, већ указује на веома раширено схватање да је оно што пише у извору „изнад“ било ког другог, проблемског или концептуалног приступа разумевању и тумачењу прошлости. Стога се, очито, сматра да истраживање у архиву, као каква мистична иницијација, ослобађа чак и потребе да се аутор упозна с предметом свог истраживања, макар и на најелементарнијем нивоу. Тако су ето, упркос свему што се зна, па чак и чињеници да је реч о политичарима прогоњеним и затвараним у фашистичком режиму, Тољати и Нени означени као „(про)фашисти“, јер је тако у том извору писало!

У конкретном случају дошло је до напуштања једног од основних научних постулата уопште – доследне примене научних термина и изграђивања научног вокабулара прихваћеног од стране научне заједнице. Произвољна и неопрезна употреба термина који су у науци уобичајени, приближава научни језик слободној форми књижевног израза. То, опет, само даје додатне аргументе постмодернистима који тврде да историја и није ништа друго до грана књижевности. Све би било много јасније да су колеге бар заговорници постмодернизма, те би се ово сврставање Тољатија и Ненија у „профашисте“ могло схватити као литерарна постмодернистичка игра текстом и контекстом. (Чак би, из тог дискурса посматрано, могли да се надамо да ћемо у перспективи добити повест-роман о Пашићевој партији еколога). Али, они нису постмодернисти. Поборници су традиционалног позитивизма. А чак и из класичног историцистичког дискурса посматрано, оваква произвољност производи тешку терминолошку збрку. О терминолошком дискурсу *нове историје* да се и не говори.

Једноставно, није упутно правити термилошку збрку. Научна заједница – дакле светска историографија у целини – изградила је и прихватила јасно разрађен појмовни и термилошки апарат и тиме дефинисала општеприхваћене норме научног језика. Без тог консензуса научна комуникација била би у великој мери онемогућена, и у научној заједници долазило би до радикалних неспоразума. Стога је потпуно непримерено устаљеним научним терминима и појмовима, чије је значење општеприхваћено у читавој научној заједници, извртати значење, задржавати форму, а испуњавати је другачијим или супротним садржајем. Не заборавимо, реч је о комуникацијским кодовима, конвенционалним појмовима који олакшавају и уопште чине могућом научну комуникацију. Стога их или морамо употребљавати на начин који је уобичајен и општеприхваћен, или их не би требало уопште користити. Овако, користити их здраворазумски у колоквијалном значењу, или их просто преписати из историјског извора, без обраћања пажње на промену нијансе у значењу – то би било отприлике као када би решили да одбацимо општеприхваћене комуникационе кодове да црвено светло на семафору значи обавезно заустављање, а зелено слободан пролаз. А онда отишли у било коју земљу, прошли кроз црвено светло на семафору, направили саобраћајни прекршај, а потом изјавили како ми заправо не прихватимо њихове конвенције, те стога не сматрамо да смо ишта погрешно урадили.

Редукционизам прошле стварности

Но, фетишизам докумената, иако је пресудно утицао да се, како је сликовито описао Вивијан Галбрајт „Кли некада муза, сада много чешће среће у Државном архиву како проверава наводе и фусноте“, није ни једина, ни најизразитија мана традиционалног позитивизма. Фетишизација извора, представља заправо изражен редукционизам у разумевању прошле стварности. Као таква, надовезује се на низ других поједностављивања и осиромашења у поимању и тумачењу историје.

На сличној врсти редукционизма базира се и тумачење властите прошлости „*sui generis*“, на основу властитих стандарда, постулата и норми, без контекстуализације. Као и сразмерно често уочљиво одсуство било какве корелације општег и појединачног (светске, европске, балканске и националне историје). Свођење историографских напора на разумевање и тумачење општих феномена и процеса искључиво из властите перспективе, утилитарно подређујући опште појединачном. То је толико изражено да се у појединим случајевима чини да српској историографији општа историја заправо и није потребна. Стога се неретко дешава да се појаве и феномени, који су идентични у свим источноевропским друштвима или балканским режимима, проглашавају за јединствене, специфичне историјске појаве српског друштва или политике.

До које мере усредсређеност на себе и антикваризација историје, чак и у формалном погледу, утиче на целовитост разумевања прошлости, можда најсликовитије показује наслов једног зборника докумената *Балкански пакт 1953/1954*, у коме су објављена искључиво документа из југословенских (и чак уже из београдских) архива, а да при том није објављен ни један једини документ грчке или турске провенијенције. Да зборник носи наслов „Југославија и Балкански пакт 1953/1954“, наравно да не би било никаквих проблема, али наслов *Балкански пакт 1953/1954* захтева сасвим другачији концептуални и проблемски прилаз.

Склоност ка поједностављеном и једностраном тумачењу властите историје показује и готово потпуно одсуство свести о значају компаративних анализа (од случајева навођења низова бројева, без њиховог упоређивања са осталим друштвеним показатељима, чиме изостаје објашњење њиховог друштвеног значаја, до навођења домаћих друштвених показатеља без поређења са осталим балканским/европским показатељима, тако да изостаје разумевање њиховог друштвеног значаја и самим тим разумевање целине друштвеног развоја и процеса)... Као да се заборавља да

је један од основних постулата, чак и класичног историцизма, контекстуализација, односно хронолошко, проблемско и тематско позиционирање догађаја и процеса из локалне, или националне историје, са ширим сплетом догађаја и процеса. Без тога историјско тумачење не само да губи на уверљивости и постаје погодно за изградњу стереотипних образаца, већ у великој мери губи и сваки научни смисао.

Редукционизам у историографском раду, данас се такође може препознати и у латентним сукобљавањима и затварањима у своје уске „забане“, који на жалост све више прераста у прихваћени манир историографског размишљања о историји, о науци, и о позиву историчара. Те поделе, сукобљавања и затварања су, заправо, погубни и за даљи историографски развој и за развој историјске свести, јер уместо да продубљују и проширују, заправо само затварају научне хоризонте, деле их, сужавају. У том контексту рађа се и развија чак и потпуно сомнамбулна идеја о некаквој „националној науци“. Идеја која је, упркос неким објашњењима да је употреба тог појма мотивисана административним разлозима везаним за дефинисање научне политике, у научном погледу потпуно бесмислена и опасна. Увођење појма „националне науке“ може погубно утицати на развој историографије и, шире посматрано, историјске свести и колективног памћења. Јер, постоји само добра и лоша наука, валидни и неприхватљиви научни резултати, и то је све. Свакако, постоје националне теме у историографији, у историји књижевности, историји уметности, али „национална“ наука (као категорија) једноставно не постоји (то је недвосмислено показао и неуспешни нацистички покушај стварања расно чисте „националне науке“). Вредност научног рада може се мерити једино у односу на то да ли су научни резултати прихваћени у научној заједници (свакако, домаћој и међународној). Без те верификације, неозбиљно је говорити о било каквој вредности рада који тежи да буде научан. Јер, како наглашава Џон Тош, стварни ауторитет има само оно писање историје које у себи носи убеђења која превазилазе сопствену

заједницу, а то значи да је у складу са научним поступцима које поштују историчари свих заједница.

Историјске конструкције

Најзад, склоност ка редуковању прошле стварности, у комбинацији са фетишизмом докумената, неминовно води ка још једној историографској крајности која подрива саме основе научности. Реч је о све чешће уочљивом маниру да се утемељено историјско тумачење замени уобличеним конструкцијама (пожељне, али неостварене повести). На жалост, то није само уочљив, већ и друштвено веома присутан начин презентације историографских резултата.

Критика постмодерниста да је историја заправо конструкција, односи се генерално на историјску науку. Наравно, тешко је прихватити такву генерализацију и одрицање историографији њених несумњивих научних достигнућа у разумевању и објашњењу прошлости. Но, у неким аспектима постмодернистичка критика, мора се признати, има извесног резона, поготово када је реч о оним сегментима традиционалне позитивистичке историографије која од тумачења догађаја и феномена прошлости прави евидентне конструкције. Овом приликом вреди се посебно задржати на два најизразитија и најуочљивија од бројних примера.

У првом случају реч је о тумачењу да је одлука српских власти из 1915. године да – током преговора Антанте са Бугарском, вођених у покушају да се та земља укључи у рат против Централних сила – одбаце сва предложена територијална решења и остану доследне већ донетом Југословенском програму, заправо представљала „грешку“ (на представљању књиге Драгољуба Живојиновића „Невољни ратници“, ту тезу је крајем 2008. године у јавности посебно развио Добрица Ћосић). Закључак се, појединачно речено, своди на констатацију да су српски политички прваци, одбијајући различите предлоге дипломата из Антанте и остајући доследни већ прихваћеном политичком програму, 1915.

године учинили политичку грешку и, последично, да је и стварање Југославије представљало политичку грешку.

Прво и најочљивије у том тумачењу јесте да није обраћана никаква пажња на чињеницу да је била реч о сложеним дипломатским преговорима, током којих је Бугарска паралелно преговарала са Антантом и Централним силама и на крају прихватила много повољније „понуде“ Централних сила – тако да чак ни потврдан одговор Србије на предлоге Антанте не би добио прилику да буде реализован у политичкој пракси. Упркос томе, „пресуда“ је била немилосрдна. По њој српски политички прваци нису, примера ради, *пропустили прилику* (ако су ишта и пропустили!), већ су начинили *грешку*. Такво тумачење представља чисту конструкцију пројектоване и „пожељне“ (из перспективе данашњег поколења) али не и реализоване повести. Такав став, у суштини, проистиче из фаталистички схваћеног позитивистичког приступа историјским изворима и историји у целини. То отвара читав низ начелних питања везаних за однос према изворима, према чињеницама, према прошлости, према методи критике извора и, генерално, према месту и улози историје у друштву. Но, кренимо редом.

Зашто је тврдња да су Никола Пашић и регент Александар 1915. године „начинили грешку“ заправо чиста историографска конструкција, научно потпуно неодржива?

Најпре – пошто је реч о фаталистичкој фетишизацији извора, којој су више него склони традиционални позитивисти – мора се поставити питање: На основу којих доказа се изриче та тврдња? Да ли постоји историјски извор у коме је записано да је 1915. године почињена грешка? Свакако не. Реч је, дакле, о накнадном тумачењу. Потом – такође посматрано из дискурса класичног историцизма – мора се скренути пажња да тврдње како су одлуке регента Александра и Пашића током 1915. године представљале грешку, могу бити донете само под условом да искључују историјску дистанцу. Оне представљају покушај да се знање о искуству 20. века имплементира у знања (и информације) на основу којих је Пашић 1915. године доносио одлуке. Ми, данас,

можемо само *да нагађамо* да би Пашић и Александар, да су на неки начин могли да знају каква ће историјска искуства имати српски народ током 20. века, вероватно 1915. године донели другачије одлуке, везане за будући државни оквир српског народа. Но, то су чисте претпоставке. А на основу спекулација се никако не могу доносити далекосежни закључци. Поред тога, ако се користимо моделом историјске експликације који се бави спекулацијама типа „шта би било...“ неопходно је знати да оне спадају у постмодернистички правац контрачињеничне или виртуелне историје. И, ако су тврдње да су одлуке донете 1915. године представљале грешку покушај контрачињеничне реконструкције, било би коректно да се аутори који баратају тим спекулацијама макар придржавају методологије овог постмодернистичког правца у историографији. Такође, лако је уочљиво да је, да би се изводили „закључци“ о „грешци“ 1915. године, неопходно веома сузити контекстуалну основу за доношење закључака. Заправо, те основе се свде на априорне, мада неизречене тврдње да би – да су Пашић и Александар прихватили „понуђено“ – након рата била формирана „Велика Србија“. Из тог „контекста“ проистичу сва потоња тумачења. Стога се информација о преговорима вођеним током 1915. године извлачи из општег контекста преговора вођених са Бугарском, да би се та земља приволела да уђе у рат. Претпостављена реализација таквих жеља би, као најмањи заједнички именитељ, имало за претпоставку да се Србија одрекне Македоније, територије тек припојене након Балканских ратова. (Може ли, ако је већ реч о спекулацијама, ико озбиљан замислити Пашића, који се упорно у годинама пред Балканске ратове и са посебном политичком страшћу током 1912/13 борио да Македонија буде припојена Србији, свега две године после тога нешалантно стави потпис под документ којим се Србија одриче територије коју је, уз велике жртве (75.000 погинулих), успела да освоји свега две године пре тога? Може ли се претпоставити каква би, у клими рата, била политичка реакција на такав потез?). Последично, из таквог „контекста“ – проистиче и „за-

кључак“ да би, да су биле прихваћене савезничке понуде, после рата без дилеме била формирана „Велика Србија“ (о томе се чак отворено и говори). На основу такве „логике“, следи неизоставан „закључак“ да би стварањем „Велике Србије“, Срби сами могли да постављају услове и бирају: и опсег будуће државе, и границе, и да намећу своје политичке интересе и суседима и великим силама... И, најзад, конструкцију заокружује „закључак“ да би – стварањем „Велике Србије“ услед замишљеног / конструисаног карактера те никад остварене државе – Србија свакако избегла друга лоша искуства 20. века (Други светски рат, комунизам, ратове 1990-тих година).

Било би излишно упозоравати да у историјским изворима не постоји ни једна чињеница која би омогућавала да се на овај начин „засводи“ наведена конструкција. Стога су ове „чињенице“ и на њима базирани „закључци“ – чак и са становишта класичног историцизма – потпуно ирелевантни. А да парадокс буде потпун, ове конструкције заступају заговорници класичног историцизма (прећуткујући при том да наведених тврдњи нема у историјским изворима).

Стога је – у ситуацији непостојања изворне потврде „чињеница“ и „закључака“ али ни контрачињеничне „фактографије“, базиране на јасно осмишљеном моделу постмодернистичког тумачења прошлости – заговорницима ових теорија неопходно поставити неколико питања (уосталом историографија се профилисала као наука оног тренутка када је научила да поставља питања чињеницама откривеним у изворима). Зашто се у замишљеним конструкцијама не полази од „контекста“ базираног на претпоставци да би, у дипломатском вртлогу Првог светског рата и Конференције мира у Паризу, била створена „мала Србија“, или, не дај Боже, преткумановска Србија? Зашто се такве конструкције, једноставно, искључују из контрачињеничног „тумачења“ стварности 1915. године? (Наравно, ни ових „чињеница“ нема у историјским изворима, подједнако као ни „чињеница“ за претходне конструкције). Зашто нико од оних који заговарају ове

конструкције не поставља питање како би та, контрачињенична, претпостављена држава заправо функционисала – у економском, демографском, или културном смислу? Како је могуће, када се већ дошло да тако „поузданих“ закључака да су Пашић и регент Александар 1915. године начинили *фаталну политичку грешку* и уместо „Велике Србије“ формирали Југославију, да аутори који потхрањују те конструкције не „подигну глас“ против Пашића? Просто је немогуће, ако се неко већ руководи том логиком, да у друштвеној свести опстане и представа да је 1915. године начињена фатална грешка и уверење да је Никола Пашић највећи, или један од највећих српских политичара. То је, једноставно, контрадикторно. Зар није логично очекивати да се, када је уверење да је Пашић начинио тако драстичну политичку грешку толико „чврсто“ и „научно“ утемељено, покрене широка друштвена акција да се човеку који је својим недељањем одговоран за сва зла и недаће које су се потом обрушиле током 20. века на српски народ, у најмању руку сруши споменик у сред Београда.

Анализирајмо, за тренутак, и методолошку основу изградње оваквих конструкција. На првом месту – више је него уочљива апсолутизација једне (врсте) информације из докумен(а)та. Узима се један документ (или неколико докумената чији је садржај сличан) – његов садржај се апсолутизује и на основу тога прави се конструкција. При том, такође је више него уочљиво прећуткивање читавог низа „незгодних детаља“. На жалост, када је реч о „понудама“ Србији 1915. године, у српској историографији се мора стално подсећати на ноторну чињеницу да је Италија прихватила сличне „понуде“ савезника, када је ушла у рат на страни Антанте 1915. године. Те понуде су у тајном Лондонском уговору 1915. године биле јасно дефинисане и прецизно су биле одређене будуће границе „Велике Италије“. Чак је после рата Италија била уврштена у ред великих сила и била једна од четири земље које су имале право гласа на Конференцији мира (уз Француску, Британију и САД). Но, ништа од тога није помогло да Италија добије територије које су јој биле обећане тајним Лондонским

уговором. Једноставно, 1919. године на Конференцији мира у Паризу, која је одлучивала о будућем уређењу Европе, била су напуштена начела тајне дипломатије, на основу којих су настајали тајни уговори пре и током Првог светског рата. Тада су била промовисана сасвим другачија начела, проистекла из другачијих идеја и другачијих потреба – начело народности и потреба да се формира низ држава „средње“ величине, којима би се окружила Совјетска Русија. Стога се и догодило да је председник САД, Вудро Вилсон, као противник тајне дипломатије, једноставно одбацио све тајно закључене уговоре, и одбио да се сагласи са одредбама Лондонског уговора, због чега је, практично, италијански представник Виторио Орландо напустио рад конференције. (У српској историографији присутна је, такође, и бесмислица да је „Велика Србија“ била „обећана“ српским руководиоцима 1915. године, управо према одредбама тајног Лондонског уговора. То уверење опстаје упркос чињеници да Србија у уговору није ни поменута и да српски руководиоци, Пашић и регент Александар, 1915. године нису ни знали шта пише у Лондонском уговору, а да су тек крајем 1917. године добили на увид текст Лондонског уговора, када су им га предали бољшевици, такође отворени противници тајне дипломатске праксе. Њих двојица, стога, нису могли ни прихватити оно за шта нису ни знали да постоји. Најзад, ни Италија није добила оно што јој је било обећано – и то, делом, управо захваљујући политици Пашића и регента Александра).

Присуство конструкција у историографији отвара низ начелних научних дилема. Прво се намеће питање односа историчара према историјским изворима. Да ли је то што пише у историјском извору апсолутни одраз прошле стварности? Не. То јасно показују готово сви теоретичари историје, и Марк Блок, и Жежи Тополски, и Јирген Кока, и Ричард Еванс, и Кнут Ћелстали и др. Историјски извор је тек информација о чињеници прошлости, а не сама чињеница прошлости. Уско повезано са њим је и питање интерпретације. Којим научним методом, којом врстом критике извора се долази до „непобитног закључка“ да би оно што пише

у документу из 1915. године (нпр. Делкасеова „понуда“ Пашићу) било апсолутно остварено 1918, односно 1919. године, поготово уколико се зна за искуство Италије са Лондонским уговором? И наравно, само по себи се намеће питање, ко је заправо „гарант“ таквог тумачења: француски премијер Жорж Клемансо, амерички председник Вудро Вилсон, руски цар Николај II (у том тренутку већ покојни) – или пак сам историчар, који прави конструкцију? Закључак може бити само један – такав приступ реконструкцији и тумачењу прошле стварности не представља ништа друго до низ погрешних закључивања, која се, у коначном резултату, пре-обраћају, заправо, у коришћење псеудодоказа, потпуно одвојено од целине историјског процеса.

Други пример показује на који начин се једна политичка конструкција из прошлости, накнадним историјским тумачењем, претвара у део реалне историјске експликације прошле стварности (истина – неостварене). То још једном потврђује став да свака стварност из прошлости актуелизује не оно што је у прошлости било важно, већ оно што је за саму данашњу стварност важно. Проблем настаје оног тренутка када феномени прошлости почну да се конструишу искључиво у складу са савременим политичким и друштвеним потребама.

У савременим уџбеницима историје за завршне разреде основне и средње школе (што је посебно важно с обзиром да су уџбеници у модерним друштвима важно средство обликовања колективног памћења) – збивања у Југославији током Другог светског рата тумаче се из једног веома специфичног угла. Толико специфичног да је за њега веома тешко, практично немогуће, наћи потврду у историјским изворима. О чему је реч? У уџбенику за завршне разреде средње школе (аутори: Коста Николић, Никола Жутић, Момчило Павловић, Зорица Шпадијер) могуће је прочитати следеће тумачење ситуације током 1943. године: „Сва очекивања Југословенске емигрантске владе и српских ројалиста била су везана за отварање фронта на Балкану. Од Америке се очекивало да узме у заштиту легалне југословенске институције

и спречи победу НОВЈ. Међутим, одлука да неће бити балканског фронта, значило је крај свих нада ЈВуО да ће Савезници својим искрцавањем разрешити грађански рат у корист четника. На конференцији у Казабланки решено је да се други фронт отвори у Француској, а не на Балкану, као што је Черчил тражио. (...) На Техеранској конференцији коначно је пропала Черчилова медитеранска стратегија. Стаљин (...) се оштро противио инвазији преко Балкана, јер су се јединице Црвене армије већ налазиле у офанзивним правцима према Средњој Европи и Балкану. Негирао је важност италијанског ратишта и форсирања Јадранске обале и изричито се противио сваком англо-америчком походу преко Југославије. И сам Рузвелт убрзо се приклонио Стаљиновом тумачењу, па је изјавио да Американци неће разматрати питање да у Југославију буду упућене чак и симболичне снаге. (...) Политичка и војна судбина Југославије била је решена. Рузвелт је добио совјетску подршку за амерички став да је ангажовање трупа у Југославији опасно расипање снага, а Совјети су обезбедили да се англо-америчке трупе не искрцају на Балкану и у источној Европи“. Готово идентично, мада сведеније, тумачење се налази и у уџбенику за осми разред основне школе*.

* „Техеранска конференција. – У вези са послератном судбином Југославије пресудан потез повукли су Американци на Техеранској конференцији велике тројице – Рузвелт, Черчил, Стаљин, одржаној крајем новембра и почетком децембра 1943. године. Тада је коначно пропала Черчилова медитеранска стратегија, искрцавање на Балкану. Стаљин се оштро противио инвазији преко Балкана, јер су јединице Црвене армије већ кренуле у офанзиву према средњој Европи и Балкану. Тада се амерички председник Рузвелт приклонио Стаљиновом тумачењу и изјавио да у Југославију неће слати никакве трупе. Шта више, дао је свој пристанак на стварање совјетске интересне сфере у источној Европи. Уз оцену да будуће треба помоћи партизане, подразумевало се да је Југославија постала део совјетске интересне сфере.

Занимљиво је да више није било говора о политици и ставу савезника да се не дозволи било каква револуција или било која друга промена стања док траје рат. САД су тада имале више могућности да утичу на судбину Југославије од Велике Британије, и то су урадиле у складу са својим вој-

Шта нам показују ови пасажии, који би требало да постану део колективног памћења, када је реч о садржајима Другог светског рата? Уколико се занемари општи утисак да су „велика тројица“, Рузвелт, Черчил и Стаљин, током конференције у Техерану новембра–децембра 1943. године, дискутовали једино о Балкану, тачније о Југославији, и покушавали да реше шта им је тамо чинити (свакако на ползу или на штету ројалиста или комуниста); уколико се занемаре логичке нејасноће тумачења према коме је Стаљин својим доследним ставом придобио Рузвелта, а Рузвелт добио подршку Стаљина за свој став да искрцавања на Балкану не буде; уколико се занемаре и евидентне фактографске грешке које су успеле да стану у овако кратак пасаж, попут чињенице да одлука западних савезника (Рузвелта и Черчила) да ће се планирано искрцавање и отварање Другог фронта обавити у Нормандији није донето ни на конференцији у Казабланки у јануару 1943, нити на Техеранској конференцији у новембру–децембру 1943. године, већ на тзв. Квадрант конференцији, одржаној августа 1943. године у Квебеку; дакле уколико се занемаре све те карактеристике текста остаје неколико отворених питања, који несумњиво указују да је у конкретном случају реч о преузимању једне претпостављене и жељене политичке конструкције (оне коју су још током рата пропагандно уобличавали Југословенска избегличка влада и руководиоци ЈВуО) и њеном инкорпорирању у историографско тумачење.

Најпре, из наведених одломака није најјасније о којој претпостављеној војној операцији је реч, у каквом обиму је она замишљена, какви би били њени циљеви и на ком простору би она била реализована. Нарочито с обзиром да се о операцији искрцавања на Балкану међу (западним) Савезницима никада није размишљало као о реалној војној опцији. Да ли је реч о операцији под кодним називом „Операција Цепелин“, о којој су се информације појављивале чак и после конференције у

ним и политичким интересима.” (аутори: Сузана Рајић, Коста Николић, Небојша Јовановић)

Техерану почетком 1944. године, али која никада није ушла у фазу оперативне разраде (у основи, она је представљала један од бројних маскирних планова пројектованих да би се заштитила тајна о Дану „Д“, тј. искрцавању у Нормандији). Ако је о њој реч, нејасно је зашто су аутори пропустили да нагласе да она није била замишљана као искрцавање искључиво у Југославији, већ као много шира операција која би подразумевала искрцавање следећим редом: на Криту, Пелопонезу, у Албанији, на далматинској обали Југославије, у централној Грчкој и на обалама Румуније и Бугарске (у сарадњи са Црвеном армијом и СССР) и, ако би ове акције биле успешне, и код Пуле у Истри. У том контексту, наравно, имајући у виду планирано учешће и Црвене армије у овој акцији, никакво подржавање ове или оне стране у грађанском рату не би долазило у обзир.

Онако како је представљено у поменутиим уџбеницима, изгледа као да су пред „Великом тројицом“ стајале две могућности: искрцавање на Балкану или искрцавање у Нормандији – и да су због ових или оних притисака (нпр. Стаљинових) или руковођени овим или оним интересима (нпр. Рузвелтовим), после дугог већања, савезници одлучили да одбаце „Черчилову медитеранску стратегију“ искрцавања на Балкану и прихвате план искрцавања у Нормандији. Овако постављен проблем нема утемељење ни у историјској реалности, ни у изворима, ни у логици историографског мишљења. Отуда је беспредметно уопште историографски проблематизовати читав тај комплекс могућих питања, јер ако нису утемељена у реалним догађајима или чињеницама, она морају бити конструисана. Оно што је реално, у контексту догађаја 1943. године, јесте: да су савезници тражили најефикаснији и најбржи начин да избаце Немачку из рата; да су западни савезници (САД и В. Британија), приликом дефинисања своје позиције морали да узму у обзир чињеницу да се на Источном фронту у то доба догодио темељан и драматичан преокрет (после великих победа Црвене армије код Стаљинграда и Курска). То су били кључни моменти, који су одређивали круг

тема и динамику доношења одлука. Где је ту било простора за Балкан? Или за „ломљење главе“ око тога како наћи модус да се комунисти избаце из рата и обезбеди тријумф ројалиста? Нити је рат вођен због Југославије, нити је Грађански рат у Југославији био централно и најважније питање чије би решавање одлучило о судбини рата и будућој судбини Европе и света, без обзира на то шта ми мислили о себи, о овом свету и нашем месту у њему. Није историја игра *Risiko*, па да можемо да мењамо карте са војним задацима, онако како то нама одговара.

Даље, нејасно је и на какву су конкретно војну операцију претпостављеног искрцавања аутори мислили. (То је утолико теже одгонетнути пошто у савезничким документима не постоје никакви планови за операцију искрцавања на Балкану.) Да ли су мислили на некакву „локалну“ операцију, или пак на војну операцију великог стила, какво је било искрцавање у Нормандији у јуну 1944. године? Да је, можда, реч о заступницима идеје да је планирана некаква „локална“ операција, могло би се наслутити на основу закључка да је „одлука да неће бити балканског фронта, значила крај свих нада ЈВУО да ће Савезници својим искрцавањем разрешити грађански рат у корист четника“. Но, ако је тако, остаје потпуно нејасно на основу којих постулата, били они класични историцистички или пак из методолошког круга *нове историје*, се може размишљати о некаквој „локалној“ савезничкој акцији усред Другог светског рата, која би била организована са циљем да се пружи помоћ једној од две сукобљене стране у Грађанском рату (при том обе декларативно антифашистичке); и да се комунисти избаце као политички и војни фактор из рата, власт преда Дражи, па да се онда, ваљда, настави рат са Хитлеровом Немачком. На основу ког примарног извора је донет тај закључак? На основу какве аналогије је он промишљен? Међутим, једине сувисле аналогије – о искрцавању у Италији (1943) и у Нормандији (1944) – не дају ни најмању основу за сличан закључак. Напротив. У оба случаја, и у Италији и у Француској, западни савезници су прихватили и блиско сарађивали са комунистичким покретима

отпора, као активним снагама антифашистичког отпора. Зашто би онда био другачији случај у Југославији?

Са друге стране, да су аутори мислили на операцију масовног искрцавања могло би се закључити на основу тврдње да се Стаљин „оштро противио инвазији преко Балкана“ (што имплицира да би западни савезници преко Балкана, а не преко Нормандије, тј. Француске, кренули у одлучни обрачун са нацистичком Немачком). Тек такав закључак покреће праву лавину питања и дилема. Наведимо само најочљивије. Прво, на основу чега (ког документа) се извлачи закључак да би од читавог простора Балкана савезници за масовну инвазију изабрали управо југословенску обалу (да би, гонећи Немце, успут помогли ројалистичким снагама)!? Друго (под претпоставком да би та замишљена операција масовног искрцавања по обиму била приближна оствареном искрцавању у Нормандији), ако се има у виду геоисторијска логика – како се може одговорити на следећа питања: Како би наши аутори нашли безбедан војно-поморски пут кроз острвље на далматинској обали, или кроз архипелаг грчких острва у Егејском мору, кроз које би неопажено и безбедно спровели флоту од 5.000–6.000 бродова, која је искоришћена само током првог дана операције у Нормандији? Где би се – имајући у виду карактеристике морских обала практично дуж читавог Балкана (узак појас копна, на који се директно надовезују високи планински ланци) – релативно безбедно искрцало и у првом тренутку стационарило 150.000–250.000 људи, колико их је било ангажовано само током првог дана операција у Нормандији (а да се не говори о томе да је у наредних месец дана искрцано укупно око 2.000.000 људи)? Где би они били смештени, како би се хранили, како би се одржавале несметане комуникације..., то очито није тема за размишљање. Како би савезници – који су у Нормандији у војном погледу акценат операција ставили на садејство пешадије, оклопних јединица и авијације – успели да обезбеде брз и успешан пролаз преко планинских ланаца који су на Балкану удаљени од обале од неколико стотина метара до

1–1,5 километра? Како би омогућили безбедне линије снабдевања (поготово горивом) преко планинских венаца и висоравни? Најзад – замислимо да су савезници на 6.000 бродова успели неопажено и безбедно да уђу, нпр. у Бококоторски залив (а да се бродови, при том, међусобно не потопе), да искрцају 150.000–200.000 људи у малим приобалним градићима и крену у брзу и одлучну акцију оклопним возилима од Котора или Херцег Новог ка Орјену (са највишим врхом 1.895 m) – које би то стратешки важно војно чвориште, коју би то метрополу (чије би ослобођење имало идентичан психолошки и пропагандни ефекат као ослобођење Париза) могли и морали прво да освоје: Цетиње, Требиње, Билећу, Рожаје...? И да потом крену у незадрживи јуриш ка Берлину! Куда? Преко босанских планина?

Свакако, све би то било веома лако остварљиво уколико ту још не би било некаквих Немаца, којима би на далматинским или егејским острвима или на улазу у Бококоторски залив и два топа била довољна да десеткују читаву савезничку флоту. Њима би биле довољне и минималне снаге и минимални војни напори да зауставе напредовање оклопних јединица преко високих планинских ланаца уз морску обалу. И све то, наравно под претпоставком да би савезници организовали операцију масовног искрцавања баш на далматинској обали Југославије. Јер, очито је да идеја о претпостављеном искрцавању у Грчкој, или на Криту, или код Истанбула, свакако не би заслужила толику пажњу наших аутора.

Наравно, оваква врста конструктивизма не само да намеће дилеме везане за елементарно логичко расуђивање, већ отвара и питања генералног односа према проблему контекстуализације Другог светског рата и у оквиру њега рата у Југославији.

Историја Другог светског рата у Југославији је испреплетана и испресецана различитим контекстима и нивоима разумевања и тумачења. Генерални контекст рата представља европски и светски сукоб Антихитлеровске коалиције и Тројног пакта. На другом нивоу је контекст окупације већег дела Европе од стране

Трећег рајха и функционисање окупационих система у овим земљама – посматрано у функцији генералног контекста сукоба Антихитлеровске коалиције и Тројног пакта. На трећем нивоу је контекст међусобних односа савезника унутар Антихитлеровске коалиције – такође посматрано у функцији генералног контекста Европског и светског рата. Најзад, тек на четвртм нивоу је контекст Грађанског рата у Југославији, који се испољавао у више различитих димензија, од којих је свака за себе представљала различит историјски контекст: грађански рат на просторима НДХ, усташких власти против локалног српског и другог нехрватског становништва, који је имао елементе верског и националног рата и геноцида; затим грађански рат на просторима Србије, Босне и Црне Горе између два, по покретачким мотивима, антифашистичка покрета отпора, четничког (грађанског, ројалистичког) и партизанског (комунистичког), који је имао елементе идеолошког сукоба; потом Грађанског рата практично на простору читаве Југославије, између квислиншких окупационих управа и њихових војних снага против побуњеничких покрета отпора; и најзад димензија ратне свакодневице која се уклапала у различите контексте Грађанског рата и генерални контекст европског и светског сукоба.

Без обзира којом се темом из историје Другог светског рата бавили, важно је не губити из вида примарну и секундарну важност ових контекста. Проблем настаје оног тренутка када се ови контексти помешају. Када се генерални контекст рата, утилитарно подреди његовом локалном тумачењу. Када се, да поједноставимо, поверује да су савезници, у овом случају западни, били дужни и спремни да на неко време обуставе или минимализују своје војне операције против нацистичке Немачке, издвоје довољан број војних јединица и већу количину војне технике и опреме, изврше поморски десант, умешају се у Грађански рат у Југославији (при том, како наши аутори о том аспекту претпостављеног савезничког искрцавања ништа не говоре, вероватно оставе усташе да владају у НДХ), појуре и растерају комунистички НОП по

брдима, планинама и гудурама Босне, и на тај начин, по речима аутора, „својим искрцавањем разреше грађански рат у корист четника“... А управо је то овде случај. Од тог момента, када се читав генерални контекст светског сукоба стави у функцију уско схваћеног контекста Грађанског рата у Југославији, и то само оне димензије која се тиче сукоба грађанског и комунистичког крила покрета отпора, када дискурси примарних и секундарних ратних циљева и планова замене места – читаво историјско тумачење се претвара у најобичнију историјску конструкцију.

Конкретни случајеви показују на који се начин историјска наука, уместо да врши своју основну функцију изграђивања рационалне историјске свести, спушта до нивоа да митологизованим конструкцијама потхрањује, митовима ионако опхрвано и спутано друштвено памћење.

Најзад, неминовно се намеће питање у каквом су односу евидентне историографске конструкције према базичним постулатима историјске науке, схваћеним у ранкеовском духу, попут питања објективности, истине или чињенице. Јер, како је Ричард Еванс приметно, развој учења трпи уколико при писању историје политички или морални циљеви постану примарни; уколико се чињенице поткопавају да би се доказао неки случај; уколико се докази изврћу да би одговарали политичкој сврси, неподесни документи занемарују, а извори намерно погрешно обликују и тумаче. Таквим приступом се, заправо, даје пуно право постмодернистичким критичарима који тврде да је идеја објективности једноставно само концепција смишљена да потисне алтернативне ставове и да су, имајући у виду такав приступ, научни критеријуми заправо неважни у процени вредности и ваљаности одређеног историјског аргумента.

Професионално образовање историчара

Један од могућих одговора на питање откуда тако жилава доминација традиционалног позитивизма у српској историографији свакако се може потражити и у професионалном образовању историчара. Готово пола века једини методолошки приручник са којим се сретало преко 90% студената историје на београдском универзитету била су скрипта *Увод у историјске студије* професора Симе Ћирковића (у настави од краја 1960-тих до 2007. године). Скрипта су представљала ауторизоване студентске белешке са предавања, која су у основи била базирана на претежно немачким и француским приручницима из историјске методологије, писаним крајем 19. и почетком 20. века и представљала њихову делимичну компилацију*. Предавања, а самим тим и скрипта, била су конципирана и илустрована бројним примерима у духу класичног историцизма.

То свакако није било необично за шездесете године 20. века када су предавања осмишљавана и држана, а поготово уколико се има у виду да традиција предавања методологије и није била нарочито богата, као и већ спомињани „бег“ српске историјске науке од ваннаучних, идеолошких притисака у традиционални позитивизам и академску акрибију. Но, скрипта су била у употреби и седамдесетих, осамдесетих и деведесетих година 20, па чак и почетком 21. века. (За шта, да не буде неспоразума, професор Ћирковић ни на који начин нити је био, нити може бити

* Потребно је нагласити, да се не би препустило забораву, да управо услед те чињенице, проф. Ћирковић никада није допустио да се скрипта објаве у облику књиге, поштујући научне стандарде о ауторству. Скрипта, која представљају кохерентан текст, нису објављена ни у бриљантној књизи методолошких радова професора Ћирковића, *О историографији и методологији*. То је само још једном потврдило високу научну етику проф. Ћирковића. Но, то није спречило неке ауторе, попут Миомира Дашића, да скрипта проф. Ћирковића готово у потпуности инкорпорирају у своје књиге.

одговоран). Дакле, у време када је у светској историографији дошло до дубоких промена и када су у свим водећим светским историографијама превладали методолошки приступи и концепти *нове историје*. Па чак и у време велике постмодернистичке контроверзе. О свему томе у самим скриптима насталим крајем шездесетих година 20. века, разумљиво, није могло бити ни речи. То само говори о једноставној чињеници да је око четрдесетак генерација студената историје Београдског универзитета своја методолошка знања о историјској науци стекло на основу класичних *неоранкеовских* постулата с краја 19. века. Управо се та методолошка парадигма и данас препознаје као доминантна у савременој српској историографији.

Тако је трајни утицај деветнаестовековне идеје „да се историја састоји од компилације што већег броја непобитних и објективних чињеница“ (Е. Х. Кар), у образовању српских историчара добила дубоко утемељење.

Наравно, логично се намеће питање, који су узроци тако израженој доминацији традиционалног позитивизма и његових пропратних последица које се своде на радикални редукционизам прошле стварности. На првом месту реч је, несумњиво, о професионалном опортунизму, небрижној самодовољности архивског академизма у коме се „све зна“, ништа не подлеже сумњи или „далеко било“, критици, и ништа – када је реч о основним постулатима струке – није потребно додатно објашњавати. Тако удобне позиције нико, наравно, не жели да се лако одрекне, без обзира, па и упркос ономе шта се одиграва у светској историографији. Најзад, српска историјска наука, дубоко утемељена у традиционалном позитивизму и сва предана „акумулацији“ знања, произвела је непојамну количину чињеница. Али, и поред тога, остао је низ отворених питања, нерешених проблема... Да би се они решили, било је неопходно развијати учење, проблем-

ски разумевати и тумачити прошлост, теоријски промишљати проблеме и усвајати методе *нове историје*. Али – судећи према развоју у протеклих пола века – српска историјска наука није била место у коме је *нова историја* била добродошла.

О „новој историји“, њеним одбацавањима, негирањима и још о неким детаљима

У истом дискурсу две парадигме развоја науке: напретку кроз нагомилавање знања или, њему супротстављеном напредовању кроз ширење учења – лако се може разумети упорно одбијање, негирање, омаловажавање покушаја ширења учења кроз увођење и примену метода и достигнућа *нове историје* у српској историографији.

Истина, та оспоравања се могу чути само по кулоарима, изречена у пола гласа, са намером да преко посредника, као гласина, непроверени трач, стигну до онога коме су намењене. Њих, наравно нема на страницама стручне периодике. То није случајно. Јавно стручно ћутање треба да буде схваћено као непобитни доказ о апсолутном примату, „праве“, традиционалне, *ранкеовске* науке. Истина, такав „доказ“ је помало арогантан и немушт. И тако се једнога дана затекнете у позицији да вас негирају, да говоре да то и није наука, јер „зна се шта је наука“... Али никако вама у лице и никако написано у виду критике у стручној периодици. То већ показује немушту и јалову немоћ, истина и даље арогантну. Ако је неко помислио да је ово типична и јединствена ситуација и феномен, који карактерише само српску историографију, размишљао је из дискурса традиционалног позитивизма, сконцентрисаног на реконструкцију јединствених и непоновљивих догађаја. И неминовно је погрешно. Не. Ово је модел, теоријски оквир, који помаже да се ближе упознамо са феноменом који је кроз време у готово свим историографијама пратио сучељавање заговорника класичног историцизма са појавом *нове историје*.

„Теорија је само украс“, исказ је који се, на жалост, пречесто може чути по кулоарима српске историографије. У том дискурсу могуће је разумети и покушај да се обезвреди један од синтетичких прегледа историје Србије – замерком да синтезе пишу „историчари који нису радили у архивима“, да нису „претресли сваки документ“, и да би „морали још много да истражују у архивима“. Наравно, синтезе се углавном и пишу на основу литературе, уз много сведеније коришћење секундарних и примарних извора и то готово по правилу објављених. Ко би, уосталом, и могао себи да постави задатак да „претресе сваки документ“ да би написао синтезу о историји 20. века (нпр. Ерик Хобзбаум, *Доба екстрема*) или пак историју великих сила од 1500 до 2000. године (Пол Кенеди, *Успон и пад великих сила*), или пак историју појединачних држава, народа, значајних историјских проблема, феномена или процеса... Посматрано из дискурса „претрести сваки документ“ – писање синтезе је неостварљиво (а по мишљењу заговорника тог приступа, очито и потпуно непотребно). Самим тим обесмишљена су, немогућа (и излишна) и историјска објашњења и тумачења. Дакле, из тог дискурса посматрано, циљ историје би требало да буде искључиво реконструкција јединствених чињеница прошлости, односно њихово бескрајно нагомилавање, које се подводи под еуфемистичку фразу „акумулације знања“. Али, као да се олако заборавља да, ма колико докумената „пропустио кроз руке“, историчар у њима не може наћи готова питања која поставља прошлости. Или, како је прецизно и сликовито дефинисао Џон Тош, „примарни извори нису отворена књига и не нуде готове одговоре“, односно извори не „говоре“ сами за себе, без „посредника“. А како је сама грађа многострана, питања одређују шта бирамо.

Без постављања питања, реконструкција прошлости своди се на преписивање докумената. Манир прости репродукције података из докумената, све уочљивији и присутнији у српској историографији, отвара два важна начелна питања. Прво, на који начин се, посматрано из дискурса „акумулације знања“ (тј.

„пропуштања кроз руке сваког документа“), замишља и формулише основни циљ историографског рада и генерални приступ проучавању прошлости. Истина нигде није јасно (па ни било како) објашњено шта би то била сврха „претресања сваког документа“, проговарања „језиком докумената“ и упорног нагомилавања нових факата. Но, како је реч о једном од основних постулата класичног историцизма, није неупутно подсетити на опаску Кнута Хелсталија да је закључивање на основу „чињеница“, истина, обавезно при описивању и објашњавању прошлости, „али да се историја не састоји од појединачних информација“. Односно, још прецизније, „ако хоћемо да разумемо историју неке земље, описивање свих који су у њој живели и свега што се у њој догодило, неће нам помоћи. Морамо покушати да сажмемо дешавања и да животе видимо у њиховом контексту“.

То заклањање иза неодрживог емпиризма, можда може изгледати као добар „научни заклон“ у покушају да се омаловажи једна синтеза. Али оно само додатно потврђује до које мере је у српској историографији одомаћено одсуство разумевања значаја синтетичког мишљења. Исто тако, указује и на фетишизацију извора и архивски академизам, као и на читав низ проблема везаних за друга питања – од односа према теорији, до односа према комплексним тумачењима прошлости.

Посматрано у том контексту, дискурс „акумулације знања“ потпуно обесмишљава и претвара у потпуну утопију тежњу *аналиста* да досегну „тоталну историју“, као један од најсвеобухватнијих и најкомплекснијих циљева историјске науке. Јер када се каже да циљ историографског рада треба да буде „тотална историја“, нико рационалан под тим не подразумева *тоталитет свих чињеница*, које се могу открити у *свим изворима*, већ на *тоталитет свих релевантних проблема* прошле стварности. А то, опет, отвара друго важно питање – које је из дискурса „претресања сваког документа“ у српској историографији потпуно и арогантно маргинализовано – питање генералног односа према употреби теорија и модела у историографском раду.

Тежња да се „преврне“, „пропусти кроз руке“ баш сваки документ, неспорно хвале вредно хипотетичко прегнуће, може свакако омогућити упознавање масе нових чињеница, масе детаља, потребних и небитних информација, прецизан увид шта је у ком фонду и у ком архиву сачувано. Али, без обзира на количину прегледаних архивских докумената, сама грађа не поставља питања, сами извори не проблематизују прошлост. Односно, још драстичније, ако се историчар ослања искључиво на оно што открива у грађи, сама питања, као што је показао К. Ђелстали, могу бити бесмислена, јер је полазиште погрешно, јер проблем који треба решити заправо и не постоји. Наиме, читав истраживачки поступак, укључујући и избор података и мишљење о томе шта је научно релевантно, заснива се на некој свесној теорији или на унапред утврђеном схватању проблема. Питања и проблематизација прошлости у потпуности зависе од историчара и његове концептуализације предмета (феномена) који се истражује.

И управо то је кључни моменат везан за коришћење теорија и модела као полазишта у истраживачком раду. Уколико би се, чак, могло разумети, мада са научног гледишта никако и оправдати, да они који олако одбацују теорију, како је указао Ђелстали, заправо баратају колоквијалним терминима, у равни свакодневног говора, супротстављајући појам „теорија“ појму „чињеница“, где се *теорија* сматра нечим непоузданим, а *чињенице* нечим поузданим. То се са становишта саме науке и евидентних резултата, које је у протеклих више од пола века наука дала користећи се управо теоријама, никако не може оправдати. Напротив. Прво, апсолутизовати „чињеницу“ и супротставити је „теорији“ потпуно је беспредметно, поготово ако се има у виду велика расправа о „чињеници“ коју су покренули још *аналисти* (а посебно актуелизовали постмодернисти). Строго посматрано, историјска чињеница постаје чињеница тек на основу неког проблема који почива на свесној или несвесној теорији. Друго, без теорија, као оквира тумачења који покреће истраживање и утиче

на његов исход, веома је тешко постављати питања о прошлости. Без теорија практично је немогуће концептуализовати прошлу стварност, тако да нам истраживање омогући валидна тумачења. Треће, како показује Ј. Кока, „постоје предметна подручја која се без теорије уопште не могу истражити, у њих спадају индустријализација, економски раст и кризе, социјална неједнакост, мобилност и процеси образовања класа“.

Одричући се, декларативно, теорије, историчар апсолутизује *неоранкеовски* метод, као једино исправан научни метод, уз уверење да је реч о највишим научним стандардима, обрасцима објективности, једино могућем, научном тумачењу. Ма колико изгледало да тај „традиционални“ поступак обезбеђује пуну објективност и да је то заправо једини (могућ и исправан) начин стицања знања о прошлости – и да је, самим тим, теорија чист вишак, баласт историографског рада – ни он се не може примењивати без извесних, свесно или несвесно коришћених, модела или теорија*. Ти модели или теорије могу бити здраво-

* Када је реч о коришћењу теорија и модела у историографском раду, оно је најчешће свесно, али може бити и несвесно, на што указује већина аутора (Џон Тош, Кнут Ђелстали, Питер Берк...). Стога није неупутно подсетити на неколико нијансираних закључаја Питера Берка: да је модел интелектуална конструкција која поједностављује стварност, да би нагласила оно што се понавља, што је опште и типично; да поједини историчари који поричу да имају ишта са моделима и тврде да је њихов посао да проучавају оно што је посебно, нарочито јединствене догађаје, у пракси користе моделе не схватајући да то чине, најчешће на начин да изричу опште тврдње о посебним друштвима; да различити историчари користе различите теорије на различите начине – неки као скелу која над-свођује, а други пак као алатку да се разреши одређен проблем. Да би могло бити корисно разликовати теорије од модела и концепата и да сразмерно мало историчара употребљава теорије у строгом смислу речи, а више њих употребљава моделе, док су концепти практично неизбежни. У том погледу изузетно је важно и запажање Кнута Ђелсталија да, када је реч о коришћењу теорија, „уместо да верујемо да нисмо оптерећени предусловима, боље је формулисати колико год је могуће од *каквог* претходног разумевања, какве теорије почињемо“, јер „избор није да ли ћемо применити теорију или не,

разумски, а могу проистицати и из општих друштвених ставова, вредности или уверења. Али, проблем настаје када се користе без свести о њиховим ограничењима и полазним претпоставкама. Без спремности да се прихвати проста чињеница да је реч о једноставним, задрворазумским, односно идеалнотипским моделима који одражавају опште друштвене ставове и вредности.

Можда најсликовитији пример коришћења уврежених друштвених ставова као модела за тумачење прошлости пружа тумачење места и улоге СФРЈ и Покрета несврстаних током Хладног рата. Један од кључних државнотворних митова СФРЈ био је везан за тзв. „трећи пут“ Југославије у дипломатији и међународним односима времена Хладног рата. Српска (југословенска) историографија чврсто је преузела те уврежене друштвене ставове и уверење да су Југославија и Покрет несврстаности представљали изузетно важан, готово кључни фактор у времену Хладног рата. И ти ставови и то уверење почели су да се користе као модел, као својеврстан теоријски оквир за тумачење спољне политике и међународне позиције СФРЈ током шездесетих и седамдесетих година 20. века. Но, насупрот том моделу, већина аутора који су се у свету бавили феноменом Хладног рата, користили су теоријски оквир и модел „биполарног света“ и сукобљених суперсила и све хладноратовске догађаје и феномене тумачили у том контексту. Тумачена из тог дискурса, улога СФРЈ и Покрета несврстаних готово по правилу је оцењивана као минорна или маргинална. У бољем случају, Југославија је у моделу „биполарног света“ посматрана као важан медијатор информација за кризна жаришта током Хладног рата, нпр. на Блиском истоку.

Други, изузетно сликовит пример, представљају тумачења југословенског периода историје Србије. Генерални друштвени однос према југословенском искуству националне историје, током 20. и почетком 21. века, био је двојак. Афирмативан или

већ да ли ћемо се активно односити према свесној теорији, или ћемо се препустити својој ‘свакодневној теорији’ својим више-мање нејасно формулисаним претпоставкама“.

негативан. Као такав он је, у оба случаја, обликовао здраворазумске, свесно или несвесно коришћене, моделе историјских тумачења. Према првом моделу, доминантном до деведесетих година 20. века, а и данас спорадично присутном у извесном броју радова – искуство југословенске интеграције сагледавано је и тумачено као позитиван историјски процес. Према другом, потпуно супротном и данас широко прихваћеном моделу, југословенска интеграција, сагледана и оцењена кроз искуство распада Југославије и ратова деведесетих година 20. века, тумачи се као мање-више погубан процес по саму Србију. Индикативно је да се исти историјски догађаји и феномени, према једном моделу тумаче као позитивни, а према другом као негативни (понекад чак и у радовима истог аутора из различитих временских периода). При том, и у првом и у другом случају аргументација се заснива на идентичним историјским изворима. Када се посматра из тог дискурса, џангризава замерка да је „теорија само украс“ постаје потпуно беспредметна.

Фасцинантно је до које мере наши историчари показују крајњу незаинтересованост и игнорантски однос према теорији историје, развоју теоријске мисли и теоријском и методолошком развоју, као и о резултатима суседних друштвених наука. Арогантан и презрив став према потреби теоријског мишљења у историографији не само да указује на доминацију окошталог позитивистичког поимања историје као научне дисциплине (краја 19. и почетка 20. века), већ открива забрињавајуће одсуство жеље историчара да се замисле над резултатима свога рада, могућностима и ограничењима истраживачког поступка и методологије, тог својеврсног „алата“ историчаревог рада. То утолико више забрињава и тешко се може разумети уколико се има у виду да, нпр. професионални зидари и молери прате сва најновија достигнућа, нове материјале и алате којима се служе у свом раду. И, што је такође разумљиво, сви од њих управо и очекују да прате нова достигнућа и користе их у свом раду. За-мислимо ситуацију у којој један традиционални позитивистички

историчар позове у кућу молера који му препоручи да му, уместо да зидове изравна глет масом и обоји савременим дисперзијама и полудисперзијама (акрилним, водоотпорним или обичним), зидове обради на „традиционалан“ деветнаестовековни начин – да их обложи пружењем, облепи блатом и прекречи гашеним кречом, јер је реч о „традиционалним“ и еколошким материјалима. Наравно да би му се готово сви позитивисти захвалили на савету и показали му врата, а затим позвали стручног молера који би у свом раду користио нове материјале, алате и методе. Због чега онда, када је реч о идентичном принципу у властитој науци, то сматрају нечим страним, помодним, „само украсом“ – остаје крајње нејасно и збуњујуће.

Поређење „алата“ и техника рада историчара и молера некемо може звучати неумесно, али ништа мање неумесан није ни отпор традиционалних позитивиста продору нових метода и мултидисциплинарних „алата“ у праксу историографског рада.

Ако се одбацује неопходност примене теорије у научном раду; ако се не прихвата да без проблематизације прошлости нема озбиљне науке и да је немогуће схватити кључне друштвене и политичке промене предмодерног и модерног света уколико се занемарују или ниподаштавају друштвене теорије; да, како је нагласио П. Берк, „без прожимања историје и теорије ми немамо изгледа за разумевање било прошлости било садашњости“; ако се тврдоглаво истрајава на традиционалном позитивистичком поимању прошлости и разумевању улоге и задатка историјске науке; ако се из позитивистичких упоришта проблем контекстуализације и концептуализације потпуно занемарује, сматра вишком „страним телом“ у правој науци – логично је и неминовно одбацити и све основне постулате *нове историје*.

У српској научној заједници то одбацивање је, уосталом, исказано кроз негирање и одбацивање друштвене историје и њених резултата. То је, истина, тренд који пре показује немоћ извесних стручних кругова, но што представља јасно осмишљен

систем или школу мишљења. Тужно је слушати старе, некада угледне професоре како гунђају против друштвене историје и њеног значаја за развој српске историографије, а да при том не показују ни најмању жељу, ни назнаке промишљања о томе како је уопште могуће објаснити историју Србије без употребе комплексних теорија друштвеног устројства и разуђених теорија друштвених промена. Тим својим презиром, који је ништа друго до израз немоћи, одбацују (и показују да не разумеју) значај читавог столећа развоја европске и светске историографије, са свим изузетно значајним резултатима који су постали класика историјске науке у свету (француски *аналисти*, америчка *нова економска историја*, британска *социјална историја*, немачка *социјалноисторијска наука*, *историјска антропологија*...). Али, истовремено, они исказују и крајње непријатељство и несхватање тежње да се историја властитог друштва схвати и објасни много комплексније и свеобухватније од мунициозне реконструкције понашања професионалних политичара, на основу простог збира цитата онога што је, овај или онај политичар у прошлости рекао или наредио, које нуди традиционална, политичка историја. То је снажно изражен и уочљив проблем два приступа разумевању и тумачењу целине прошле стварности.

При том, већина српских историчара, затворених у кулу од слоноваче традиционалног историцизма, не прихвата критике које стижу са стране *нове историје*. А спремна је да одбаци или критикује било који резултат или став *нове историје* са чврстим убеђењем да су *неоранкеовски* постулати, којих се тако чврсто (бар декларативно) придржавају у свом раду – заправо она врста ортодоксије, од које свако одступање неминовно представља „шизму“ и самим тим је мање вредно. Та врста убеђења не само да показује дезоријентацију у времену и простору властите науке, већ је и потпуно беспредметна. Немогуће је и бесмислено, критиковати *аналисте*, поборнике *социјалноисторијске* науке, или *историјске антропологије* са аргументацијом да се њихов рад не може сматрати научним пошто се нису ограничили искључиво

на критику извора, већ су се приликом тумачења користили и теоријама и методама суседних друштвених наука.

Да би се расправа могла водити на адекватном *научном* ниивоу, најпре се морају знати теоријска полазишта и методолошки постулати којих се заговорници *нове историје* придржавају у свом раду, којем правцу припадају, па се тек онда, позивањем на функционалније и адекватније теорије, на свеобухватније и прецизније методолошке постулате и „апарате“, могу озбиљно критиковати њихов рад, њихови ставови и тумачења. Оптуживати их да се не придржавају *неоранкеовских* методолошких постулата и надати се да ћемо их тиме оптужити не само да не припадају „правој“ науци, већ да то што они раде или о чему критички просуђују уопште и није наука – умесно је таман толико, као када би се резултати квантне физике критиковали са аргументацијом да квантни физичари нису, попут, како се тврди, Њутна, до својих открића и теорија дошли тако што су легли под јабуку и чекали да им неки кварк или друга ситнија честица падне на главу. А смислено је, као када би покушали да са оним деветнаестовековним велосипедом, чији је предњи точак имао пречник од преко метар и по, данас учествујемо на бициклическој трци Тур д’Франс, потпуно уверени да ћемо трку добити; односно као када би се са чезама једнопрегом, пријавили да учествујемо на трци Формуле 1...

Тужно је то несхватање важности примене друштвених теорија у раду историчара и, генерално, важности и значаја резултата и домета *нове историје*. Оно, истина, не изазива револт већ, пре, сажаљење, и по ко зна који пут показује трагично одсуство дијалога у српској историографији. Уколико треба критиковати радове који припадају *новој историји* (а свакако да треба, јер има доста пропуста у овој врсти историографије од концептуалних, теоријских и методолошких, до чињеничких) – то се може и мора чинити само аргументованом критиком и полемиком о конкретним резултатима и конкретним пропустима. Генерално одбацивање *нове историје* једноставно није могуће, јер је она

успела да понуди бројне и садржајне резултате, који су знатно продубили и учинили комплекснијим, а тиме и свеобухватнијим, наша знања о властитој прошлости. Гунђање по кулоарима и генерално одбацивање тог правца у српској историографији, не само да открива јалови бес и неумно одсуство моћи разумевања концепта и његовог појединачног и глобалног значаја, већ указује на тежњу да се историјска свест конзервира у стању предмодерности – у времену „историје краљева и царева“, „господара и робова“, „Турчина и раје“...

Тужна је, и јалова, та тежња неких међу историчарима да „ампутирају“ део властите струке и део важних знања о властитој прошлости. Као да не разумеју да на тај начин сами себе „ампутирају“ из озбиљних дискурса о савременој српској историографији. При том се руководе потпуно погрешном претпоставком, која заправо открива њихово суштинско нераздевање – идејом да све што није традиционално схваћена политичка и војна историја, по аутоматизму представља *нову историју*. Но, ма колико би то њени противници и критичари желели, не може се свака маргинална тема сврстати у *нову историју*.

Нова историја, са разуђеним тематским опсегом: социјална, економска, привредна, демографска, историја структура, рода, антрополошких феномена ... – подразумева пре свега јасно уобличен и разрађен концепт, теоријску припрему и финансирање истраживања. И, наглашено, неопходност мултидисциплинарног приступа и познавања резултата и метода суседних друштвених наука и њихову адекватну и методолошки компетентну употребу у раду историчара.

Упорно истрајавање на тези да су деветнаестовековни, *неоранкеовски* принципи заправо једини научни принципи историографије, одбацивање значаја и резултата *нове историје*, и негирање важности коришћења теорија и мултидисциплинарних метода у раду историчара, који су доминантни у српској историографији – неминовно намеће низ важних питања везаних за метод и експликацију научних резултата у савременој историографији.

Најпре се мора размишљати о формалној страни проблема примењеног метода и експликације резултата. Увезано је мишљење у традиционалном позитивизму да је довољно само користити научни (свакако историцистички) метод и сви проблеми нестају сами од себе. Но, како је давно упозоравао Андреј Митровић, историјска наука гради историјске представе „уз поштовање научних полазишта и метода“. Дакле, да би се размишљало и говорило о *историјској науци*, није довољно да се употребљава само научни метод. Уколико приступ теми и прошлости није научан, уколико „стајна тачка“ историчара није научна, не може се говорити да је историчар својим радом досегао научни резултат, само тиме што се придржавао научног метода. Односно, уколико је полазиште историјског истраживања и резултата рада историчара ваннаучно (примарно политичко или идеолошко), не може се говорити о научном раду, без обзира на употребу научног метода, већ искључиво о ангажованом раду, чији циљ није (са)знати, него тврдити. Изгледа да се ово упозорење Андреја Митровића често заборавља.

Потом, мора се имати у виду и много комплекснији проблем односа метода и експликације, проистекао из чињенице да је *нова историја*, са мултидисциплинарним методама, теоријским фундарањем и концептуализацијом истраживања и тумачења прошлости историчаре суочила и са новим задацима. Основни задатак историчара, како се већ више од пола века схвата и дефинише од стране водећих представника *нове историје*, у духу једног Февра, Бродела, Коке или Еванса, подразумева четири стадија:

- (1) *уознавање* са прошлом стварношћу, и потом формулисање теме од научног интереса (правилно постављање теме, односно формулисање истраживачког проблема);
- (2) проучавање теме (у свим аспектима / контекстима) – и *реконструкција* чињеница прошлости;
- (3) схватање, *разумевање*, односно повезивање – не само узрочно-последично већ и контекстуално – тако реконс-

- труисаних чињеница прошле стварности (уз помоћ питања, концептуализацијом и теоријским фундирањем);
- (4) и, најзад, објашњење, тј. *тумачење* прошле стварности (аналитичка експликација резултата);

Задатак историчара дакле не може бити само реконструкција голих чињеница, без контекстуализације, разумевања и тумачења главних процеса (што би представљало тек 2 од 4 стадија истраживачког, научног процеса). Како је давно указивао Едвард Халет Кар, историја је континуирани процес у коме обједињујемо чињенице са тумачењима и тумачења са чињеницама. Нажалост, српска историографија запретена у традиционални позитивизам, у својим резултатима пречесто се зауставља управо ту – на простој реконструкцији, само на евидентирању чињеница прошлости, на ономе што је Џон Тош дефинисао као „неразмрсиву збрку података“, односно „заклањање иза неодрживог емпиризма“. Наравно, све то је чини немоћном да одговори, нпр. на читав низ питања о интерпретацији, које намеће постмодернистичка контроверза.

Истовремено је, истина, код мањег броја историчара уочљива и супротна слабост, тежња да се без довољног проучавања извора и што потпуније реконструкције прошлости, дакле и без целовитог и свестраног разумевања доносе далекосежна тумачења и закључци.

Доминација традиционалног позитивизма није, ипак, у потпуности онемогућила продор идеја „нове историје“ у српску историографију. Истина, битно га је отежала, али је било важних резултата који по својој суштини, попут студије Андреја Митровића *Ангажовано и лепо*, свакако представљају обрасце нових приступа промишљању прошлости*. Но, број таквих резултата

* Стога и не треба да чуди чињеница да је управо на иницијативу Андреја Митровића, и уз помоћ круга историчара који су се од седамдесе-

био је минималан. Истовремено, у великој мери стижу из „суседних“ наука, попут историје уметности (Мирослав Тимотијевић, Ненад Макуљевић).

Услед тога, продор нових тенденција огледао се пре свега у ширењу тематског опсега истраживања, али је оно ретко било праћено и прихватањем, ширењем и применом методолошких поступака и техника, увођењем и развијањем теорије – већ је у већини случајева – и посматрано из перспективе светске науке парадоксално – обрађиван чисто позитивистичком методологијом. Али је чак и такав продор често наилазио на велике отпоре, неразумевање, одбацивање и ниподаштавање.

Увођење у српску историографију тема из круга структуралистичке, друштвене, економске историје представља свакако позитиван научни импулс. Али, услед примене класичног историцистичког метода и приступа (у бити и поимања историје и науке) – тако обрађене теме, на жалост, не доприносе даљем развоју учења (тј. науке), темељнијем, свестранијем и потпунијем разумевању властите прошлости, већ ка даљем нагомилавању чињеница.

Од читавог спектра нових тема, истраживачких стратегија и теорија, које су се развијале у светској историографији током већег дела 20. века, у српској историографији последњих деценија нешто ширу употребу и примену имала је само теорија модернизације. (Истина, и у већини радова српске историографије, као и у извесном броју дела светске историјске науке, није превладана једна од основних мана „модернизацијског дискурса“ – наивно супротстављање „традиционалног“ и „модерног“, праћено одсуством осећаја за постојање историјских процеса). У мањој

тих година 20. века окупљали на Округлом столу који је проф. Митровић организовао на Филозофском факултету, током осамдесетих и раних деведесетих година, била артикулисана идеја, дати иницијални импулси и најзад организационо по први пут профилисан простор за имплементацију идеја „нове историје“ и у српској историографији, кроз *Годишњак за друштвену историју* и делатност *Удружења за друштвену историју*.

мери комплекс питања који се подводи под заједнички именитељ Gender истраживања и, спорадично, феномени везани за историју свакодневног живота. Готово све остале тематске области и научни приступи, истраживање структура, економских феномена и процеса, клиометрија... – далеко су ван поља интересовања српске историографије.

Саморефлексија

Још крајем осамдесетих година 20. века Алан Мегил, пост-модерниста, оценио је да историографска професија исказује „склеротично задовољство самом собом“. Можда се може рећи да је оцена Мегила била претерана. Можда да је била само про-вокација. А можда да је делом и указала на суштину проблема. То зависи од дискурса који се заступа. Али, било да је прихватана или негирана, ова оцена је изазвала бројне реакције, као уосталом и постмодернистичка контроверза у целини.

У контексту Мегилове оцене, тешко је рећи да ли је српска историографија „склеротично задовољна самом собом“, али је више него уочљиво да се управо током протеклих двадесетак година, од краја осамдесетих година, развио специфичан манир – да се разговори о резултатима историчаревог рада, као и разговори о прошлости и проблемима и феноменима прошлости, у струци, друштву, јавности, култури, своде или на апологију или на дисквалификацију. У исто време, нема тежње за рационалним размишљањем, нема разговора о кључним проблемима струке, нема проблематизације садржаја прошлости, методе, резултата. Дискусија, онако како се схвата научна дискусија, са сучељавањем аргумената, концепција, са проблематизацијом не само садржаја прошлости, већ и проблематизацијом приступа прошлости – нестала је са јавне сцене, из струке и у потпуности је замрла. У том погледу довољно је подсетити на изузетан значај који су за развој историографије имала два битна напора историчара да се јавно расправља о проблемима струке и историјског

сознања, крајем шездесетих и почетком седамдесетих година, када су организоване стручне јавне дискусије о „Историографији и њеним методама“, „Историји и другим наукама“ и „Функцији историјске свести“ (*Трећи програм*, пролеће 1970, 1971, 1972) и у првој половини осамдесетих година, када су стручни кругови водили јавну дебату о „Савремености и историјској свести“ (*Марксистичка мисао* 4/83; 2/85).

Последњи озбиљан покушај промишљања актуелног тренутка српске историографије представља пројекат Института за новију историју Србије, и зборник радова *Историја и сећање* (2005–2006), у организацији и под уредништвом Олге Манојловић-Пинтар. Међутим, упркос бројним добро осмишљеним проблемима које је покренуо, па чак и упркос увођењу постмодернистичког дискурса у српску историографију, нажалост, остао је без већег одјека.

Осим замирања сваког импулса дискусије и критичког мишљења (до нивоа да се сваки јавно изнесен критички став доживљава као лична увреда, или како је Пол Хамилтон то сликовито описао: „Историчари су мислили да их убију када их анализирају“), уочљиво је чак да су и сумарни прегледи основних тенденција развоја српске историографије писани у маниру традиционалног позитивизма. У њима се само набрајају чињенице о српској историографији у протеклих неколико деценија, и ствара апсолутно идилична слика без критичких тонова и запажања (Предраг Ј. Марковић, Наташа Милићевић, Милош Ковић); или се дешава да се чак и једини зборник радова који својим насловом сугерише тежњу и жељу да се важна методолошка питања проблематизују и расправе (*Писати историју Југославије*) претвара у потпуни тријумф класичног историцистичког поимања суштине и сврхе историјске науке. Тако се од укупно 19 радова, свега четири баве покушајима проблемског сагледавања стања у историографији или проблематизацијом неких важнијих питања и феномена историјског развоја, док сви остали (80%) представљају више или мање традиционалне позитивистичке студије, без најмањег контакта са проблемским питањима.

Уочљиво је такође да се критика у стручној периодици, уместо да се развије у правцу рационалне научне дискусије и критике, преобратила у дисквалификацију, арогантно ниподаштавање или додворавање, ласкање, апологетско слављење... Та својеврсна „смрт критике“, свођење на апологију, на одбацивање, прећуткивање или само на информацију, води историографију у ћорсокак. Ономогућава стручно преиспитивање савремене продукције, као снажног механизма који би требало да омогући да се унутар области проучавања за коју се сматра да је научно важна, историчари што одговорније односе према сачуваним траговима прошлости. Тиме се битно сужава важна друштвена функција историјске науке и, свесно или не, отварају врата митотворцима, опсенарима и скрибоманима.

То више него јасно показује анализа садржаја рубрика: „прикази“, „критике“ и „осврти“ у четири репрезентативна часописа научних института и научних заједница (*Токови историје*, *Историја 20. века*, *Зборник Матице српске за историју* и *Историјски часопис*), у периоду 2003–2007. године.

У наведеном периоду објављено је укупно 335 приказа и критика, од чега скоро две трећине књига домаћих аутора.

ПРИКАЗАНЕ КЊИГЕ	Токови историје	Историја 20. века	Зборник МС за историју	Историјски часопис	Укупно	%
Домаћих аутора	88	51	30	41	210	62,7%
Страних аутора	56	32	15	22	125	37,3%
УКУПНО	144	83	45	63	335	100%

За ову историографску форму у стручној периодици издвојено је укупно 974 стране што, уколико се има у виду да се прикази по правилу објављују двостубачно и често мањим фонтом, значи да је приказивању и критици дела домаће и светске историографије, посвећен простор неколико обимнијих монографија.

	Токови историје	Историја 20. века	Зборник МС за историју	Историјски часопис	Укупно
Укупан број страна приказа	424	177	255	118	974

На том огромном простору више монографија, који се могао искористити за озбиљно преиспитивање савремене историографске продукције, преко 96% објављених приказа и критика су афирмативни и потенцијалним читаоцима најсрдачније препоручују „врхунске домете“ домаће историјске науке.

	Токови историје	Историја 20. века	Зборник МС за историју	Историјски часопис	Укупно	%
Афирмативни	136	79	45	63	323	96,4%
Негативни	2	3	0	0	5	1,5%
Критички	6	1	0	0	7	2,1%
УКУПНО	144	83	45	63	335	100%

При том, такође више од 96% објављених критика има информативни карактер и своди се на пуко препривавање садржаја, по једноставној формули: „У *Уводу* (од стране – до стране), аутор је изнео..., у првом поглављу (од стране – до стране), аутор је обрадио...“.

	Токови историје	Историја 20. века	Зборник МС за историју	Историјски часопис	Укупно	%
Информативни	133	81	45	63	322	96,1%
аналитички	11	2	0	0	13	3,9%
УКУПНО	144	83	45	63	335	100%

Потребу да се аналитички посвети литератури коју је приказивало, имало је мање од 4% аутора, док је спремност да се критички односи према приказиваном делу, показало тек нешто више од 2% аутора критика. Та чињеница, више него убедљиво, сведочи о одсуству критике и дискусије у српској историографији, о раширеном маниру да се разговори о

результатима историографског рада свде готово искључиво на апологију.

Осим 335 приказа објављених у стручној периодици, у овом периоду објављено је и 47 текстова посвећених теорији историје, историји историографије али и темама које су побудиле полемичка запажања аутора. Њихова садржинска анализа показује да се у српској историографији расправе воде углавном о садржају историографских дела, а не о коришћеном методу, о могућностима и сазнајним думетима, о коришћеним изворима, о чињеницама и односу историчара према њима.

У највећем броју случајева реч је о аналитичким приказима и информативним прегледима (нпр. о савременој српској историји у мемоаристици, о савременој руској историографији о Србији, о западној историографији о распаду Југославије, о новијој западној историографији о Хладном рату или о савременој историографији о Хладном рату и Блиском истоку). У основи реч је о обичним, нешто ширим, ретко и полемички интонираним приказима појединих историографских дела (Марије Тодорове, Трајана Стојановића, Симе Ћирковића, Јелене Гускове, Саве Живанова) или мемоарских дела савремених политичара (Мартина Шпегеља, Виктора Степановича Черномирдина). Понеки прилози представљају био-библиографски приказ дела неког од истакнутих савремених српских историчара, који се готово по правилу преобраћа у неукусне апологије „лика и дела“ дотичног историчара. Знатно је мањи број текстова о теоријским питањима и готово по правилу је реч о преузетим, прештампаним текстовима или одломцима текстова истакнутих структуралиста (Марк Блок, Лисјен Февр), односно истакнутих заговорника постмодерне (Френк Анкерсмит, Јерн Ризен, Хоми Баба). Најзад, када се сви ови обични или проширени прикази, апологије, осврти, преведени теоријски радови и одломци радова и непрофилисани прилози, попут теме „Економија и термодинамика“, оставе по страни – остају радови који се могу подвести под најшире схваћен појам полемике. Њих је укупно пет. Ни мање, ни више. Са ста-

новишта традиционалног позитивизма можда и превише, али из позиције *нове историје* (и поготово постмодерне) ништавно мало. И, што је посебно индикативно, све су посвећене споровима око различитих питања, или супротстављеним дискурсима тумачења Другог светског рата, односно Грађанског рата у оквирима Другог светског рата у Србији и Југославији (културе сећања, идеологијације, дихотомије, ревизије и проблема војних елита).

Истовремено, никакву пажњу српске историографије не привлаче питања која би проблематизовала доминантну традиционално позитивистичку парадигму, а којима је посвећен велики број теоријских и полемичких радова у савременој светској науци (и то не само под притиском постмодернистичке контроверзе) – попут питања о томе шта је чињеница; о ограничењима историјских извора као медија за разумевање, реконструкцију и тумачење прошлости; о свођењу рада са историјским изворима на евиденцију; о различитим врстама периодизације за различите врсте историје; о односу структуре и догађајног; о доминантним метанаративима; о односу према нарацији; о различитим (и супротстављеним) дискурсима тумачења историје; о могућностима, дOMETИМА и ограничењима спознаје прошле стварности; о редукцији знања о прошлости; о ограничењима појмова „објективно“ и „непристрасно“; о односу субјективног и објективног у историчаревом раду; о дискурсу интерпретације, насупрот дискурсу апсолутне истине (као иманентне историчаревом раду)...

Рубрика „критике и прикази“, у свим анализираним часописима, је и својеврстан омаж класичноисторицистичком схватању историје и историјске науке – класична апологија традиционалног позитивизма. Тај закључак се неумољиво намеће када се анализира садржај ових готово хиљаду страна текста, посвећеног идеји, критичкој оцени и промишљању резултата српске историјске науке. Погледајмо како у пракси изгледа та „оштра“ и „непристрасна“ оцена.

Према, без икакве сумње крајње објективним, критичким и теоријски утемељеним оценама историчара који су писали при-

казе и критике, српска историографија, доминантно укореена у традиционалном позитивизму, не само да нема проблема са примењеним методом, са могућностима и лимитима коришћења и тумачења грађе, са дометима и ограничењима сазнавања прошле стварности, са тумачењима и метанаративима – већ, укупно посматрано, одаје изузетну слику.

Српска историографија је током протекле деценије, ако је судити према „оштрим“ критичким оценама објављеним у стручној периодици, обогаћена изузетно великим бројем „незаобилазних дела“, „грандиозних дела“, радова који „представљају значајан допринос“, „један од историографских међаша“... Просечна студија српске историографије, готово по правилу, представља „занимљиво штиво“, „рад вредан сваке хвале“... А у складу са *непристрасним* проценама српских критичара, често је и „по много чему јединствено дело“, и неизоставно „доноси драгоцене податке“, „представља праву новину“, „важно сведочанство“... Стога и не чуди што су – посматрано, схваћено и протумачено из тог дискурса – српски историчари редом одважни хероји који су „начинили смео искорак“, који су се „храбро прихватили изузетно сложене и незахвалне теме“, односно, „храбро прихватили задатак да изуче један недовољно истражен период“, који су „прихватили изазов историографске обраде“ и „обавили научну мисију своје врсте“, те на тај начин „трајно задужили српску историографску науку“...

По правилу српску историографију одликују дела „писана лепим стилем“, или како је један од критичара у поетском заносу сликовито дефинисао стил једног аутора „његово лепо перо“... То им неизоставно обезбеђује, према непристрасној оцени критичара, „проходност ка широј читалачкој публици“... Истина, остаје нејасно – а ни критичари се нису потрудили да потраже и дају одговор на питање – како је могуће да литература таквих квалитета и карактеристика веома тешко налази пут до ширих читалачких кругова и да се објављује у минорним тиражима?

У исто време може се прочитати и да су ови „радови изузетни по много чему“, да су то дела која „превазилазе уобичајене оквире *класичне* историографије и залазе у домен филозофије историје“ и да „имају и универзалну вредност“... Таква „капитална дела“, што је сасвим логично и у складу са традиционалном позитивистичком парадигмом, веома често „језиком извора проговарају“, али и представљају „монографије дугог трајања“. А у појединим случајевима оштро око критичара је уочило чак и да приказана „књига чини част“...

Апсолутна глорификација традиционалног позитивизма не препознаје се само у детаљима, већ и у веома децидним ставовима, попут оног да „у истраживачком напору аутора следи оно најбоље из критичке историографске школе која нам говори да се посленици музе Клио (...) у свом прегнућу морају придржавати само научних постулата“. Односно оног у коме се тврди да аутор „на овим страницама пише догађајну историју у најбољем значењу те речи, а читалац, ако се препусти литерарној сугестији, налазиће се непрестано на позорници догађаја“...

Колико је тај општи класичан историцистички занос заиста свеобухватан (и широкогруд), јасно се може видети чак и у случају неколико несхватљивих и научно, стручно и морално апсолутно неприхватљивих појава, које су уредници и редакције часописа, очито, сматрале или ненамерним омашкама или пак потпуно нормалним маниром научне комуникације. Тако је један критичар „непристрасно“ и „објективно“ приказао и оценио дело у коме је и сам један од аутора, односно члан ауторског колектива, а уједно и уредник. Други „објективни“ критичар пише приказ књиге коју је претходно (очито позитивно) рецензирао. У једном, пак, часопису двојица историчара, доктора наука, несумњиво „објективних“ и „оштрих“ критичара, од којих је један и главни уредник часописа, у истом броју објављују „критичке“ приказе књиге оног другог. А редакција једног часописа у свом следећем броју објављује приказ претходног броја властитог часописа. Ти пропусти се не могу објаснити другачије до традиционалним

позитивистичким убеђењем у апсолутну (малтене урођену) објективност историчара, те стога никако не би требало сумњати да је у наведеним случајевима – како од стране редакције, тако и од стране самих аутора критика и приказа – апсолутно поштован принцип објективности и научне критичности.

Широкогруди занос класичног историцистичког дискурса огледа се и у оценама према којим и збирке извора представљају „озбиљна, добродошла – рекли бисмо и врхунска дела српске историографије“. И у спремности да се и историчари-аматери својим „незаобилазним делима“, прихвате у ред посленика науке. Тако је, један дипломата у пензији, према тим оценама, написао „вредно *научно* дело“, док је други аутор „иако по вокацији није историчар, написао (...) дело које превазилази знатижељу професионалних историчара“, а трећи је, пак „и сведок и учесник, али и савесни истраживач“...

Нажалост, у српској историографији као да се заборавило да су њени научни почеци везани управо за једну велику дискусију – спор Руварца и Ковачевића са Срећковићем, односно да напредак у познавању историје подједнако зависи и од расправе између супротстављених тумачења и од појединачног напора научника.

Најзад, имајући све ово у виду, треба ли се чудити што, на нивоу генералних трендова, српској историографији све више и све израженије недостаје концептуализација и проблематизација прошлости, али стручна, а не идеолошка проблематизација.

Својим резултатима (и још чешће одсуством резултата, са темама, све доминантније присутним у стручној периодици, које, већ својим насловом, показују потпуно одсуство разумевања историјских процеса и феномена) струка показује да постаје трома, до неразумевања усредсређена на детаљ, уз истовремено одсуство свести о важности целине. Услед тога, али не и само због тога,

„српска историографија данас на светској сцени не постоји“, како је то изузетно критички, али апсолутно тачно констатовао Андреј Митровић. Једним делом својих резултата она све више клизи ка концепту завичајне и меморијалне историографије. Тврдоглаво одбацује важност теорије и достигнућа суседних друштвених наука уз истовремено затварање у традиционализам, конзервативни историцизам и позитивизам краја 19. века. Све чешће повлађује крајње поједностављеним, догматским матрицама размишљања и тумачења. Безбрижно ушушкана у кулу од слоноваче давно превазиђеног традиционалног позитивизма, у властитој саморефлексији задовољава се оценама да је „вредан истраживачки напор (...) попунио мозаик...“, односно још децидније да дело „представља камен темељац неке будуће историје“. Као да се сва предала ономе што је још Лисјен Февр описао као „охрабривање оних који, наизглед скромни и сумњичави, у ствари пасивни и поводљиви, забадава гомилају чињенице, а затим, скрштених руку, вазда чекају да се нађе неко ко је у стању да их повеже“.

Мирослав Јовановић

КРИЗА И ИСТОРИЈА: Друштвена криза и историјска свест у Србији почетком 21. века

У протекле две деценије (од 1987) српско друштво прошло је кроз динамичну и драматичну развојну фазу. Једна за другом распале су се и нестале чак три државе у којима је српски народ живео током друге половине 20. века (СФРЈ, СРЈ, СЦГ). Урушена је и са историјске позорнице нестала идеолошка, реал-социјалистичка (у основи стаљинистичка) матрица, која је током друге половине 20. века снажно обликовала развој друштава у Источној Европи, а самим тим и у Србији. Окончан је Хладни рат и распао се биполарни систем међународних односа, формираних у свету после 1945. године, у коме је СФРЈ, а унутар ње и Србија, имала своје посебно, веома повољно политичко и економско место. Свет се током те две деценије у политичком погледу преобратио из биполарног у латентно униполарни (упркос оптимистичким надањима и жељама истицаним по окончању Хладног рата почетком деведесетих година да би могао постати многополаран), са једном суперсилом која уређује или бар пресудно утиче на светске односе, да би најзад велика економска криза и рецесија током 2008. и 2009. године умногоме уздрмала позиције једине преостале суперсиле...

Но, паралелно са политичким преображајем одиграла се драматична и свепрожимајућа друштвена трансформација. Свет је у последњим деценијама 20. века из доба форсиране индустријализације и модерне ступио у епоху треће, информатичке револуције, постмодерне, постиндустријског и, како се данас

све чешће оцењује и постдемократског друштва. Неповратно је наступила ера глобализације, форсиране компјутеризације и Интернета, време доминације гигантских мултинационалних корпорација, чији су економски потенцијали и снага, а сразмерно томе друштвена и политичка моћ, неретко неупоредиво већи од низа малих и слабо, па чак и средње развијених држава.

Драматичност и дубина политичких, економских, друштвених и културних промена неминовно су водиле ка темељној трансформацији савременог света. Готово све темељне категорије у којима је човек прве, па и друге половине 20. века размишљао о политици, друштву и месту човека у њему, подвргнуте су сумњи, преиспитиване, релативизоване, у појединим случајевима чак и одбачене. Или им је садржај преображен до мере да су потпуно измениле дотадашњи смисао. Од категорија какве су време, простор, рад, породични односи и доколица, преко комуникације, информације, људских и грађанских права, до појмова суверенитет, национална држава, границе итд. Важно (неретко и пресудно) место у новом свету добиле су комуникације, услуге, поседовање и управљање информацијама...

Паралелно са тим процесима, неминовно се преображавала и свест о простору, о времену, о личним и општим друштвеним приоритетима. Наступила је ера друштвене атомизације, апсолутне доминације потрошачког друштва и менталитета, епоха масовне културе и маркетинга. Према неким аналитичарима, попут Урлиха Бека, промена која се одиграла током друге половине 20. века приликом преласка из „предглобалног“ у „глобално“ доба – тј. из ере индустријске у епоху друге модернизације, карактеристичне по „производњи ризика“ – драматично се одразила на генерални друштвени однос према прошлости. Дошло је до суштинске промене детерминистичког модела. Прошлост је изгубила друштвену важност, коју је у европској цивилизацији имала од антике до половине 20. века – важност пресудног фактора који одређује и мотивише мишљење, понашање и делање човека и друштвених и политичких организација у садашњос-

ти. Место прошлости је, у савременом „ризичном друштву“, као кључни детерминишући фактор преузела будућност – већ по дефиницији нешто непостојеће, исконструисано, фиктивно – која постаје „узрок“ садашњег искуства, директно утичући на планирање, одређивање приоритета и организовање наших садашњих активности. Сликвито речено, данашња активност више није логична последица и продужетак јучерашње, већ је пре/усмерена на спречавање и ублажавање проблема и криза које очекују друштво сутра или прекосутра. Стога се данас савремена друштва, примера ради, више баве проценом и пројекцијом негативних последица дубоке кризе финансијског сектора у глобалној економији и све своје снаге и делатност у садашњости усмеравају на спречавање могућих негативних последица, него што се разложно и систематски баве суштинским узроцима који су до кризе довели. Сличан механизам за мотивисање деловања у садашњици, уочљив је и ако се прати забринутост савремених друштава, када се суоче са низом негативних пројекција, од оних које стижу са тржишта рада и директно утичу на формулисање образовне политике, до процена које говоре о тренутним и будућим последицама уништавања животне околине, исцрпљивања природних ресурса, о опасностима од различитих пандемија (птичији и свињски грип) и сл. Или, како је то бриљантно дефинисао Ерик Хобсбаум: „На крају овог (20.) века први пут је било могуће видети како може да изгледа свет у коме је прошлост, укључујући и прошлост присутну у садашњости, изгубила своју улогу, у коме су старе мапе и карте које су водиле људе кроз живот и појединачно и колективно, више не представљају крајолик кроз који се крећемо, ни море по коме бродимо. У коме не знамо куда нас води путовање, па чак ни куда треба да нас одведе“.

У исто време, под утицајем технолошких промена – развоја медија, мобилне телефоније, компјутеризације, глобалног умрежавања путем Интернета – током протекле две-три деценије, дошло је до драматичне трансформације друштвене стварности и свакодневице модерног света и модерног човека. Ту промену,

како је бриљантно показао Томас Хиланд Ериксен, карактерише страховито убрзање у продукцији свих врста информација и њихово „нагомилавање увис“. То се односи како на енормну количину информација које преносе електронски медији и непојамне количине информација доступних у сваком тренутку на Интернету – политичких, привредних, културних новости, научних и квазинаучних садржаја, вести из света забаве и спорта, до масе „личних“ информација са којима се модерни човек суочава не само преко интернета (Facebook, MySpace, лични профили корисника...), или музичких садржаја које упија путем mp3 плејера, већ их прима и путем електронске поште, SMS порука, мобилног телефона...

Све то је утицало, како је сликовито закључио један савремени антрополог, да се савремени човек током 24 часа бива суочен са више информација него што су се људи 8. или 9. века суочавали током читавог столећа. Паралелно са тим нагомилавањем и директно под његовим утицајем, у данашњем свету уочљив је још један нови феномен који генерално трансформише савремено друштво и друштвено мишљење. Тим израженије што су друштва мања и неразвијенија. Ради се о томе да је у јавном дискурсу, преплављеном и загушеном информацијама, уочљива снажно изражена тежња за продуковањем сензација и саморекламерства. Делом због преовлађивања потрошачког менталитета, али делом и због тога да би понуђена информација на презасићеном тржишту информација „нагомиланих увис“, које застаревају из часа у час и бивају одмах заборављене и замењене новим, уопште могла бити препозната и привући пажњу. Или како је то сликовито дефинисао Алексеј Вадимович Бартошевич „данас феномен уметности постаје тек прелудијум за промоцију и коктел“.

Стога се и не треба чудити зашто у таквој друштвеној клими научне информације не привлаче готово никакву пажњу јавности, за разлику од, нпр. почетка 20. века, када су у дневним новинама могла појавити информација попут оне да је млади физичар, Алберт Ајнштајн објавио сепарат у коме је изнео револуционарну

научну *теорију релативитета*. Осим у занемарљивом броју случајева, попут информације да су на планети Марс, можда, откривени трагови воде, која је у јавност пласирана са више но слободним тумачењима и насловима да смо, стога, сви ми, можда, пореклом марсовци.

Србија и српске друштвене елите дуго су се, пре свега у пракси међународних односа, али и на плану друштвене и културне политике, понашале као да не разумеју реалности тог новог света и новоуспостављених међународних односа. И онда је, почетком деведесетих година 20. века Србија – предвођена елитама које су добрим делом биле (или су се тако у пракси понашале) опијене митовима и мегаломанским представама о властитој моћи, о богомданом првенству у војничким пословима и накарадним осећањем некаквог ексклузивног првенства у односу на суседе (и иначе у великој мери изграђеног на митовима о „трећем путу“, о важности и моћи „несврстаних“, о снази ЈНА као „четврте армије у Европи“, наслеђеним из времена Броза) – по много чему безумно, без икакве подршке у међународној политици, понашајући се као да је биполарни свет још увек реалност, улетела у серију „ратова за југословенско наслеђе“, доживљавајући редом тешке политичке и војне поразе (Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Косово). Сликовито речено: свету који је градио Интернет-простор; који је навикао да је информација (курентна) роба; да је менаџмент информација, којима се баве и којима тргују специјализоване лобистичке агенције, пресудан за формирање јавног мњења и, последично, за формирање политика у светским метрополама; свету постмодерне и нагомилавања „увис“ информација сваке врсте; „ризичном друштву“ данашњице у коме је историја изгубила важност оријентира за делање и чије визије и пројекције будућности, пресудно одређују делање у садашњици – српске друштвене елите су понудиле гусларске епове о давно изгубљеном царству и освети, о „новим херојима“ Радовану, Ратку и Слоби, понудили су архаичну слику хепенинга на Газиместану...

Стога и не треба да чуди што су те, и такве, друштвене елите увукле српско друштво у вртлог криминализоване транзиције, економског суноврата и једне од највећих хиперинфлација у светској историји, масовне пљачке становништва од стране власти и политичких убистава (Ђурувија, Стамболић, Ђинђић...), док су се у сенци тих сензационалних догађаја и потреса, који су обележили српску свакодневицу деведесетих година 20. века, одвијали далекосежни (време ће показати да ли и фатални) демографски потреси и промене: старење нације, енормни миграциони покрети становништва на постјугословенским просторима, страховити имиграциони избеглички таласи ка Србији, уз истовремену огромну емиграцију претежно младих и образованих људи...

Друштво, криза и историја

„Историјска свест је најпре и највећим делом испуњена нетачним и митом, а тек са уобличеном тежњом да се открије историјска истина, обликује се напор да се наспрам миту стекну тачне представе о историји“.

(Андреј Митровић, *Расправљања са Клио*)

Сви ти процеси драматично су се одразили на савремену друштвену свест српског народа. Нестајале су, једна за другом, државе које су својом територијом, друштвеним, културним и политичким развојем биле инкорпориране у друштвену свест и колективни идентитет српског народа. Мењала се ментална мапа простора. Драматично се смањивало оно што је читав век сматрано „нашим“, а повећавало оно што је доживљавано као „туђе“, које је, при том, било и изразито непријатељски настројено. Услед ратова и ратних пораза Срби су масовно напустили просторе на којима су вековима живели и где су оставили дубок историјски, културни и друштвени траг (Далмација, Лика, Славонија, делови

Босне и Херцеговине, Косово и Метохија). Током протекле две деценије у потпуности се урушила и интегративна идеја југословенства, којој је српска политичка елита почетком 20. века жртвовала самосталну српску државу и која је пресудно одредила политички, друштвени и културни развој српског народа током читавог 20. века. Као замена идеји југословенства, којој су биле посвећене тежње и стремљења генерација српских и интелектуалаца других народа са јужнословенског простора, понуђена је идеја да се кроз распад државе, одбацивање интегративног концепта југословенства и повратак деветнаестовековном концепту формирања националних држава, заправо досегне и оствари метаинтегративни концепт Уједињене Европе. Ту идеју већина представника српских друштвених елита није била спремна у потпуности да прихвати. А део елита, који није могао да рационализује настале промене, покушавао је да очува менталну мапу разореног и од елита осталих народа напуштеног простора – кроз југоносталгични дискурс.

Драматични друштвени и политички преображаји у протекле две деценије неминовно су утицали и на трансформацију друштвене и историјске свести и, последично, на стање историјске науке, њен положај и улогу у савременом српском друштву. Но, сам процес преображаја био је праћен лутањима, посртањима, преиспитивањем, покушајима да се успостави нови систем вредности у друштву, појавом нових и редефинисањем старих друштвених митова, покушајима преосмишљавања двадесетовековног историјског искуства и историјског наслеђа... Стога и не чуди да је свеопшта разградња пређашњег друштвеног система изазвала „загађење“ историјске/друштвене свести паранаучним виђењима прошлости, митским и мегаломанским доживљавањем, разумевањем, неретко и тумачењем историје, схватањем њеног значаја у садашњости и њене важности за будућност. Остаје, свакако, отворено питање да ли је такав развој био неминован?

У таквој друштвеној клими и политичари су у својим демагошким јавним иступима пречесто посезали за историјом,

покушавајући да у прошлости нађу легитимитет за своје (готово по правилу непромишљене, утопистичке и неуспешне) пројекте. Они су, свесно или не, друштву покушавали да наметну фаталистички концепт, према коме је „садашњи“ тренутак, заправо, неминован и неизбежан след линеарно схваћеног историјског развоја и да „другачије једноставно није могло бити“. То је, следствено таквој логици, заправо требало да представља пресудан доказ који их ослобађа од било какве одговорности за евидентне политичке, привредне и друштвене промашаје.

Политичари су, тако, злоупотребљавајући историју, додатно оптерећивали и „загађивали“ друштвену свест различитим историјским и квазиисторијским садржајима. Током протекле две деценије српско друштво је било преплављено најразличитијим заумним теоријама о некаквим „германско-нордијским“, „ватиканско-масонско-коминтерновским“ и иним „светским заверама“ и доведено до потпуног урушавања историјске свести и спознаје, кроз јавно пропагирање антирационалне и антинаучне тезе, сажете у синтагми, готово пароли – „Срби народ најстарији“. Политичари су, сем тога, у друштвену свест уткали најразличитије фаталистичке концепте актуелизације прошлости, од директног наслањања на „традиције равногорског покрета“ и самопроглашавања појединаца за „војводе“, чиме је повлачена вештачка паралела са традицијама Другог и Првог светског рата, до симболичних покушаја успостављања директне везе „садашњости“ са средњовековним традицијама и „златним добом“ српске историје, почев од знаменитог обележавања 600 година Косовске битке 1989. године, које је Милошевић политички и пропагандно злоупотребљивао, до давања добровољачким одредима назива „Душан Силни“, или Шешелјевог „откровења“ принца Алексиса II Немањић Романов Долгорукога, представљеног и као Великог Мајстора Реда Светог Јована од Јерусалима, алијас принца Алексиса Анжујског-Дурасо Романов Долгоруки де Бурбон-Конде – а заправо обичног преваранта, Алексиса Бримејера рођеног у Заиру – који је српској јавности био сензационалистички представљен

као директни потомак Немањића и Хребелјановића, са циљем да се, изазивајући историјске ресентименте, да легитимитет поступцима политичара који су га „открили“ (директно Шешељу, а посредно Милошевићу).

Тако су, српска јавност и српско друштво, крајем осамдесетих и током деведесетих година прошлог века, заправо били преплављени историјским садржајима и прошлошћу. Али, на жалост, не у смислу критичког преиспитивања властите прошлости и традиција, не у смислу налажења рационалних основа за нову друштвену самоидентификацију у једном превратном и кризном времену, већ у смислу епско-митолошких и идеолошких злоупотреба историје, најчешће у сврху легитимизације неке друштвене или политичке идеје.

Друштвени однос према прошлости исказивао се тих година кроз бројне историјске садржаје представљене најширој јавности у медијима: текстови, фељтони, игране серије, документарне и уметничке интерпретације... Ако се пажљиво анализирају те бројне медијске презентације историјских садржаја, лако се може уочити да су оне у огромном броју случајева одражавале преовлађујући друштвени однос према историји – према коме се историја доживљава као нешто само по себи „лако разумљиво“, чему је свако вичан и чиме се свако може бавити, као нешто што не захтева никаква специјална знања. На тај начин, не само да се омаловажава историчарска струка, већ се омаловажава и специфичност и важност знања. Посматрано из тог дискурса, оно је непотребно, нешто што намеће непотребне детаље и нијансе које отежавају поједностављено приказивање (и разумевање) прошлости, кроз утилитарна тумачења и свођења комплексне прошле реалности на једноставну биполарну матрицу: добро-лоше, црно-бело (или црно-црвено)... У таквој менталној матрици најважнији проблеми – разумевања и тумачења комплексних процеса – неминовно бивају потиснути на маргину и извргнути подсмеху. А траже се „одговори“ на лажне (историјске) дилеме: „зашто се нешто није догодило“, „ко је крив за оно што се догодило“ и сл.

Осим тога, јавност и медији су тих година били преплављени „кафанском историјом“. Све оно из претходног периода што је у себи носило и најмањи призив „забрањеног“ и „дисидентског“, било је прихватано безрезервно и некритички. Време је показало да је та „кафанска повест“, која је била широко распрострањена међу делом српске интелектуалне елите током седамдесетих и раних осамдесетих година, и која је у времену кризе и дубоких преображаја нагло избила у јавност са ореолом „забрањене истине“, заправо представљала смесу митова и урбаних легенди, непроверених мегаломанских и сензационалистичких полуинформација и обичних неистина. Али њу је, у форми усмено изговореног памфлета, било лако пласирати у јавност, поготово ако су то чинили „истакнути дисиденти“ и „прогоњени интелектуалци у претходном режиму“, који су се тих година на јавној сцени појављивали у неслућено великом броју. На тај начин је и урбана митологија комунистичког времена, која је дуго носила ореол „забрањеног“ и „прогоњеног“, постала једна од битних саставница историјске свести која се формирала у годинама кризе.

На велику жалост и део професионалних историчара подлегао је заблуди да медији преферирају поједностављено мишљење и изражавање у једноставним, лако разумљивим и пријемчивим фразама. Препуштајући се дражима и омамљујућем утицају и менталитету ове „кафанске повести“, сами су показали склоност да у јавности износе бескрајно поједностављене ставове, непроверене и нетачне податке, квазилитерарно уобличене патетичне слике прошлости (попут оне о „уплаканом коњу“, патетичне приче која се могла чути у једној телевизијској емисији да је на сахрани краља Александра I Карађорђевића, његов коњ „заплакао“ о чему је у теоријској литератури већ писао Ђорђе Станковић) и мегаломанске бројеве (нпр. о жртвама „црвеног терора“, страдалима у ратовима, итд.). Тиме се комплексни садржаји прошлости свде на црно-беле или црно-црвене матрице, при чему се потпуно занемарује, а у појединим случајевима, чак, арогантно и свесно пренебрегава чињеница да један од основних задатака

историчара, како га је разумео Андреј Митровић, треба да буде „не да брани неке раније митове, већ да их протумачи и разбере“. Други су се, пак, трудили да буду „неухватљиви“, „да се ником не замере“, свдећи тумачења прошлости на низ општих места, која међу собом немају превише додирних тачака, па чак ни унутрашње логике. У оба случаја, тим обесмишљеним пасажима – чији је основни циљ или да се пренаглашеним потенцирањем стварних или непроверених чињеница прошлости изазове јавни ефекат, или да се са много речи не каже ништа, „да се неком не би замерили“ – потпуно се релативизује друштвена функција и улога историчара, али и историографије. Редукују се основе за формирање рационалне историјске свести. И, из дискурса јавности посматрано, проблематизује се могућност досезања научно утемељених знања о прошлости. Такав јавни ангажман посленика музе Клио – неутемељено сензационалистички, за-претен у израженим идеолошким крајностима, или пак пасиван и дефетистички – нужно и неминовно води ка друштвеном и јавном маргинализовању историјске науке и широм отвара врата другим, сродним наукама – што оне обилато користе потискујући историографију и њена знања на маргину.

Таква друштвена клима могла је водити само ка крајностима у односу према властитој прошлости – са једне стране, ка апсолутизовању, глорификовању и некритичком наметању појединих сегмената прошлости, историјских догађаја и делатника; а са друге, ка осуди, и захтевима да се „жигосу“, одбаце, да се „раскрсти“ са појединим делатницима, па и читавим процесима који су обликовали нашу властиту прошлу стварност. То тврдоглаво заплитање у крајностима ни на који начин није могло помоћи рационалном сагледавању историје и традиције, већ је само водило ка претварању историјских садржаја, догађаја и делатника у низ симбола. Они, у зависности да ли их неко тумачи или прихвата „позитивно“ или „негативно“, заправо представљају најједноставнији комуникацијски код за легитимисање и разврставање српског друштва на „наше“ и „њихове“, на „добро“ и „зло“, „прву“

и „другу“ Србију, „патриоте“ и „издајнике“... А када се успостави такав комуникацијски код, готово да је узалудно у јавности доказивати да је прошлост била сложена (на исти начин на који је и садашњост сложена); да се историјски делатници, догађаји, а поготово процеси и читаве државе, никако не могу тумачити у „црно-белом“ категоријалном систему; да се не може читаво богатство прошле друштвене стварности сводити на формулу „pro et contra“. У друштвеној свести је већ изграђен и учвршћен дихотомни однос према властитој прошлости као о „изворишту, коме се треба окренути јер у њему лежи наш спас“, или са друге стране, као о „мрачном бездану из кога потичу сви наши проблеми и сва наша зла“. Са своје стране, та тежња ка разврставању на две оштро сукобљене крајности, неминовно, уноси додатну забуну и оптерећује ионако уздрману друштвену и историјску свест.

Тако се српско друштво почетком 21. века нашло суочено са чињеницом да његов савремени однос према прошлости, његову друштвену и историјску свест, карактерише јасно уочљив редуccionизам. Подела на „пожељне“ и „непожељне“ садржаје прошлости, делатнике, процесе, државе, епохе. Тежња да се „неподобни“ процеси, делатници или догађаји истисну из историјске свести. Напор да се и сама историјска свест поцепа и подели на „нашу“ и „њихову“ истину. Такав однос може нанети само штету српском друштву, јер прошлост је недељива. У корпус историјског наслеђа једног народа и једног друштва улази читаво богатство његове властите прошлости, и та прошлост се не може никаквим научним (а тим пре ни ваннаучним) поступком редуковати, „прекрајати“, „исецати“, из ње пробирати оно што „нама“ одговара, а остало занемаривати и препуштати забораву. То се може чинити једино уколико у рукама држимо идеолошке маказе и високо уздигнут барјак „наше“, „једино исправне“ истине (без обзира коју боју из широког спектра од црвене, жуте и плаве, до плавичасте и црне, тај барјак има).

Неколико генералних трендова јасно се може уочити уколико се анализира стање савремене историјске свести у српс-

ком друштву, уколико се посматра који су историјски садржаји фаворизовани и који су начини и принципи њиховог тумачења присутни у српској јавности протеклих двадесет година. Први од њих везан је за тежњу да се наметне разумевање историје као линеарног тока. Други је уобличен у тежњи да се новим акцентовањем проблема изврши ревизија прошлости, а заправо је реч о напору да се помоћу тезе о деидеологизацији прошлости изврши њена нова идеологизација. Трећи се тиче забрињавајуће дуго присутне тенденције у српском друштву, да се читаве епохе и периоди властите прошлости потисну, да им се одузме актуелност, да се затворе у академски „забран“ и да се изузму из општег друштвеног „слављења“ историје. Такав је случај дуго времена био са српским просветитељством, потом, током социјализма са неколиким периодима националне српске историје (попут Првог светског рата), а током последње две деценије списак периода које треба „заборавити“ је знатно проширен (социјалистичка Југославија, Југославија уопште, југословенство, Други светски рат...). И уместо да се временом ти пропусти, те „беле мрље“ у историјском знању, то идеолошко наслеђе прошлог времена, рационализује, да се укључују у корпус колективне свести, нуди се концепт формирања нових „белих мрља“, поновног идеолошког „исчитавања“, касапљења, жигосања и одбацивања читавих периода и низа делатника. Четврти је везан за више него уочљив продор квазинаучних тумачења, прецизније за продор „антизнања“ у јавни дискурс односа према прошлости, а одатле у поље научног. Тако се српско друштво нашло у парадоксалној ситуацији да се квазинаучно, чак, изједначава са научним (кроз причу о некакве „две историјске школе“), што додатно отежава уобличавање рационалне историјске свести.

Уколико се има у виду изузетан друштвени значај који за социјални (али и политички) развој једног друштва и народа има историјска свест, њено стање и претпоставке које она нуди као основе будућег развоја, полазећи од теоријског одређења Андреја Митровића, да се „у историјској свести одувек преплићу

прошлост, садашњост и будућност“ – ако се има у виду стање историјске свести, слободно се можемо запитати какву будућност пред собом пројектује српско друштво на почетку 21. века? Подељену, завађену, редуковану, „нашу“ и „њихову“ сутрашњицу, будућност вечне „истраге потурица“... Да ли је баш то оно што је неопходно српском друштву?

Криза и историјска свест

„У тражењу одговора на питање о положају наше историографије у нашем времену оправдано ми се чини вратити се давно исказаној мисли Стојана Новаковића о томе да времена имају према себи и историју“.

(Сима Ћирковић, „Округли сто Српска историјска наука данас“, у: *Историја и сећање*)

Дисконтинуирани историјски развој – почев од средњег века, током читавог нововековног раздобља и савременог доба – неминовно се одразио на специфичан развој историјске свести српског народа.

Свакако – неопходно је одмах нагласити и јасно се теоријски одредити – када се говори о *историјској свести* мора бити јасно да она није, нити може бити идентична *друштвеном памћењу*.

Друштвено или колективно памћење потребно је друштвеним групама као податак о претходном искуству, али и као неопходна слика прошлости која ће им објаснити или оправдати садашњост, понекад по цену историјске тачности. Функција друштвеног памћења најочљивија је у друштвима која се не могу позвати на писане податке, као коректив или виши ауторитет, попут афричких друштава (Ц. Тош). То не значи, међутим, да друштвено памћење није присутно у развијеним друштвима. Разлика је једино у томе што је у развијеним друштвима ус-

мено преношење замењено педагошким процесом, филмом и телевизијом. Најзначајније функције су да се одржи политички активан идентитет (кроз интегративне елементе или формирање и одржавање „оснивачких митова“), да се легитимишу и стабилизују друштвени и политички односи власти, ради оправдања политичких одлука и сл.

Друштвено памћење је, посебно у политичком дискурсу, говору и политичкој пракси крајње селективно, неретко и сасвим погрешно. У том погледу је функција историјске свести (и унутар ње историјске науке као генератора те свести) изузетно битна. За рационалан однос једног друштва према властитој историји, само призивање прошлости у јавном дискурсу није довољно. Мора постојати и уверење да је битно **да прича буде тачна**. Или, како то дефинише Џон Тош, – циљ историје као системског истраживања јесте да обухвати најширу одредницу памћења и да процес сећања буде што тачнији, тако да наше познавање прошлости не буде ограничено само на оно што је у текућем тренутку важно.

О две саставнице историјске свести: митолошко vs. рационално

„Рационална историјска свест није у ниједном друштву надвладала, али се њој тежи као виду здраве представе о историји, прошлости свога рода, себи...“

(Бранко Петрановић,
Историчар и савремена епоха)

Неравномеран, испрекидан развојни ток српске историје утицао је да се историјска и друштвена свест српског народа током 18, 19. и делимично, 20. века, формирају на двострукој основи. Са једне стране, на бази предмодерног митолошког, епског/херојског концепта поимања историје. Са одсуством свести о целини и концентрацијом на фрагментима прошле стварности који су чинили погодну основу за изградњу метанаратива фунда-

раног на епској основи (попут *Косовског циклуса* или устаничких циклуса народне поезије). Та основа садржана је у усменој, народној, епској традицији, широко присутној, прихваћеној и популарној у српском друштву 18. и 19. века, додатно оснаженој у периоду романтизма. Са друге стране, на основу модерног научног концепта, проучавања и разумевања целине историјског развоја у прошлости, који је у српском друштву почео да се развија од времена просветитељства и који је, најкасније од осамдесетих година 19. века, био супротстављен епском и митолошком (у својој основи радикално романтичарском) концепту разумевања прошлости. Тај концепт је, осим сазнајног, пред собом увек имао и јасан, друштвено изузетно значајан, задатак развоја историјске свести и еманципације и модернизације друштвеног (колективног) памћења у целини.

На тој двострукој основи – концепту рационално-научне историјске свести, насупрот романтичарском, епско-митолошком, концепту друштвеног памћења које није базирано на писаним подацима, већ на „народном предању“ – изграђивана је модерна колективна свест српског народа током 19. и 20. века. Латентни сукоби и напетости та два концепта у разумевању, тумачењу и односу према властитој прошлости снажно су утицали на обликовање савремене историјске свести.

Развој историографије и историјска свест

Зачетак развоја модерне историјске свести у Срба, исто као и развој модерне научности, везан је за делатност српских просветитеља средином и током друге половине 18. века, када се у српском друштву у Хабзбуршкој монархији развила јасна свест о неопходности осветљавања и разумевања целине српске историје.

Напор српских просветитеља (Јулинца, Орфелина, Рајића, Соларића), проистекао је, без сумње, из снажне везаности за српску историју, која се напајала усменом епском традицијом. Али

је, што је значајније, био утемељен и у свести о значају који је историографски развој имао у другим европским друштвима тога доба. Но, суштински допринос српских просветитеља развоју модерне историјске свести проистиче из чињенице да је њихов рад концептуално представљао заправо тежњу да се предмодерно, фрагментирано доживљавање и разумевање прошлости српског народа (какво је нудило усмено епско стваралаштво), употпуни, прошири, систематизује и замени модерним проучавањем и разумевањем целине историјског развоја. Тиме су се, крајем 18. и на самом почетку 19. века, српски народ и српска култура прикључили доминантном европском културном обрасцу свога доба. Стога се са сигурношћу може констатовати да је од доба просветитељства друштвено памћење српског народа, поред постојећег архаичног, епског, фрагментарног, митологизованог, допуњавано и рационалним дискурсом у перцепцији садржаја прошлости. Дискурсом који је, окренут знању, означио почетак формирања модерне историјске свести и управо због тога, веома брзо дошао у мање или више отворен сукоб са архаичним, епским доживљајем прошлости, који је до тада апсолутно доминирао на српском културном простору.

Централно место и кључну улогу у тим паралелним процесима – формирања српске историографије и обликовања модерне историјске свести, имао је рад архимандрита Јована Рајића *Историја разних словенских народа, посебице Бугара, Хрвата и Срба* (прво издање 1794–95, друго 1823–24). Рајићево дело, једно од најважнијих не само за развој српске историографије, већ и српске културе и друштва, написано крајем шездесетих година 18. века, представљало је први заокружен, темељан и концептуално уобличен преглед целине српске историје – на српском језику и намењен српском читаоцу – израђен према највишим стандардима развоја историјске науке тога доба. По концепцији и потоњем значају – које је по оцени Симе Ћирковића био знатно већи након Рајићеве смрти, а који се током 19. века препознавало у различитим областима: од утицаја на историјска знања и

симболику устаничке Србије, до својеврсне хрестоматије сижеа који су из њега преузимани за историјске теме у књижевности и уметности, односно зборника грађе за сажете прегледе историје српског народа, али и школских уџбеника – оно је не само превазишло дела претходника (Јулинца), већ је у потпуности обележило наредни век развоја српске историографије.

Тек у другој половини 19. века, када је започела епоха спорења, ушло се у наредну фазу развоје српске историографије и, паралелно, даљег развоја историјске свести. Управо тада у сукобу два културна концепта, два дискурса у разумевању и тумачењу прошлости, створена је крајем 19. века модерна српска историјска наука. Епоха спорења започета је 1860. године великом расправом о истини, о томе смеју ли се у научном раду свесно прећутати истините чињенице, до којих се дође истраживањем, уколико не одговарају „вишем“ интересу. Расправа је била изузетно значајна, јер је начелно покренула питање научног и друштвеног значаја саопштавања истине у историографским радовима и суочавања друштва са истинитим и валидним историјским чињеницама. Расправу су водили Вук Караџић, подржан од тада младих Панте Срећковића и Алимпија Васиљевића, са једне и Милан Ђ. Милићевић, са друге стране. И она је имала велики друштвени и, посредно, изражен значај за развој историографије, пошто је претресано једно од темељних научних питања.

На расправу о односу према истини и неопходности да истините чињенице буду саопштене у научним радовима, без обзира колико противрече општеприхваћеним друштвеним стереотипима или пожељној представи коју друштво гради о себи – већ 1879. године, надовезала се расправа о методи. Спор се у основи развио око увођења научних метода („критике извора“) у историографску праксу, али се проширио и на однос према епској поезији као историјском извору и, генерално, на однос према прошлости као таквој. У спору су се, на једној страни нашли романтичари, који су бранили тада владајући метанаратив, базиран на епској митолошкој потки српске историје, предвође-

ни Пантелијом Срећковићем (који је у међувремену еволуирао, и почео да заступа готово идентичне ставове као и Милан Ђ. Милићевић, кога је скупа са Вуком Караџићем, две деценије пре тога критиковао). На другој страни били су представници критичке школе, предвођени архимандритом Иларионом Руварцем и Љубомиром Ковачевићем, поборници мунициозне анализе историјских извора и акрибичне реконструкције низова историјских чињеница. Спор је симболично окончан 1893. године, када је Љуба Ковачевић наследио Панту Срећковића на месту професора историје на Великој школи. Дефинитивно је завршен почетком 20. века, када су представници историцистичког правца и позитивизма у потпуности потиснули и организационо истиснули прваке романтичарске школе.

Расправе о истини и методи не само да су биле пресудне за даљи развој саме историографије и њен преображај у савремену научну дисциплину, већ су имале и знатно шири друштвени значај. Доприносиле су изграђивању рационалних знања о прошлости, а тиме и рационалних основа за формирање модерне историјске свести.

Двадесети век, са својим преломима, дисконтинуитетима развоја, драматично је утицао на историјску свест и колективно памћење. Убрзо пошто је дошло до стабилизације *неоранкеовског* историцистичког дискурса и превладавања критичког правца у српској историографији, уследила је епоха ратова. Први и Други балкански и Први светски рат битно су се одразили на даљи развој историјске свести. Услед ратова у центар пажње јавности су се, у заносу националног уједињења, нагло вратиле теме које су погодиле актуелизацији романтичарског митолошко-епског односа према прошлости – „освета Косова“, „борба за свете српске земље“ и њихово „ослобођење од петовековног турског ропства“. Но, са друге стране, време ратова наметнуло је и потребу преиспитивања и редефинисања основа колективне свести, суочивши српско друштво са перспективом знатно ширег државотворног и националног концепта. Да би било остварено, југословенско

уједињење је претпостављао уклапање, проширење и усмеравање историјске свести ка заједничким историјским садржајима – симболима, што је требало да буде прихваћено као основ за нову самоидентификацију, схваћену у смислу југословенства.

Формирањем Југославије 1918. године дошло је до интегрисања различитих историјских свести око заједничког именитеља – југословенске идеје. Тај процес је био неравномеран и дифузан, подједнако, уосталом, као и процес формирања свести о јединственом југословенском географском простору који је, ако се мери мобилност становништва у новоформираној земљи, дуги низ година представљао само идеал који се тицао малобројних елита. Потом је Други светски рат донео противречан процес. Са распадом земље, грађанским ратом/ратовима и дезинтеграцијом простора, започео је и процес дезинтеграције заједничког друштвеног памћења и историјске свести. Та дезинтеграција, уосталом, никада није била избрисана или неутрализована и имала је значајну улогу у процесу распада земље 1991. године. Али су окупација земље 1941–1945. године и окончање рата – представљени и доживљени као заједничко искуство – били и својеврсни интеграциони фактори развоја историјске свести.

После рата комунисти су, према стаљинистичком узору и у стаљинистичком идеолошком кључу, кроз педагошки процес и идеолошки притисак на историографију, покушавали да политизују и идеологизују историјску свест. На тај начин, кроз идеолошке притиске, индоктринацију, образовни процес и пропаганду, тежило се уношењу интегративних елемената у друштвено памћење, уз истовремени развој историјске свести о заједничком искуству и простору. Тај процес био је праћен уклапањем нових митолошких садржаја и државотворних митова у друштвену свест. Велики број нових идеологизованих, у основи митологизованих историјских садржаја, кореспондирао је са епским и романтичарским митолошким матрицама. Но, седамдесетих година 20. века, упоредо са све отворенијим

испољаванем тежњи ка конфедерализацији државе, дошло је како до растакања идеје о заједничком простору, тако и до постепеног обесмишљавања идеје о колективном, југословенском, историјском идентитету.

Веома индикативан друштвени феномен у том периоду, везан за развој историографије, који се последично одражавао и на развој историјске свести, представљала је територијална парцелизација/атомизација историографије. Неком врстом прећутне одлуке, тематски опсег историографског рада био је везан за локалне републичке и покрајинске (партијске) центре: историчари из Новог Сада имали су приоритет за бављење темама из историје Војводине, Мађарске и Румуније; историчари из Сарајева за проучавање историје Босне и готово монопол на проучавање турске историје и развој оријенталистике; историчари из Скопља су имали готово апсолутни монопол на проучавање историје простора Македоније, и нарочито изражено, историје Бугарске и Грчке; историчари из Приштине су били најпозванији да се баве историјом Косова и Албаније; док су историчари из Загреба имали предност за бављење историјом Хрватске, Аустрије и Аустро-Угарске; а они из Љубљане историјом Словеније, Аустрије и Италије. То је неминовно водило и ка парцелизацији и атомизацији историјске свести и колективног памћења, али и латентном сукобљавању према некаквим имагинарним поделама историјског садржаја, у односу на територијалну и политичку поделу земље.

Ти процеси, свакако не пресудно, поспешили су, најзад, почетком деведесетих година 20. века, дезинтеграцију простора, распаду државе и потпуну дезинтеграцију и колапс историјске свести у коју је било уткано југословенско историјско искуство.

Тако се догодило да је историјски развој, који су обележиле честе кризе и бројни ратови, стално и изнова друштвено актуелизовао романтичарски, епски концепт поимања прошлости. То је било најизраженије најпре у време Велике источне кризе 1875–1878. године, потом у време Балканских и Првог светског

рата, најзад и током Другог светског рата, али и током „ратова за југословенско наслеђе“, деведесетих година 20. века. Та стална присутност и стално провоцирање и актуелизовање епског, митолошког и романтичарског односа према властитој историји постало је важна саставница колективног менталитета, која је, током кризе деведесетих година 20. века битно отежавала, а неретко и у потпуности онемогућавала рационалан друштвени дијалог.

Криза је показала да у сталном сучељавању два дискурса, два поимања и тумачења властите прошлости, рационално-научна историјска свест, иако је током 19. и 20. века доживела буран развој, у основи није успела да превлада негативно наслеђе и неутралише притисак романтичарског, епског и митолошког, доминантног у колективном друштвеном памћењу. Напротив.

О линеарном разумевању српске историје

„Историја се појављује пред нама не као клупко, које се одмотава у бесконачну нит, већ као лавина самонарастајуће живе твари“.

(Јуриј Лотман, „Клио на раскршћу“)

Историјски развој било ког друштва, по правилу, нема линеарни ток. Он је увек више или мање дисперзиван и представља сплет разноликих процеса, феномена, узрока и последица. Постоји, да не буде забуне, општи ток, али је он одређен управо том дисперзивношћу, разноликошћу, разнозначношћу, и никако се не може разумети и тумачити само политичким, или само културним, или само друштвеним категоријама. Или, како је сликовито дефинисао Јуриј Лотман, „историја није праволинијски процес, већ многофакторна бујица“. На један историјски процес, на један феномен или чак догађај, често подједнако утичу и политички фактори, и менталитет, и културни чиниоци, и социјални фактори, који усмеравају општи ток. И без разумевања свих тих чинилаца: политике, културе, менталитета, друштва – не може

се разумети целина општег историјског тока, а самим тим се не може формирати употпуњена представа о прошлој стварности. Инсистирање на једној и јединственој линији развоја и тежња да се он прати уназад, до самих почетака, веома често указује на свесно занемаривање историјског контекста. То је управо супротно од савремених тенденција у образовању историчара, које се бори против представљања прошлости као непроменљивог једносмерног следа догађаја (Ц. Тош).

Ако бисмо желели да сликовитије представимо читав проблем, могли бисмо рећи да српска историја није – уколико парафразирамо изузетну метафору Лисјена Февра – река правoliniјског тока по којој би, када би запловили узводно, могли да се несметано довеземо до извора/изворишта на коме нас чекају Св. Сава и Стефан Немања. Напротив, та имагинарна река је, ако желимо да се реално и рационално односимо према властитој прошлости, заправо понорница. И то понорница – у српском случају нарочито изражено – препуна брзака, притока и утока, вирова, подземних струја (неретко супротних и супротстављених главном току), мутљага, шипражја, мочвара, рукаваца и токова који се одвајају од матице, одлазе далеко и творе неке друге токове... Тек уколико имамо у виду све те разгранате, међусобно удаљене, токове, који неретко стреме различитим, па и супротстављеним правцима, тек уколико смо свесни тог суштинског карактера понорнице, можемо се надати разумевању тоталитета српске историје, њеног богатства, али и контрадикторности.

Насупрот и упркос томе, у српском друштву веома је снажна и присутна идеја о непрекинутом току линеарно схваћеног историјског развоја. Она представља веома напрегнуту конструкцију, у виду доминантног метанаратива чији је циљ да се успостави директна развојна нит и веза између средњовековне и модерне српске државе, односно средњовековне и модерне културе. Но, како „турски период“ националне историје представља директну „претњу“ и више но очиту негацију идеје линеарности, она се у доминантном метанаративу премошћује романтичарским концеп-

том „душе народа“, односно усменог народног стваралаштва (које је „очувало најбоље народне врлине“) према формули: Средњи век (Немањићи) – Косово (Хребељановићи) – „душа народа“ (усмено стваралаштво / Вук Караџић) – Српски устанак (романтизам). Отуда се, уосталом, у српском друштву тако снажно током 19. и 20. века очувао култ села и „српског домаћина“, култ и мит о Вуку Караџићу, односно различити деривати косовског мита, попут мита о издаји, о „царству небеском“ итд.

Колико је линеарно поимање историјског развоја раширено и друштвено верификовано у српском друштву показују бројни примери. Довољно је анализирати нпр. називе основних школа (којима се делом обликује и друштвено памћење, пошто због педагошке функције чине важан инструмент исказивања и преношења друштвеног односа према вредностима из прошлости). Од укупног броја школа, њих 31 носи име Св. Саве, чак 65 Вука Караџића, потом 41 Бранка Радичевића, а даље следе други представници српског романтизма. Или, пак, када је реч о културној перцепцији садржаја прошлости у култури, погледајмо високотиражну едицију „Бисери српске књижевности“, објављену током 2006. године, која у основи репродукује исти развојни лук: Св. Сава – Вук Караџић – српски романтизам. У оба случаја, сматра се да у друштвеном (колективном) памћењу између раног средњег века и почетка 19. века, не постоји ни једна личност или аутор који би својим радом и делом могао да представља општеприхваћену друштвену вредност, у мери да се са његовим именом идентификују савремене културне вредности, педагошки процес или историјске традиције. Отуда се ван комплекса традиција и културних вредности, које савремена поколења обележавају, налази читава плејада делатника српског просветитељства, попут Јована Рајића, Захарија Орфелина, Лукијана Мушицког, Павла Соларића, Атанасија Стојковића, Милована Видаковића... Изузетак представља само личност Доситеја Обрадовића – али се и у његовом случају акценат веома изражено ставља на његов повратак и краткотрајну делатност

у устаничкој Србији, а његов допринос посматра из дискурса претече Вука Караџића. Тиме је маргинализован и, посматрано у равни друштвеног памћења, из јавног и културног дискурса искључен читав комплекс вредности српског просветитељства и осамнаестовековне и деветнаестовековне грађанске културе Срба у Хабзбуршкој монархији. Самој личности Вука Караџића, због његовог сакупљачког рада усменог народног стваралаштва, учитана је и додатна функција „душе народа“, преко које се, заправо и долази до разумевања историје као линеарног тока. Инсистирање на јединствености, недељивости и линеарности историјског тока развоја, од Св. Саве и Стефана Немање, преко Вука, устанака и романтизма, до данас, не представља, заправо, ништа друго до подржавање оних напора чији је циљ да легитимитет за политичко и друштвено делање у садашњости, пронађу у удаљеној прошлости. Тиме српско друштво постаје заточеник једне форме политичког мишљења коме историја служи само за легитимисање савремених поступака.

Пристајање на варљиву игру политике и науке, у којој наука, по правилу, бива поражена, прихватање ненаучних, политикантских компромиса о битним научним вредностима, циљевима и задацима, широм отвара врата посленицима паранаучне фикције, квазипатриотским бојовницима, који гордо издижући бесмислене паролe, попут антинаучног поклича „Срби, народ најстарији!“, покушавају, заправо, да илузију о линеарном историјском току, о директној вези садашњости са удаљеном прошлoшћу, вештачки продуже у „маглине“ историје, не би ли на тај начин, „открили“ необориве доказе и додатно „појачали“, тезе да је садашње стање директно утемељено и увремењено у прошлости.

Линеарно разумевање историјског развоја је, по правилу, редуccionистичко. Да би се направила таква историографска конструкција у којој између нашег „сада“ и нашег „сутра“, са једне, и наше прошлости са друге стране, постоји јасно уочљива, непрекинута нит, потребно је из властите прошлости „елиминисати“ све паралелне токове развоја, све оно што на било који

начин проблематизује метанаратив о линеарном току развоја, што га доводи у питање. Прецизније, елиминисати све оно што нарушава то, у основи идеализовано, романтичарско разумевање односа прошлости, садашњости и будућности једног друштва. Стога се може констатовати да се иза тежње ка наметању линеарног разумевања историјског развоја у једном друштву, заправо крије свесна или несвесна жеља да се властита прошлост очисти од „неприхватљивих садржаја“, да се редукује. У том кључу треба разумети и идеје о потреби формирања некаквих државних комисија, некаквих научних над-тела, које би ваннаучном снагом политичке одлуке и наредбе, требало да одреде дефинитиван списак тема којима би у наредном периоду српска историографија морала да се бави. Таквих покушаја било је деведесетих година 20. века, а сличне идеје, чак ни данас, у главама неких историчара нису изгубиле на актуелности! Последично, такав приступ води и ка инсистирању на проучавању само појединих сегмената прошлости. А парцијално разумевање историје, увек је брементито опасношћу да се богатство прошле стварности сведе на крајње поједностављена, искључива црно-бела тумачења – тумачења која су крајње погодна и по правилу чине основу и предуслов идеолошко-пропагандних злоупотреба историје и историјских садржаја у једном друштву. У том погледу тежња ка линеарном тумачењу властите прошлости представља заправо први, али и најважнији корак на путу претварања историјских садржаја у идеолошке конструкције. Поготово ако се прошлост разумева и тумачи искључиво у политичком дискурсу.

Са разумевањем историје као линеарног тока, редукционизмом, политичким и идеолошко-пропагандним злоупотребама историје директно је повезана и тенденција која се, као какав ултимативни захтев, данас може чути у српској историографији – да знање о прошлости мора бити унификовано и монолитно. Та тенденција, када је о самој историјској науци реч – иако је још код средњовековних историка било изражено разумевање историје као праволинијског прелаза од стварања света до страшног суда,

који надгледа божје провиђење – базирана је на деветнаестовековном историцистичком концепту трагања за једнодимензионалном историјом, градитељицом нације. Уочљиво присуство оваквих тежњи у српском друштву јасно указује на читав низ проблема и у односу према прошлости, и у односу према самој историјској науци, са којима ни друштво, ни историчари у њему, заправо не желе да се сучоје.

Стога и не треба да чуди да се у једном делу нашег друштва, професионално окренутог историји, може осетити и препознати жал за непостојањем књига које би озакониле „догму“. На исти начин на који су то, у својим епохама чинили различити типичи, номоканони, Index Librorum Prohibitorum или, у своје време свемоћна „библија стаљинизма“, *Кратки курс историје СКП(б)*. Управо у том жалужу за књигом који би давала практично руководство за делање – које, пре свега, ослобађа личне одговорности и поставља над-оквир како треба мислити, или где треба „ићи по мишљење“ – управо ту, на најдубљем нивоу, открива се суштински однос друштва према историографији; однос много ближи стаљинистичком менталном обрасцу, који, као непотребан, одбацује сваки напор да се прошлост промишља проблемски, да се сагледава у свом богатству и замршености тоталитета прошле стварности, и да се о тој и таквој прошлости доносе валидни закључци. Једно слојевито, разгранато, вишезначно знање о садржајима прошлости, никако не одговара тежњама да се знања о историји – историјске чињенице – лако сместе у унапред припремљене калупе према политичком захтеву савременог тренутка. За ту сврху су много пријемчивије већ уобличене, готове форме/истине – које имају снагу догме.

О проблему рестаурације

„Немојмо се заваравати. Човек се не сећа прошлости; он је вазда наново изграђује (...) Он прошлост не чува у свом сећању онако као што глечери Севера у себи чувају замрзнуте мамуте што су живели пре више хиљада година. Он полази од садашњости, и управо кроз њу, коју познаје, тумачи прошлост“.

(Лисјен Февр, *Борба за историју*)

Међу различитим питањима и феноменима прошле стварности, која су актуелизована током и услед кризе која је потресала српско друштво у протекле две деценије, а чији број истина није претерано велик – посебно се истиче једно апсолутно ваннаучно питање – питање које је јасно оцртало неке од кључних карактеристика развоја и у великој мери оптеретило савремену друштвену и историјску свест. Поједностављено речено, ради се о дилеми, латентно присутној у друштву, коју у јавним наступима често свесно или несвесно актуелизују и политичари, али и људи од струке – која је то тачка у прошлости, у коју би савремено српско друштво требало „вратити“, да би се „исправили грешке“ историје. Заумна идеја, без поговора, која је упркос томе снажно заокупљала умове представника српске интелектуалне елите у протеклом периоду. Да ли је потребно објашњавати да не постоји тај чаробни времеплов – направа која би читав један народ „вратила“ у прошлост, омогућила му да се ослободи „погрешних“ избора и поново одабере, по мишљењу садашњег нараштаја, онај „прави“ пут историјског развоја. А потом га, тако „опамећеног“, врати у садашњост.

У друштву које је лутало и тражило нове „тачке ослонца“, на основу којих би формирало нови систем друштвених вредности, најлакше је било, чини се, у „прошлости“ потражити „готова решења“ и преузети различите концепте пожељних друштвених образаца понашања и вредновања, те на тај начин формирати,

или наметнути, различите основе савремене колективне самоидентификације српског народа и српског друштва. Услед тога, у јавности је од краја осамдесетих година 20. века, а нарочито изражено током деведесетих, у оптицају био читав низ „пројеката“ – о „обнови српске духовности“ и „окретању српском домаћину“, „повратку традицији и правим вредностима“, „породици као највишој вредности – замишљених и презентованих као инстант решења за „спас српског народа“, „очување српског националног бића“, „ревитализацију српског духовног простора“...

Ти „пројекти“ нису представљали ништа друго до покушаје дела друштвених елита да – уместо мучног, напорног и неизвесног процеса преиспитивања властитог историјског искуства, суочавања са комплексним узроцима кризе и пораза, њиховог проучавања, разумевања и рационализације – понуде једноставна решења у виду „рестаурације“ овог или оног „славног“ или „златног“ доба националне повести. Рестаураторске идеје су, у зависности од политичке позиције и идеолошке наклоности онога ко их је заговарао, варирале у широком распону од оних који су истицали да ништа не би требало мењати јер је „и срце на левој страни“, до оних који су убеђивали српску јавност да се мора променити све, јер „Равна гора, победити мора“. Те идеје су, заправо, на још један начин показале до које мере у српском друштву доминира разумевање прошлости као линеарног тока историјског развоја. Од повратка немањићком „Светосављу“ и Лазаревом „Царству небеском“, преко идеје о потреби „устоличења Вожда“ који би, „овенчан умом и способношћу, праведношћу и добротом, одлучношћу и непопустљивошћу“ провео српски народ кроз „Сциле и Харибде савремене светске политике“ схваћене у романтичарском кључу, према коме једино идеја „Вожда“ у потпуности кореспондира са „патријархалним бићем српског човека“. Или идеје о повратку у „златно доба српске демократије“ (без обзира што није било консензуса да ли се треба вратити у 1945, 1941, 1918, 1914, 1912, 1903, 1888... и од те тачке у прошлости – ваљда „наоружани“ сазнањима које данас имамо

– поново кренути у изградњу „нове, срећне историје“). До идеја да се треба вратити у предмилошевићевско време, у „златне седамдесете“ и одатле градити историју из почетка.

У основи, радило се о утопистичким „пројектима“ и покушајима да се савременом српском друштву наметне готов „пакет“ друштвених вредности и норми прошлости, чија би нас апсолутна (и свакако беспоговорна, догматска) примена ослободила свих „зала и недаћа новог светског поретка“. Проблем са концептима рестаурације у основи је радикално редукованистички и конструктивистички. Када се властита прошлост носталгично осмишљава и презентује као удобно прибежиште, то се чини тако што се најпре уклоне све њене негативне одлике. Тако конструисана, властита историја постаје много боља, лепша и пријемчивија, попут каквог идеализованог „златног доба“, у односу на проблематичну, тешку и неизвесну садашњост. А тиме се, заправо, избегава суочавање са узроцима и последицама текуће кризе и потреба њиховог објашњавања.

Проблем „рестаурације“ био је протеклих деценија често наметан и као дилема који би то „пакет“ друштвених вредности из властите историје за савремено српско друштво било најбоље „преузети“ као базичне друштвене вредности и основ савремене самоидентификације. Иако је најчешће читава ствар формално била представљана као „објективно трагање“ за позитивним вредностима са којима савремено друштво треба да се идентификује, у основи је реч била о покушајима субјективне „негативне“ идентификације, тј. јасног одређења шта нисмо, нећемо или не желимо да будемо.

Тако је, током последњих 20 година, са мање или више доследности, ређе концептуално заокружено, а чешће дато тек као кроки пожељног пута, као смерница за „повратак“, формулисано пет основних идеја о „рестаурацији“. Требало је да оне, истовремено, буду схваћене и као пожељни метанаратив за перцепцију и тумачење властите прошлости:

- (1) „СТАЉИНИСТИЧКА рестаурација“ – тежња за Србином комунистичким диктатором, за „српским Стаљином“ – тежња коју је у своје време „изневерио“ Ранковић. Тежња за унитарном, комунистичком државом којом доминира КП Србије. Део српских друштвених елита управо је у том идејном ракурсу идентификовао појаву Слободана Милошевића на политичкој сцени Србије средином осамдесетих година 20. века.
- (2) „СВЕТОСАВСКА рестаурација“ – тежња да се савремена српска самоперцепција директно повеже (да се направи континуитет) са старијом, средњовековном „славном“ историјом. То, још једном, јасно показује до које је мере у српском друштву укоренењено схватање историје као линеарног тока. Њена драматична јавна промоција може се везати за прославу 600 година Косовске битке 1989. године. Током ратова деведесетих година била је подупирана митовима из властите прошлости, попут нпр. мита о „Царству Небеском“.
- (3) „Рестаурација ЗЛАТНИХ СЕДАМДЕСЕТИХ“ – тежња дела друштвених елита да се „стање ствари“ врати у период седамдесетих година 20. века. У протеклом периоду та тежња, иако нејасно формулисана, била је уочљива у ставовима најразличитијих група, у јавности неретко супротстављених до искључивости. Њу је било могуће препознати у заумним настојањима да се рестаурира биполарни међународни поредак времена Хладног рата, праћеним својеврсним жалом и носталгијом за временом постојања „друге светске суперсиле“ за „старим светским поретком“ (која је, уосталом, била исказана само негацијом – одбацивањем да се прихвати „нови светски поредак“). Али је било могуће уочити је и у носталгичним ламентима за „годинама благостања“, када је „наш пасош омогућавао неометан прелазак преко свих европских граница“ (или „када је био на

посебној цени међу лоповима“), за временом Броза, за снагом „четврте европске армије“, временом чије је стереотипно поимање било заокружено митом о „моћи и важности несврстаних“.

- (4) „ПАШИЋЕВСКО-КАРАЂОРЂЕВИЋЕВСКА рестаурација“ – утемељена и храњена митом о „златном добу српске демократије“ (1903–1914). Чешће је, у овом периоду, била формулисана кроз тежњу за повратком на стање с почетка 20. века, пре Првог светског или Балканских ратова, а ређе кроз тежњу ка повратку на стање ствари из времена Краљевине Југославије. У суштини, реч је о крајње контрадикторној тежњи у којој су сублимисани најразличитији митолошки сижери: и својеврстан жал за селом, и идеја о „србском домаћину“ на коме почива српско друштво, и слављење идеје демократије („најразвијеније демократије свога доба“), такође и истицање монархистичког уређења као иманентног „српском бићу“ („без краља не ваља“), али и идеја о позитивном утицају неформалних политичких центара моћи у једном друштву (попут „Црне руке“).
- (5) „РАВНОГОРСКА рестаурација“ – формулисана кроз идеју о повратку у године Грађанског рата, и исправљању „историјских неправди“, одбацивању комунистичког пута развоја и поновног „опредељења“ за монархију и грађански пут развоја.

Идеје о „рестаурацији“ представљају утопистичке пројекте по дефиницији. „Повратка“ у историји нема, нити га може бити. Једно друштво се не може „вратити“ у властиту прошлост. Оно може само промишљати властиту историјско наслеђе. Уосталом, нико никада није ни помислио да објасни шта је уопште то што се може сматрати системом вредности једног друштва из прошлости, и како се уопште може „пресадити“ систем вредности једног друштва с краја 19, средине или друге половине 20. века, у прву деценију 21. века. Да ли се у те „друштвене вредности“

краја 19. века (нпр. из времена доношења „најмодернијег европског устава“ 1888, или у предвечерје Балканских ратова 1912), које би данашњој Србији неизоставно помогле да превазиђе све недаће и невоље, убраја преко 80% руралног становништва, око 80% неписменог становништва, уз просечан животни век од једва нешто преко 35 година, висока дечја смртност, екстензивна пољопривредна производња једва довољна да прехрани породицу која земљу обрађује, лоше комуникације и излокани путеви, живот по касабама, смањена социјална мобилност становништва...? Да ли се, када је реч о међуратном периоду и годинама рата, под тим вредностима мисли на више од 50% неписмених, на економију засновану доминантно на ситној занатској производњи, на друштво слабе социјалне мобилности, које се није суочило са изазовима и тешкоћама индустријализације и урбанизације, на неразвијену културну и просветну инфраструктуру, на лоше и недовољне комуникације? Да ли се то, када је реч о „друштвеним вредностима“ шездесетих и седамдесетих година 20. века, односи на вредности аутаркичне привреде, рурбанизације, самоуправљања, идеологизације друштвеног живота, на медије који су строго контролисани...?

Да ли је ико од оних који су спремни да олако „преселе“ савремено српско друштво у 1968, 1945, или 1903, односно да преузму „друштвене вредности“ 1912, или 1888. године и имплементирају их у данашње српско друштво – уопште размишљао о томе како ускладити стандарде и норме тих друштава, са постмодерним друштвом почетка 21. века; друштвом масовне комуникације, интернета, глобализације; друштвом чија је просечна старост становништва преко 40 година, заостале привреде, напуштених и опустелих села, друштва опхрваног транзицијом? Може ли ико замислити како би у пракси изгледало „уклапање“ деце и омладине почетка 21. века, која непрестано комуницирају мобилним телефонима, шаљу стотине SMS порука, сурфују Интернетом, играју виртуелне игре помоћу Play Station-а, баве се личном промоцијом на Facebook... – у „друштвене вредности“

оног друштва које је децу унификовало у црвене пионирске мараме и плаве блузе и кецеље, а омладину слало на омладинске радне акције, или оног друштва у коме су деца савладавала слова и бројеве на дрвеним даскама, или, пак, оног, у коме се сматрало нормалним, друштвено прихватљивим и пожељним кажњавање деце за почињен преступ клечањем на кукурузу у ћошку, током часа...

Које су, дакле, то фиктивне „друштвене вредности“ које треба позајмити из прошлости, или због којих се у ту прошлост треба „вратити“? Да ли оне уопште постоје. Или је све проста демагогија? Живи се у садашњости и никаквог „повратка“ у историји нема. Ако, пак, данашње „друштвене вредности“ нису задовољавајуће, ако се сматрају неадекватним, опасним (што се за изванредан број њих свакако може са правом рећи) – последње што историчар треба да ради је да „пресељава“ властито друштво у властиту прошлост, у некакво имагинарно „златно доба“, очишћено од греха, грешака и пропуста који су се у међувремену десили. Ако свом друштву и времену у коме живи заиста жели да помогне, онда то може чинити једино трудом да рационалним радом и резултатом до кога се досеже „хтењем знати“, максимално помогне да се историјска свест и друштвено памћење рационализују и заштите од идеолошких притисака, да се ослободе баласта друштвених и историјских митова, да се омогући разумевање процеса који су обликовали властиту историју и садашње стање у друштву и да се рационално промисли колика је, чија и каква одговорност за оно што се одиграло.

Самим тим, рестаураторски „пројекти“ ништа не говоре о историји самог народа или државе. Напротив. Они много говоре о друштву у коме се „рађају“. Они јасно показују стање историјске свести и стање свести једног дела науке и научника, спремних да олако и без пуно размишљања науку подреде политици и идеолошким потребама времена, које легитимитет за своје поступке (свакако и ослобађање од одговорности) тражи у прошлости. Пројекти „рестаурације“, заправо, скривају тежњу да се јавност

убеди да се савремене политичке одлуке, у складу са реторичким питањем „сучим ћемо пред Карађорђа“, доносе са свешћу о „одговорности пред Немањом, Кнезом Лазаром, Милошем Обилићем или Николом Пашићем“, тј. да су савремене политичке одлуке и решења неминовни, пошто представљају само испуњење „завета предака“. Пројекти „рестаурације“, такође, што је и логично, ослобађају потребе да се јавно дискутује питање о одговорности за већ донете политичке одлуке пред постојећим и будућим генерацијама.

О југословенском искуству и историјској свести

„Потискивање или чак покушај уништавања свести о историји је ризикантна и по последицама поражавајућа работа, утолико пре је увек неуспешна (...) Историјско сећање повраћено у јавност после краћег, а посебно после дужег прогонства, делује као извориште снажних а нанизаних страсти, међу њима и оних политички опаких“.

(Андреј Митровић, *Расправљања са Клио*)

Распад земље, најпре СФРЈ, а потом и СРЈ (односно, државне заједнице са Црном Гором) означио је у исто време и крај једне државе/државног пројекта, али и крај једне (политичке) идеје, која је више од века закупљала умове широм јужнословенског простора. У сваком случају, бар на онај начин, на који је она била осмишљена средином 19. века, а у политичкој пракси реализована током 20. века.

Крај (крах?) идеје југословенства неминовно је представљао и удар на друштвено памћење и историјску свест једног друштва. Чињеница да је, после распада земље, државни, друштвени и (већим делом) културни простор сведен на територију Србије, не значи – нити икако може, нити сме значити – потирање, брисање

и заборав југословенског искуства у историјској свести. Напротив. Југословенско искуство остаје интегрални део историјске свести српског народа. Део који, од стране науке и културе, мора бити рационално промишљан ради савременог самоодређења и практичног деловања у будућности. Никако не сме, а таквих тенденција има, бити заборављен (у целини, или једним својим делом – комунистичким), и избрисан из колективног памћења или „осуђен“. Немогуће је данас, почетком 21. века, самоидентификовати једно друштво и један народ тиме што ће бити васпитавани тако да забораве и одбаце део властите прошлости и властитог идентитета. Тим пре што, како је језгровито дефинисао Џон Тош, „народ који не може да се суочи са својом прошлешћу биће тешко осакаћен у будућности“. Да се и не говори о томе да насилно потиснуто искуство из историјског памћења константно прети да се врати у друштвену свест и друштвену стварност, али не као рационално промишљено искуство, већ као мит, као идеолошки поклич.

Осим тога, немогуће је разумети оно што се у протеклим деценијама догодило, и оно што се још увек догађа, уколико се не разуме сплет историјских процеса који су довели до данашњег стања. А то је једноставно неоствариво ако се ампутира југословенско искуство. Послужимо се мишљу Трајана Стојановића – потпуно је погрешно и контрапродуктивно наметати историју једне проблематике, уместо историје скупа проблематика, помоћу којих се, једино, може разумети богатство замршене прошле стварности. Стога никакви „скокови“ – у основи утопистички и са становишта развоја друштвене свести погубљени – у 1985, 1974, 1968, 1941, 1939, 1921, 1912, 1903. и сл., не могу помоћи разумевању онога што се догодило. То је могуће остварити једино рационализацијом свих садржаја прошлости, укључујући и оне који творе југословенско искуство. Са друге стране, глорификација југословенског искуства и ламентирање над изгубљеним „братством и јединством“ и „југословенским економским чудом“, подједнако као његова ампутација, још више нас удаљава од ос-

новног задатка – рационалног промишљања садржаја прошлости и формирања, или прецизније, тежње ка формирању рационалне историјске свести. Једноставније речено, може се југословенско искуство неке допадати или не, може се осуђивати или славити, али се, упркос томе, не може ни избрисати, нити „васкрснути“ – оно је једноставно историјска чињеница која се мора уважавати и промишљати.

Рационализацијом садржаја прошлости, југословенско историјско искуство мора бити уткано у колективно памћење, у историјску свест српског народа, као део историје, једна етапа у развоју српског народа са свим негативним и позитивним аспектима, исто као и период живота у Отоманској империји. Никако не сме бити одбацивано и негирано, нити пак глорификовано. Такав приступ је погубан за уравнотежен развој историјске свести и уравнотежен развој друштва у целини. Како је упозорио Андреј Митровић: „историјско сећање повраћено у јавност после краћег, а посебно после дужег прогонства, делује као извориште снажних а нанизаних страсти, међу њима и оних политички опаких“. И што је још погубније, како показује најновије искуство са реисторизацијом равногорског покрета, тај „повратак“ се готово по правилу уклапа у неке нове политичке пројекте, постаје њихов нераздвојни саставни део који се агресивно и некритички намеће, а у савременом јавном дискурсу преобраћа се у глорификовану инстант замену за претходно наметнуте историјске клишеје.

О суочавању са шарлатанством

„Научна историографија се односи према овој врсти митологије с крајњим ниподаштавањем сматрајући, најчешће с правом, да нема правог повода за научну дискусију. Питање је ипак да ли је оваква супериорност науке умесна кад се има на уму њена улога и одговорност у формирању историјске свести. Чини се да наука никад не би требало да одустане од разоткривања циља манипулације ако и нема потребе да раскринкава легенду“.

(Сима Ћирковић, „Митско, легендарно и научно у историјској свести“, *Трећи програм*, пролеће 1972)

Деценије кризе донеле су један концептуално сасвим нови феномен који оптерећује савремену историјску свест српског народа. Али, истовремено, тај феномен, на један готово несхватљив начин, трансформише представе о односу српског народа према властитој прошлости и према историји уопште. Ради се о широком јавном пропагирању идеја које се, у складу са насловом једне од књига из те „продукције“, могу свести под заједнички именитељ – „Срби народ најстарији“.

Чињеница, са којом се свако заинтересован може упознати прелиставајући штампу или обилазећи књижаре, јесте да су у савременом српском друштву широко присутне антинаучне, шарлатанске идеје, скривене иза историографских амбиција низа аутора. Наравно, историчари, затворени у научну „кулу од слоноваче“, могу нехајно одмахивати руком на њихове неспретне и неумне хипотезе и конструкције. Може се са сажаљивим осмехом гледати на њихове „с ума сишавше“ теорије и јалову и смешну аргументацију. Може се, чак прилично тачно, закључити да је реч о феномену карактеристичном за све транзиционе земље постхладноратовског света. Али, не може се, заправо, не сме се пренебрегавати чињеница да се, сликовито речено,

ради о веома опасном „компјутерском вирусу“ који директно напада кључне „системске фајлове“ и који – уколико не буде неутралисан – прети да озбиљно оштети читав „систем“. Не сме српска историографија „прати руке“ од те појаве и све препустити заиста бриљантној полемичкој студији Радивоја Радића, *Срби пре Адама и после њега*, којом је у потпуности демистификовао ове заумне тезе, а која је (да ли се томе треба чудити?) прилично „хладно“ дочекана од дела српских професионалних историчара!

Не може се и не сме, исто тако, скретати поглед од евидентне, а у основи поражавајуће чињенице да се у савремену српску културу већ уселио системски „вирус“, у виду тврдње о постојању некакве „две историјске школе“: „нордијско-германске“ и „аутохтонистичко-српске“. Он већ озбиљно нагриза системску позицију историографије, чак и у суседним друштвеним наукама, таквима као што су социологија и етнологија, којима би, по логици ствари, читав феномен морао бити разумљивији, од нпр. некога ко се бави хортикултуром или физичком хемијом. Не смеју се затварати очи ни пред евидентном чињеницом да се од стране истакнутих интелектуалаца из ових области, таквих какав је нпр. Сретен Петровић, могу чути тврдње да „верује“ у тзв. „аутохтонистичку школу српске историографије“. (Оставимо овом приликом по страни питање да ли се, када је реч о чињеницама и научној експликацији резултата, уопште може говорити о „веровању“ – и какав би, из тог дискурса, био однос према било каквој могућности сазнавања прошлости, и досезања знања или истине о прошлим догађајима.) Не сме се занемаривати чињеница да се чак и у магистарским тезама и докторским дисертацијама одбрањеним на угледним факултетима пише о тзв. „Велесовој књизи“, на коју се ослања већина ових заумних теорија, као о оригиналном историјском извору, иако је реч о фалсификату, што је недвосмислено доказано од стране науке. Као и да се и у појединим уџбеницима из социологије културе говори о „две историјске школе“. Чак и да поједини институционално етабли-

рани историчари, попут Николе Жутића, јавно устају у одбрану „друге школе“.

Све то, недвосмислено, показује да је српско друштво суочено са опасном појавом. Тим пре што је уобличавање идеје о некаквој „аутохтонистичкој школи“ у српској историографији тек један аспект знатно ширег проблема односа према прошлости и стања историјске свести.

Феномен продора шарлатанских, антинаучних ставова у науку не исцрпљује се у „откривању античке историје Срба“ или „српских корена“ свих европских језика. Напротив. Реч је о много широј и опаснијој појави. Могуће ју је препознати чак и у оним радовима који претендују да буду прихваћени као научни, радовима које потписују доктори наука, који имају форму научних монографија, а иза њих, својим научним ауторитетом, као издавачи стоје научни институти. Без обзира да ли је реч о одбацивању реалности једне државе која је постојала готово један век, негирању постојања појединих народа, одбацивању да се прихвате реалности резултата појединих историјских процеса, уобличавању и наметању научно неприхватљивих историјских конструкција о некаквим „грешкама“ или „пропуштеним приликама“, негирању историјских феномена, тежњи да се сагледавање комплексних историјских феномена (попут замршене историјске стварности Другог светског рата или хладноратовског света), ради се о покушајима да се српска историографија аутистично затвори у сагледавање само „националне димензије“ тих изразито општеевропских и светских појава.

Оно што представља заједнички именоватељ тих идеја је редуccionизам садржаја прошлости. Идеја да се сме и треба „одбацивати“, или просто не саопштавати, оно што се иначе зна, али не одговара „нашем“ концепту. У основи реч је о одбацивању и негирању стварних садржаја прошлости и њиховом заменом фиктивним садржајима који се „преносе“ у прошлост (због тога се оне могу сврстати, сликовито речено, у категорију научне фантастике). Међутим, како је упозоравао Јирген Кока, манипу-

лисање прошлошћу одвећ лако прераста у обликовање митова и легенди који имунизују од критике, ирационалишу јавни живот и индоктринишу грађане.

Питање је само да ли се српско друштво може дистанцирати од тих и таквих идеја или ће оне бити наметнуте као део нашег научног наслеђа, подједнако као и вредни историографски напори. Поготово што се већина тих идеја (за које се тешко може констатовати да представљају само незнање, или чак и квазизнање, већ би се пре могло закључити да представљају АНТИЗНАЊЕ!), у јавности мегаломански представља као „круцијални допринос“, и скрива сву антинаучност под сумњивом маском лажног патриотизма и борбе за српске националне интересе. Тиме се врши снажан притисак на изградњу рационалне историјске свести и, изнова и додатно, актуелизују садржаји и резултати који представљају основ за очување друштвеног памћења утемељеног у епско-митолошкој свести предмодерног доба.

Историчар и криза

„Свест о прошлости је најразвијенији део историјске свести и она у себи садржи смешу онога што је стварни садржај човековог живота у тој прошлости и шта одређена савременост актуелизује из прошлости на основу својих интереса и у њој постојећих ирационалних тежњи“

(Андреј Митровић, „Седам теза о месту и улози историјске науке у историјској свести“, *Марксистичка мисао* 4/1983)

Криза и тешки друштвени потреси, који су обележили последње две деценије савремене српске историје, растакање и распадање претходне идеолошке матрице и политичког и друшт-

веног система, поремећај друштвених вредности, ратови и ратно социјално окружење, друштвена дезоријентација и промена односа према историји, неминовно су утицали и да дође до промене акцендовања приоритета у савременој српској историјској науци. Али, историографија – и сама погођена кризом – искључена (а пречесто и недопустиво самоизолирана) из јавних дебата о садржајима прошлости, као да није имала довољно снаге да се суочи са изазовима времена тешке друштвене кризе.

Српски историчари и сами су, делањем или неделањем, резултатима или одсуством резултата, допринели општој друштвеној дезорганизацији у односу према властитој прошлости. Неретко су, запретиени често у миноран детаљ, понекад искључиво из идеолошких разлога, уз јасно уочљиво одсуство синтетичности у свом раду (што представља развојну карактеристику како српске историографије, тако и српске историјске свести), били једностранни у процењивању. Без јасно израженог разумевања своје улоге и значаја, не само у друштву, већ и у науци, што је често било исказано потпуним одсуством научне одговорности за јавно изнете ставове.

Деценије кризе у српском друштву донеле су снажан индиректан притисак на историографију (и преко ње на изградњу рационалне историјске свести). У том погледу најизраженије су биле политичке злоупотребе/манипулације историјским садржајима, али је од не мање важности била и појава јасно уочљиве злоупотребе науке (односно научног положаја, титуле, звања) ради прикривања политичког ангажмана.

Суочен са снажним политичким и друштвеним турбуленцијама, већи део историографије затварао се, као што је већ речено, у својеврсну научничку „кулу од слоноваче“, тј. у научну и стручну периодику, и деловао у крајње суженом, атомизованом културном простору, далеко од „очију јавности“ жељне и преплављене сензацијама најразличитије врсте, у нади да ће „чума“ проћи сама од себе. Тек мањи део струке узимао је учешћа у јавним дебатама о садржајима прошлости. Али, политички ан-

гажман и идеолошке страсти често су онемогућавали посленике музе Клио да штите струку и принципе струке. Истовремено се, и у струци и у јавности, веома често могао чути у основи нетачан став да су наука, научно мишљење и знање наводно по дефиницији „непријемчиви“ за јавни говор. Тиме се делом оправдавало напуштање принципа струке и склоност ка неприхватљивом поједностављавању садржаја прошлости.

Протеклих деценија друштвени интерес за властиту историју у јавности је усмераван селективно – на неколико сегмената прошле стварности, а читаве епохе, процеси, феномени, догађаји или личности свесно су били истиснути из поља друштвеног интересовања, а тиме и из историјске свести, па чак и из историјске науке. На тај начин извршена је евидентна манипулација историјским садржајима од стране политичких елита. У исто време, помало парадоксално, али и сасвим очекивано, претходна ментална матрица која је обележила дотадашњи друштвени и развој историјске свести (доминантно комунистичка, односно стаљинистичка), заправо није била напуштена. Напротив. Сама догматска ментална матрица је у основи очувана, с тим што су претходни комунистички садржаји одбачени и замењени новима. Чак је, када је реч о нпр. тумачењу историје Другог светског рата, потпуно очуван и шематизован црно-бели дискурс и принцип митологизације личности, само што је замењен објекат митологеме.

Ове тенденције још јасније се истичу када се анализирају карактеристичне појаве које показују однос јавности и историчара према прошлости, али и према историјској науци: друштвена и политичка ангажованост, широка употреба аналогичности и метафора, и манир „суђења“ историји.

О ангажованости

„Уколико је ваш главни циљ да обликујете будућност, тада идеја да живот посветите истраживању историје није добра; било би далеко боље да потпуно избегнете академски и интелектуални живот и да се посветите политици или бизнису, или државној служби, или некој другој врсти практичне каријере“

(Р. Џ. Еванс, *У одбрану историје*)

Нажалост, врло често се дешавало да, у општем тренду манипулације историјским садржајима од стране политике, делова друштвених елита и интересних група, значајно место заузму и људи од струке, историчари – било као идеолози и гласноговорници различитих пројеката „рестаурације“ српског друштва, или као политички ангажоване страначке или „ван-страначке“ личности. На тај начин су и неодговорност научника, преплитање научног и политичког ангажмана у коме је научна титула, заправо, представљала само провидно покриће за политичко-идеолошки ангажман – доприносили свеопштој разградњи историјске свести.

Још осамдесетих година 20. века Андреј Митровић је недвосмислено упозоравао да ангажман историчара могу покретати два заправо сучељена и супротстављена хтења – „хтење знати и хтење тврдити“. При том „хтење знати“ одликује научни приступ разумевању и тумачењу историјских феномена, а „хтење тврдити“ политички и идеолошки активизам у односу према садржајима прошлости. Преломни догађаји с почетка деведесетих година 20. века утицали су да дође до промене парадигме. Приличан број историчара у српском друштву прихватио је схватање (или су га сами тако позиционирали) да је „хтење тврдити“, а не „хтење знати“, примарни императив научног рада.

Сасвим је природно да је у друштву које се у свом односу према прошлости претежно руководило „хтењем тврдити“, а

не „хтењем знати“ научност имала другостепену важност и да је неретко доживљавана као прикривени непријатељ кога треба потиснути, „превазићи“, елиминисати, игнорисати... Наметање дискурса у коме је основни императив научног рада садржан у „хтењу тврдити“, омогућило је да се у јавности формулишу радикални захтеви да се из историјске свести потисну читави периоди властите прошлости. Таква промена парадигме онемогућавала је критичко сагледавање, промишљање и ревалоризацију властите прошлости (традиције, менталитета), а самим тим отежавала дефинисање савремених друштвених основа развоја. Да би једно друштво успело да нађе најмањи заједнички именитељ у властитој прошлости, на основу кога би извршило савремену самоидентификацију, неопходно је да историјска свест буде целовита, да буде свест о свим позитивним и негативним аспектима властите историје, да сви периоди и искустава властите прошлости буду рационално промишљени без истискивања, потискивања, заборављања, жигосања, идеолошког етикетирања појединих етапа, догађаја, феномена или личности, тј. делова властите прошлости.

Посматрано из дискурса јавног ангажмана научника у протеклим деценијама, најкарактеристичнија је (зло)употреба титуле „историчар“ у јавним дебатама и наступима. Може се приметити да веома често, чак би се могло рећи готово по правилу, професионални историчари у јавним наступима, у којима представљају партије или политичке групе и износе политичке ставове, користе титулу „историчар“, а избегавају да истакну своју партијску функцију. У том контексту професионално звање „историчар“ се користи као претпоставка тврдње „говорим истину“. Тај манир је, посматрано из научне перспективе, доводио до парадоксалних, па и комичних ситуација. Тако су у једној телевизијској емисији пре неколико година, у којој се говорило о будућности тадашње Државне заједнице Србије и Црне Горе, двојица професионалних историчара, у том тренутку и високи партијски функционери две политичке партије (ДСС и Г17),

заступала дијаметрално супротстављене ставове. То наравно не би представљало никакав проблем, нити би било нешто необично да обојица нису своју политичку аргументацију и ангажман покушавали да оснаже позивањем на свој научни и професионални хабитус. Тако је један тврдио „ја, као историчар“ сматрам да је за Србију једино решење у будућности државне заједнице са Црном Гором, док је други своју аргументацију да Србија своју будућност никако не би требала да пројектује у државној заједници са Црном Гором већ у самосталном државном путу, засновао на идентичној тврдњи: „ја, као историчар сматрам“. Оваква дисонантност два „историчара“ још би се донекле могла и разумети да је реч о заговорницима постмодерне, који прихватају постмодернистички постулат да, када је реч о историји, не постоји само једна, већ више подједнако могућих и валидних истина и тумачења – у зависности од дискурса историчара. Али, уопште се не ради о постмодернистима. Напротив. Реч је о тврдим поборницима традиционалног позитивизма у научном раду, који упорно инсистирају на ставу да у историјским тумачењима може постојати само једна, јединствена истина. Њихова дисонантност уз истовремено позивање на своје професионално звање, урушава не само представу о озбиљности историчара, већ и историјског знања и историјске науке у целини.

Сличан манир и сличне побуде, сигурно су руководиле и истакнутог партијског функционера једне мање странке, да свој ауторски текст у *Политици* потпише као „историчар, потпредседник странке...“. Или пак једног другог научног посленика, члана Главног одбора једне од највећих партија, да у свом јавном наступу поводом обележавања традиција у српском друштву, у коме је његова партија преузела важну политичку иницијативу, иступи само као „историчар“, а да при том не истакне и чињеницу да је члан Главног одбора.

Нејасно је једино због чега високи партијски функционери, било да је реч о историчарима, социолозима, филозофима или психолозима, избегавају да у јавности недвосмислено иступају

као партијски функционери, и тиме јасно истакну да заступају и промовишу партијске програме и идеолошке вредности, које одражавају њихов поглед на свет, друштво, политику, власт и моћ. Можда због одијума који је, у време социјализма, изазивао ангажман, па и само чланство научника у Партији. Можда због митологеме, тако драге „кафанским повесничарима“, да су научници у комунизму (слично као и уметници) готово по дефиницији представљали опозицију, која се бавила нечим „субверзивним“ и „опасним“ по режим и били, готово прогоњени „дисиденти“. При том тешко је наћи рационално оправдање за такву праксу нпр. у домаћој традицији. Колико је познато, у своје време Стојан Новаковић, или Љуба Јовановић, или Слободан Јовановић, обављајући истакнуте политичке функције, нису свој јавни политички наступ, своје политичке и идеолошке ставове „маскирали“ научном титулом или академским звањем. озбиљни политичари у јавном политичком дискурсу јасно раздвајају свој политички хабитус, од научне и академске каријере. Сасвим је друго питање феномен ангажованих интелектуалаца, поготово присутан у француског интелектуалној средини (Б. Анри-Леви, А. Гликсман, Б. Кушнер...), који су својим агресивним, једностраним политичким и идеолошким ангажманом у јавности током деведесетих година, стекли јаке друштвене позиције, али и одијум интелектуалних кругова.

То, наравно, не значи да је бављење политиком нешто што је по дефиницији лоше. Напротив. Активност у политици може бити пријатна и вишеструко корисна делатност, и за ширу заједницу, и за струку, и за појединца лично. И у томе нема ничег лошег. Проблем, међутим, настаје оног тренутка када стандарди и норме понашања преузети из политике, када политичка реторика, политичко поимање света и друштва бивају пресликани у науку и наметнути као стандарди, начин мишљења и норме научног понашања. Такав приступ историографији не може исправити ни навођење два или три става о високим научним начелима и етичким научним нормама којих историчар треба да се придржава

у свом раду (преузетих из теоријске литературе), што је постало готово пракса. А да потом историчар кроз читав рад заступа искључиво политичке и идеолошке ставове и, руковођен „хтењем тврдити“ изриче политичке оцене и идеолошке осуде. Такав манир „заштите“ високих научних стандарда у историографском раду не само да је циничан, већ у потпуности, научно посматрано, дисквалификује и дело и његовог аутора. Једноставно, историчар мора најпре сам са собом расчистити жели ли да се бави науком или да буде народни трибун или идеолошки бојовник ове или оне политичке опције...

У исти ментални круг (зло)употребе науке у јавном (и политичком) говору може се убројати и појава да се емотивни однос („мени се допада“) наметне као научни став/аргумент; да се, свесно или не, јавно износе нетачни, непотпуни и погрешни ставови; или да се, зарад „виших циљева“, свесно прећуте научно сазнате чињенице. (То би се могло тумачити и као занимљиво постмодернистичко читавање у савремени кон/текст романтичарских ставова Милана Ђ. Милићевића и Панте Срећковића с краја 19. века, о друштвеној функцији историјског знања, сажетих у фрази да је због „етнолошких“ или „националних“ разлога упутно и потребно у неким случајевима прећутати тачне историјске чињенице, које се знају и до којих је наука дошла).

Најзад, уочљива политизација струке своди друштвену функцију историчара на редуковање прошле стварности са отворено идеолошким циљем, и неминовно отвара питање да ли се историографија доминантно разумева као наука, или тек као дисциплина политичке реторике.

О аналогјама и метафорама

„Веома је слабо развијена способност да се релативизирају владајуће представе па се прошлост и садашњост мешају на једној равни изван времена“.

(Сима Ћирковић, „Митско, легендарно и научно у историјској свести“, *Трећи програм*, пролеће 1972)

У јавности се претходних деценија често могло чути да се Србија данас, исто као и пре педесет или сто година, „налази пред избором“, да „поново трчи круг“, да никако „не сме поновити грешке прошлости“, да је савремена Србија, после 2000. године заправо некаква „Вајмарска Србија“... Реч је о употреби историјских аналогја и метафора, као модела „доказа сликом“ помоћу којих се објашњава прошлост или стварност и садашњи тренутак.

Употреба аналогја и метафора у научном раду није непозната, нити је новост. Оне се најчешће користе као појмовни модели објашњења. Као хеуристичке алатке, које се користе да би се дошло до нових знања (К. Ћелстали). Али, као што упозорава Ћелстали – када се копира из неког унапред датог модела, треба увек имати на уму да сличност облика није и сличност суштине. И док те хеуристичке алатке, те теоријске моделе који оперишу језичким сликама, можемо користити у научном раду (али веома пажљиво), да би помоћу њих постављали нова питања и стицали нова знања, свесни да оне нису ни објашњење ни доказ, дотле њихово преношење у јавни дискурс прети да до те мере поједностави представе о прошлости да се оне претворе у низове црно-белих симболичких конструкција.

Ако је политичарима дозвољено да се у јавном говору служе симболима и поједностављеним конструкцијама (мада се ни то не може сматрати најупутнијим, јер је најчешће реч о чистој демагогији), научницима то никако не би смео бити основни циљ. Закључивање по паралелама, што је основни механизам

стварања представа када се служимо аналогијама, мора бити изнијансирано и веома опрезно се мора користити. Упоредни примери и феномени морају имати заједничке или у најмању руку сличне особине. При том, историја није једноставан збир призора из прошлости, без обзира колико њихова сликовитост била пријемчива поједностављеном јавном и политичком говору и мишљењу. У историји, по правилу, не постоје идентични услови у различитим епохама и догађаји или феномени који подсећају једни на друге захтевају потпуно различиту анализу, пошто су пратеће околности измењене. А један од основних видова историјске свести (а самим тим и друштвена функција историографије) јесте препознавање историјских процеса – односа између догађаја у времену (Ц. Тош).

Њихова употреба, управо због крајњег поједностављивања – прети да доведе до бркања различитих реалности, друштвених стандарда и норми, карактеристичних за разне епохе, до мешања различитих димензија и перцепција стварности. Делом и таквим поимањем и тумачењем прошлости може се објаснити у савременом српском друштву присутно, трагично одсуство разумевања стварности и савремених феномена који одређују развој Европе и света на почетку 21. века. Нити један стандард, нити један догађај, нити један систем или манир понашања и начин мишљења – од пре педесет, сто, стопедесет или двеста година – не могу наћи, нити имају еквивалената, у процесима, стандардима, догађајима, систему или маниру понашања у садашњости. Реч је, заправо, не само о различитим историјским епохама, већ и о различитим категоријалним системима, о различитим виђењима, разумевању и тумачењима како политике, тако и друштвене стварности, па чак и о различитим семантичким и семиотичким нијансама и акцендовању значења основних појмова какви су политика, народ, нација, самосталност, суверенитет...

Зато, када је реч о јавној употреби аналогија и метафора, ваља увек подсећати да се садашњост не може – никаквим волшебним триковима, опсенама или језичким конструкцијама

– пренети у удаљену прошлост, тамо „оправити“ и тако моделована вратити у данашње време. Напротив. Садашњост је увек резултат различитих, сложених, изукрштаних, међузависних, неретко и контрадикторних процеса развоја. Они немају ни исти интензитет, ни ритам, ни значење, нити пак могу имати идентичне последице, а готово се не могу објашњавати поједностављеним (осиромашеним) категоријалним системом. То историчар увек мора имати на уму. Употреба аналогија и метафора – које дозвољавају да се, кроз олаку „игру“ речима, садашњост пресељава у прошлост и прошлост у садашњост и да се потпуно неупоредивим категоријалним и вредносним системима тумаче, заправо неупоредиве епохе – у јавном говору, готово од стране научника, претвара се у можда примамљиво и ефектно, али банално, олако и опсенарско оруђе за објашњење прошлости и садашњости.

Нити су магловите представе о „завету царства небеског“, или пак о „кажњавању са 25 по туру“, реалности почетка 21. века, нити категоријални и вредносни систем 14. или 19. века, на било који начин, може послужити као оријентир за практично политичко деловање почетком 21. века.

Нажалост, мора се приметити да нема охрабрујућих назнака да су историчари свесни одговорности за јавно, па чак и стручно (или „стручно“) изнесене ставове, нити, пак, да имају јасну представу о томе да су они заправо оспособљени једино да друштву пруже стварну историјску перспективу и да спасу разорног дејства излагања историјском миту. Или, како је то, пре више од пола века сликовито дефинисао Џ. Бараклоф – „Човек је историјска животиња с дубоким осећањем за сопствену прошлост. Ако му није омогућено да је обједини преко јасне и исправне историје, он ће то учинити преко нејасне и погрешне историје. Овакав изазов не би требало да пренебрегне ни један историчар који верује у вредност свог рада“. Нажалост, неки историчари као да су спремни да због друштвене курентности у датом политичком тренутку, не само пренебрегне опаску Барклофа, већ и да својим

радом потхрањују ставове и мишљење оних који, оптерећени предрасудама у јавности, пропагирају неутемељена тумачења властите прошлости. А о каквим је пропустима реч, када друштвене и политичке феномене почетка 21. века покушавате да објасните категоријама 19. века – то је отприлике као када би покушали да разумете и објасните реалност, политику, друштво и идеологију средњовековног Византијског царства, а да при том нити знате, нити сте икада чули, нити вас уопште интересује шта су то хришћанске догме и хришћанска симболика!

О „суђењима“ историји

Турбуленције у друштву, које су се одразиле и на развој историографије – кроз ваннаучне притиске на науку, кроз друштвене/политичке злоупотребе историјских садржаја – унеле су и у научни дискурс односа према прошлости један посебан манир. На првом месту, у српском друштву и српској историографији, као да се заборавило да истина о прошлости није исто што и правна истина, тј. да задатак историчара није да оправда или оптужи прошлост (делатнике, догађаје, процесе, појаве) и да он није никакав временски адвокат или судија. Напротив. Ако се побуде и знатижеља јавности и медија могу разумети, мада не и оправдати, дотле историчар у јавном простору и медијима има додатну обавезу и повећану одговорност, не да „пресуђује“, већ да са разумевањем објашњава прошлу стварност. „Судити“ прошлости можда се може у кафанама (што је уосталом и карактеристика „кафанске повести“), где се може „очитати лекција“ било коме, и Билу Клинтону, и Николи Пашићу, и Стаљину, Николају II, Черчилу, Александру Карађорђевићу или Јељцину. Уз чашицу то „суђење“ изгледа много гламурозније. Али, у научном дискурсу, мотивисаном „хтењем знати“, подучавање делатника прошлости и „суђење“ историји представља интелектуално, научно и друштвено јалов посао (не суди се чак ни мртвим људима, а поготово не прошлим догађајима и завршеним процесима). Оно своди

историографију на црно-бела (романтичарска) тумачења сложене појава и процеса у прошлости, и самим тим је безнадежно погрешно и посебно опасно по развој историјске свести. Стога инсистирање на „судском“ дискурсу, на „осуди“ или „одбрани“ делатника, процеса и феномена прошлости, које је лако уочљиво код једног дела људи од струке – историчара заправо претвара у идеолошког крсташа и бесповратно га удаљава од позиције рационалног критичара (како прошлости, тако и стварности), што га неминовно и дефинитивно дисквалификује у стручним круговима.

Стварност је увек сложена, слојевита и дифузна, па стога и знања о њој морају бити изнијансирана, слојевита и вишезначна. Тежња ка наметању монолитног виђења прошлости, по правилу, представља тежњу да се наметне „јасна“, заправо, поједностављена, црно-бела реконструкција мотивисана „хтењем тврдити“ – по сличном принципу по коме у судском спору тужилац, бранилац и судија имају задатак да оптуженог или осуде или ослободе.

Такав приступ неминовно води ка стереотипним поједностављивањима, ка идеологизованом мишљењу, ка редукционизму склоном да из властите прошлости искључи оно што се сматра „вишком“, ка концентрисању на „своје“ и потпуној незаинтересованости за „туђе“, за „друго“, ка склоности да се процес научног сазнања сведе искључиво на доказивање претходно и унапред постављених идеолошких и политичких хипотеза, без обзира на цену коју такав приступ има по рационално разумевање прошле стварности.

Уместо закључка

„Готово неизбежно намеће се питање откуда та неискорењивост мита и легенде, одакле у свим временима тако много плодног тла за њихово бујање“.

(Сима Ћирковић, „Митско, легендарно и научно у историјској свести“, *Трећи програм*, пролеће 1972)

Последњих деценија западни новинари, публицисти, аналитичари али и политичари, трудећи се да објасне оно што се догађало на овим просторима током деведесетих година 20. века, често су посезали за фразом да су „Срби оптерећени историјом“. Неретко и потпуно неумесно, они су ту фразу користили, најчешће у вези са грандиозним хепенингом који је власт организовала 1989. године на Газиместану, поводом 600 година Косовске битке, са уверењем да апсолутно тачно дефинишу друштвену климу, историјску свест и колективни менталитет српског народа и његових друштвених и политичких елита. Ипак, да иронија буде већа, у последње две деценије српско друштво је пропустило да обележи готово све значајније годишњице! И ту није само реч о обележавању антифашистичких традиција Другог светског рата 2005. године, већ и обележавању педесет година од ослобођења Београда (и низа других градова) у Другом светском рату 1944. године; затим, деведесет година од почетка Првог балканског рата 2002, и деведесет година од почетка Првог светског рата 2004. године. Али, оно што представља несумњиво највећи пропуст, јесте достојно обележавање 125 година од стицања државне независности 2003. године. Чак и једини јубилеј који је, поред 600 година Косовске битке, српско друштво свечано обележило у протекле две деценије – 200 година од избијања Првог српског устанка, 2004. године – остао је упамћен, далеко више, по свађама, поделама, оспоравањима, одбацивањима, негирањима и ниподаштавањима. Да се не спомиње и потпуна конфузија око обележавања јубилеја Универзитета у Београду,

које се претвара у фарсу, јер се сваких неколико година свечано обележава годишњица неког од четири датума – 1808, 1838, 1868 и 1905, који су, сваки на свој начин, важни за развој школства и високог школства у Србији; али нису, нити могу бити баш сви везани за Универзитет и високошколску наставу (а поготово не онај најстарији – 1808. година). Та неспремност, неспособност и одсуство жеље да се одреди тачан датум када је започео развој високог школства у Србији, потпуно је понижавајућа и по друштво и по културу. Истовремено, она посредно сведочи и о маргиналном месту које је у српском друштву и друштвеној свести резервисано за науку.

Да би слика тоталног колапса историјске свести била потпуна, довољно је анализирати последње догађаје из 2009. године, везане за обележавање историјских традиција. Идеја надлежних власти (Сектора за борачко-инвалидску заштиту Министарства за рад и социјалну политику), у основи рационална и оправдана, да се организује јавно обележавање битних датума из историје, претворило се у ничим изазвану, апсолутно неселективну параду обележавања свега и свачега, без сувислог реда и смисла; чак и без јасне свести о томе да се, по неписаном правилу јавног понашања, обележавају само „округли“ датуми/годишњице – који се мере деценијама или кварталима. Тако је српска јавност, изненада, постала сведок обележавања **204. годишњице** оснивања Правитељствујушег совјета и битке на Иванковцу, **203. годишњице** битке на Мишару, **194. годишњице** почетка Другог српског устанка, **149. годишњице** смрти кнеза Милоша Великог (Обреновића?), **92. годишњице** смрти војводе Ратомира Путника, **91. годишњице** пробоја Солунског фронта, **88. годишњице** смрти краља Петра Првог Ослободиоца (Карађорђевића), (истина остаје нејасно зашто је, као и у претходна два случаја, смрт „обележавана“, а нису одржане много примереније комеморација поводом годишњице смрти), **68. годишњице** почетка Другог светског рата у Србији (?!), **64. годишњице** пробоја Сремског фронта, као и редовна годишња државна свечаност одавања почаста аустралијском и

канадском медицинском особљу које је током Првог светског рата деловало у Србији (при том нико није објаснио због чега истом приликом није одата почаст и енглеском, шкотском и руском медицинском особљу, чији је допринос медицинском збрињавању српских војника и становништва током Првог светског рата био много значајнији)...

Нико није приметио да није обележена **180. годишњица** оснивања првог читалишта у Србији, **175. годишњица** почетка изласка првих новина у Србији (Новина Сербских), **160. годишњица** доношења Патента о оснивању Војводства Србије и Тамишког Баната, **140. годишњица** увођења представничког система у Србији, стицања права гласа и увођења слободе штампе (Намесничким уставом), као и оснивања прве банке на територији Србије („Прва Српска банка“), **130. годишњица** почетка формирања српске дипломатије (отварање посланстава у Букурешту, Санкт Петербургу и Паризу, дипломатске агенције у Софији и закључење конзуларне конвенције са Италијом), **125. годишњица** оснивања Привилеговане Народне банке Краљевине Србије, прве примене електричне енергије у Србији и отварања железничке пруге Београд-Ниш, **110. годишњица** одигравања првог фудбалског меча у Београду...

Најзад, веома лако се може показати у каквој су корелацији резултати (и лутања) унутар историографије, њихов утицај на обликовање савременог колективног друштвеног памћења и директан утицај на практично политичко деловање. О том специфичном „постигнућу“ савремене српске историографије, које се може тумачити на најразличитије начине, само не тежњом ка изграђивању и учвршћивању рационалне историјске свести и рационализацији друштвеног памћења утемељеног у архаичним сликама прошлости које немају коректив у писаним подацима, најречитије сведоче два политичка догађаја.

Током 2005. године Европа и свет су обележавали шездесет година од победе антифашистичке коалиције у Другом светском рату. Том приликом најпре је обележено шездесет година ослобођења нацистичког концентрационог логора Аушвиц, а потом је, 9. маја на Дан победе, одржана свечана парада Победи у Москви. На оба скупа биле су присутне делегације свих европских држава, укључујући и Немачку и бивше совјетске републике, али и бивше југословенске републике, као и Сједињене Америчке Државе. Многе од њих биле су на највишем државном нивоу, предвођене председницима САД, Русије, Француске, Џорџом Бушом – млађим, Владимиром Путином и Жаком Шираком. Но, на тим церемонијама није било ни једног званичног представника државе Србије (па чак ни Србије и Црне Горе). Ни у Аушвицу, ни у Москви! За узврат, цинично и очито једино самим српским властима духовито оправдање – да се на обележавање ових јубилеја није отишло због кијавице односно техничких проблема са авионом – ни на који начин није могло да сакрије арогантно неразумевање тренутне политичке симболике и конјунктуре, нити трагично одсуство рационалног поимања и односа према прошлости, како властитој тако и европској и светској.

Како је могло (и како још увек може) да се тумачи одсуство званичних српских представника у Аушвицу и Москви? Да ли је требало да се покаже да ово друштво сматра да се у Аушвицу није догађало ништа важно и ништа страшно; или да капитулација нацистичке Немачке и крај Другог светског рата, 9. маја 1945. године, нису представљали толико значајне догађаје да би званични представници српске државе отишли на његово обележавање? Да ли то значи да савремено српско друштво сматра да је 9. мај 1945. године и пораз нацистичке Немачке – заправо трагичан догађај европске и светске историје? Да ли то можда значи да српско друштво, оваквим поступцима жели себе да дефинише/определи као пронацистичко и антисемитско – како би се то, са стране посматрано и тумачено у црно-белом поједностављеном категоријалном систему, лако могло закључити?

Искрено се можемо надати да није тако, али је више него очљиво да је то што се догодило 2005. године директно повезано са трансформацијом историјске свести током деведесетих година 20. века. То је директна последица снажно изражених тежњи да се из колективног памћења и историјске свести потисну и „избаце“ читави периоди властите историје, процеси, личности. То је директна последица различитих бесмислених тумачења историје Другог светског рата, стварања конструкција које немају никакве везе са реалношћу прошле стварности, попут оне да су западни савезници „погрешили што се нису искрцали на Балкану, већ у Нормандији“. Таквим конструисањем пожељне (али неостварене) повести сви историјски садржаји Другог светског рата идеологизовани су и релативизовани до мере да су традиције антифашистичке борбе потпуно потиснуте на маргину друштвеног интересовања, а у центар пажње постављена потпуно заумна тежња – да се „оправе“ резултати Грађанског рата. Чињеницу да је управо то генерални тренд, односно владајући мејнстрим наратив у српској историографији, не може „маскирати“, прикрити или преокренути чак ни нагло пробуђен интерес за државно обележавање традиција антифашистичке борбе, нити изузетно помпезно обележавање 65. годишњице ослобођења Београда у Другом светском рату (приликом посете председника Русије Дмитрија Медведева, 20. октобра 2009. године). Напротив. Пре ће бити да се у конкретном случају радило о једноставном и прилично наивном покушају обичне политичке трговине (увиђеном у још један од бројних самодопадљивих аутостереотипа о „нашем пословичном лукавству и спретности“), а никако о некаквом озбиљном и промишљеном покушају редефинисања друштвеног односа према садржајима прошлости.

То је само још један у низу примера, истина најилустративнији, који јасно показује да је историографија (односно, један њен део) занемарила/напустила своју основну функцију генератора рационалне историјске свести, потпуно се укључујући у политичку игру модификовања и обликовања друштвеног памћења

ради задовољења нових политичких и друштвених потреба. Истовремено се дешава потпуно реверзибилан процес. Уместо да наука – у том прегнућу – рационализује политику, дешава се управо супротно – политика идеологизује науку. Тиме се научно у историографском напору потпуно маргинализује и обесмишљава, а историографија своди у раван јефтине публицистике, сензационалистичког новинарства и искључиве идеолошке пропаганде. Што је директно супротно (и супротстављено) основном задатку историчара, на начин на који га дефинише Јирген Кока – као потребу да историчари свој рад схвате као део општег контекста богатог напетостима, у којем специфична рационалност историјске науке доприноси просвећивању политике, културе и друштва, просвећивању које, обрнуто, мора бити постигнуто бар у основним цртама, да би наука могла да се развија неометано.

До чега су наведени „напори“ довели? До једноставне чињенице да је почетком 21. века српско друштво – у коме су још током 19. и 20. века, зарад друштвеног слављења романтичарског „народњачког“ културног, друштвеног и политичког концепта, елите готово у потпуности маргинализовале и препустиле забраву вредности српског просветитељства – са одбацивањем и антифашистичких вредности, заправо постало једино европско друштво које не препознаје као своје темељне вредности, и одбацује базичне историјске вредности на основу којих се формира колективни идентитет савремене Европе (подједнако и на Западу и на Истоку, и у Европској Унији и у Русији) – вредности просветитељства и антифашизма.

Ако се зна да је чување, обележавање и преобликовање традиција увек под утицајем актуелних социјалних функција – учвршћивања постојећих или увођења нових норми и правила, материјалне прерасподеле богатства, династичких / владарских / партијских интереса (К. Ђелстали) – одбацивање основа европског културног идентитета, неминовно отвара дилему шта је наша савременост у протекле две деценије актуелизовала из

прошлости, којим поводима, на основу којих интереса и каквих ирационалних тежњи?

Запитајмо се зашто је то тако? Зашто, упркос позитивистичком уверењу да се „све зна“, не постоји практично ни један једини датум из властите прошлости који би могао бити прихваћен као неспоран; датум који ће свако имати право да обележи на примерен и достојанствен начин? (Зар није, у најмању руку, забрињавајуће, а по српску културу и друштво опомињуће, што велики славистички центри по свету уредно, валидним научним резултатима – скуповима, књигама, изложбама... – обележавају све важне датуме из наше националне прошлости, а да ми то не чинимо!). Зашто сваки догађај, феномен, личност из властите прошлости, као по правилу, мора бити идеологизован до бесмисла, жестоко оспораван или неумерено глорификован? Због чега смо стално суочени са упорним покушајима да се историја поцепна на „нашу“ и „њихову“? Зашто се српска историографија данас, почетком 21. века налази у стању својеврсне регресије, коју је бриљантно уочио и дефинисао Сима Ћирковић: „Сагледавање прошлости у нашој националној култури тешко се може окарактерисати као трезвено, објективно, критично. Митологија која окружује представе о српској прошлости данас је неупоредиво бујнија и разноврснија од оне из времена када је Руварац започињао своје полемике, имајући у виду само народне традиције“...

И најзад, да ли се, посматрано у том контексту, о савременој историјској свести српског народа може размишљати као о доминантно рационалној, или је пак ближи истини закључак да се у српском друштву историја и даље доминантно промишља и доживљава као мит?

Радивој Радић

ИСТОРИЈА И ПСЕУДОИСТОРИЈА

*„Тражити оно што је истинито
не значи тражити оно што је пожељно.“*

Албер Ками

У знаменитом делу *Познавање природе* (*Naturalis historia*), које је саставио Плиније Старији, налази се занимљива епизода везана за најчувенијег хеленског сликара Апелеса, савременика Александра Великог. Једном приликом он је изложио неку своју слику и сакрио се иза ње како би могао да чује оцене и примедбе пролазника. Један обућар је имао замерку да обућа није добро насликана. Неоптерећен сујетом, а сматрајући обућара меродавним да изрекне такву критику, Апелес је одмах и са захвалношћу отклонио пропусте. Међутим, када је обућар, понесен нагло пробуђеном свешћу о сопственој вредности, проистеклом из чињенице да је славни сликар уважаио његову примедбу, наставио са изношењем својих запажања на неке друге ствари за које није могао да буде компетентан, хеленски сликар је изашао из свог заклона и оштро га прекорио: „*Ne sutor supra crepidam* (Обућар нека не суди изнад ципеле).“ Ова примедба постала је својеврсна метафора, која језгровито и јасно упозорава да човек не треба да се меша у оно што не разуме.

Наравно, није случајно да сам управо овом интересантном и врло познатом епизодом са кратком и недвосмисленом поруком започео излагање о једној појави која је нарочито добила на снази у последњој деценији 20. и на самом почетку 21. века. Наиме, општа криза, чији смо сведоци већ дуго низ година, а која је за последицу имала и свеопшту пометњу духа, произвела је једну

нову невољу, која се веома размахала. Утисак је да је последњих година историјска наука више него икада раније, рекло би се, изложена нападима исувише самоуверених и површних дилетаната. Иначе, то није посебност само наше средине. Да овога пута не идем даље, нагласићу да се сличне појаве могу забележити код свих народа у окружењу. Сетимо се само фамозних пирамида у средишњој Босни, на домак Високог. Такође се чини да ниједна хуманистичка наука није толико злоупотребљавана и постала попрште агресивних аматера као што је то био случај са историјом. Самозвани свезнадари, разметљиви квазиучењаци и умишљени познаваоци прошлости свог народа којима је „све јасно“, неоптерећени знањем и без познавања елементарних начела историјске методологије, неутемељено и надмено вршљају по истинама проистеклим из једностолетних напора српске критичке историографије. Школу критичке историографије у нашој средини утемељили су Иларион Руварац (1832–1905) и Љубомир Ковачевић (1848–1918), односно научници који су зналачки, корак по корак, проширивали знања о историји српског народа у средњем веку и истовремено српској историографији изборили завидан углед у оквиру европске и светске медијевистике.

Одмах, на почетку, желео бих да нагласим да према историчарима аматерима немам било какву врсту презира и потцењивања. Напротив, не могу а да се не сложим са оценом коју је изрекао такав зналац какав је Жак Ле Гоф. Он бележи: „Дилетанти и вулгаризатори историје имају такође својих чари и своју корисност; а њихов успех сведочи о потреби коју људи осећају данас да учествују у колективном памћењу.“ (Ž. Le Gof, *Za jedan drugi srednji vek: vreme, rad i kultura Zapada*, prev. M. Radović, Novi Sad 1997, стр. 5). Сматрам да се ова оцена ипак превасходно односи на аматере подстакнуте племенитим намерама да се проникне у прошлост, а да њихове евентуалне грешке потичу из недовољног познавања историјске методологије. Уосталом, добро је знано да су историји, а и другим наукама, аматери дали знатан допринос.

Да бисмо разумели појаву данашњих псеудоисторичара морамо се вратити у прошлост и потражити њихове далеке духовне „претке“ на које су ови први толико поносни. Нема сумње, без осврта на романтичаре у српској историографији 19. века не могу се на прави начин разумети ни псеудоисторичари на размеђу 20. и 21. столећа. Између њих постоји неспорна повезаност, нека врста генетске подударности, не само у погледима на историју и њено место у једном друштву, него и у олаком пренебрегавању одређених повесних чињеница и нехајном односу према основним начелима историјске методологије.

Корени

Како је исправно запажено, учена историографија у модерном европском духу код Срба почиње појавом Јована Рајића (1726–1801) и његовим делом. Неколико десетлећа развој српске историографије углавном се сводио на рецепцију Рајићеве волуминозне *Историје разних словенских народа, посебице Бугара, Хрвата и Срба*, објављене у четири тома (1794–1795), њено исправљање и употпуњавање, као и обогаћивање новим изворима. Наш познати књижевник Јаков Игњатовић (1824–1888) говорио је да је Рајићево дело сваком Србину који зна читати огледало за прошлост и будилник за будућност. Уопште, дело образованог српског духовника вршило је велики утицај на српску културу, политику и историјску мисао 19. столећа

Међутим, некако паралелно са постепеним развојем српске историографије, која је у делу Јована Рајића имала свој драгоцен стожер, све више је до изражаја долазио и један другачији вид историје. Сасвим независно јачала је и бивала све присутнија такозвана епска верзија народне историје о којој ни сам Рајић није имао повољно мишљење. Напротив, њена некритичност вређала је рационалистичку и просветитељску настројеност ученог српског архимандрита, па се супротстављао ономе што

су ширили народни певачи. Штавише, Јован Рајић се није либио да о њима изриче веома оштре оцене. При том не треба губити из вида да су уметничке вредности наше епске поезије биле неспорне и она није без разлога оставила снажан утисак на неке оновремене значајне европске интелектуалце. Међутим, када је реч о историјској веродостојности народне епике, онда се мора нагласити да ту треба бити веома опрезан.

У вези с тим треба подсетити да је већ Доситеј Обрадовић (1742–1811) упозоравао: „Ништа ми на свету није милије ни љубезније од мојега рода: но, колико га више љубим, толико сам му више дужан правду и истину представљати и говорити.“ Уз то, већ код младог Вука Караџића наилазимо на јасно изражену свест о томе да се историја не може писати без извора, а да се извори не могу употребљавати без критике, односно разликовања онога што је веродостојно и поуздано од онога што је легендарно или тенденциозно.

Шездесете и седамдесете године 19. века протекле су у знаку романтичарског националног заноса, који се изражавао у нестрпљивој жељи да се извојује ослобођење и тиме прекину дуга столећа турске превласти. Отуда су вредности које је доносила народна традиција добијале на значају, јер су схватане као корени српске самосвојности, као национални симболи који су одржали српски народ, али и као светионици једног будућег времена које је било на видику. Не треба да изненађује чињеница да је у то време настао прави култ народне песме и њених јунака. У горљивој атмосфери историјски симболи су добили нови сјај и привлачност, а општа родољубива настројеност, проистекла из националног буђења, појачала је интересовање за народну прошлост. Међутим, у свему томе крила се и одређена опасност. Наиме, у настојању да свет измене у складу са својим идејама, млади либерали су историју узимали као средство народног просвећивања, на неки начин одбацивши њену сциентистичку димензију, и ставили су је у средиште своје идеологије. Ипак, у ондашњој Србији било је и оних који су мислили унеколико другачије.

Да би се на прави начин сагледао сукоб који се свом силином разбуктао 1879. године, поред изнетих општих услова и свеукупног ондашњег културног стања, не би требало губити из вида још нешто. У тадашњој Србији није било школованих историчара, јер су сви који су се бавили историјом стекли образовање за нешто друго. Речју, оновремену српску историографију унапређивали су племенити дилетанти и њихов допринос је неизмеран. Овде је реч „дилетанти“ употребљена у позитивном значењу и односи се на оне посленике историјске науке који су, мада без одговарајуће школе, са научном обазривошћу и скрупулозно проширивали знања о прошлости свога народа. Није на одмет поменути да Србија по томе није представљала никакав изузетак, јер су дилетанти и у већим културним срединама Европе 19. века дали историјској науци свој немерљив допринос.

Будући да нема потребе да се подробније говори о познатом сукобу „романтичара“, које је предводио Пантелија Срећковић (1834–1903), и „критичких историка“, на чијем су челу стајали Иларион Руварац и Љубомир Ковачевић, започетом 1879. године, нагласићемо само суштину и исход насталог спора. Критички историчари су наступали са позиција које су подразумевале да нарацију о прошлости постепено треба заменити доказима. У крајњој линији они су бранили аутономију научног стварања и оштро су се супротстављали сваком покушају да се историја потчини политици. На другој страни, „романтичари“ су били ношени уверењем да се рушењем ауторитета предања из епске традиције доводе у питање народне светиње, да се тиме могу угрозити национални интереси. При том, наравно, историјска истина је за њих остајала некако по страни. Узгред, то ће бити својствено и псеудоисторичарима из деведесетих година 20. века.

Сукоб „романтичара“ и „критичких историчара“ окончан је 1893. године, када је Пантелија Срећковић превремено отишао у пензију, а на његово место је изабран Љубомир Ковачевић, уз Илариона Руварца највећи опонент вође „романтичара“, што је готово симболично обележило победу критичке историо-

графије. Премда је П. Срећковић био вођ романтичарске струје у српској историографији није он тај коме се највише „диве“ данашњи „новоромантичари“. Та слава припада двојници далеко мање угледних историјских посленика, али занимљивих стога што су свуда, буквално по целом античком и средњовековном свету, видели Србе. То су Милош С. Милојевић (1840–1897) и Сима Лукин Лазић (1863–1904), у ствари, бар формално, друга гарнитура ондашњих „романтичара“. Они су претече, узор и истински духовни преци данашњих „новоромантичара“ или бар једног њиховог дела. Због тога савремени српски псеудо-историчари о својим духовним „прецима“ пишу са неумереним хвалоспевима, тако да се не зна да ли више глорификују њихово родољубље или њихов „научни“ опус! Чини се, међутим, да има и „новоромантичара“ аутодидактичара који знају веома мало о поменутом сукобу из последње четвртине 19. века.

Српски „романтичари“ 19. века били су синови времена у којем су живели, времена обележеног националним буђењем и устрепталом хитњом да се све српске области ослободе туђинске власти. Њихова брига за српски етнички корпус – расут у неколико држава (Србија, Османско царство, Аустро-угарска) – била је велика и искрена. Отуда су се са фанатичном приљезношћу усредредили на проучавање најстарије повеснице Срба. Међутим, историју су ставили у службу своје пропагандне делатности, као оруђе националног освешћења, па и њихов однос према овој дисциплини у најмању руку није био научан. Истовремено, и стање историјске науке у оновременој Србији било је на прилично ниском нивоу. Отуда се донекле могу разумети њихове заблуде и грешке, и морамо за њих имати извесно разумевање јер су ношени родољубљем, и не жалећи себе, изгарали због идеја којима су били предани без резерве. Ипак, наше разумевање се мора зауставити на овој тачки, будући да њихове романтичарске и неутемељене идеје о српству од Кине до Балтика не можемо да следимо. Романтичари 19. века су у сваком погледу део наше историје и управо стога их треба оставити на миру. Поновним

објављивањем њихових књига и оживљавањем њихових идеја, „новоромантичари“, односно псеудоисторичари нашег времена им, заправо, чине лошу услугу.

20. век

Кроз 20. век „новоромантичари“ су се појављивали спорадично и до његове последње деценије нису ни изблиза могли да досегну утицај и одјек у јавности какав су имали романтичари 19. столећа. С времена на време, више као усамљени и чудновати појединци, а не као кохерентна групација, они су се оглашавали са идејама о намерном скривању „праве“ историјске истине и свесном и на државни ниво издигнутом искривљавању српске повеснице. Отуда се на њих и гледало као на неку врсту овдашњег живописног фолклора, па су дочекивани са мешавином неверице, тобожњег разумевања, притајеног подсмеха и оне врсте попустљивости која се има за људе који умногоме одударају од свог окружења. Један од несвакидашњих протагониста „немерљиве“ старине Срба током осамдесетих година 20. века био је сликар Милић од Мачве, о којем ће бити речи у даљем тексту, још одраније јавности познат по својим екстравагантном понашању и ексцентричним идејама.

Међутим, почетком деведесетих година, псеудоисторичари су добили на замаху. Утисак је да је некакву прекретницу представљало објављивање књиге *Срби народ најстарији* Олге Луковић Пјановић, које се појавила 1990. године и за „новоромантичаре“ одмах постала лозинка, знак препознавања, нова „библија“, сума целокупног знања о историји. Ту књигу – која је чудо узалудне и јалове упорности и својеврсно складиште бесмислено повезаних малобројних историјских чињеница, гомиле неутемељених претпоставки и несувислих фантазмагорија – одликују одуство осећања за протичање времена, потпуно неразумевање основних историјских процеса и помањкање било

какве историјске методологије. Ипак, умотана у рухо тобожњег научног апарата, са напоменама и навођењем многобројних извора и историјске литературе, може да остави утисак и заведе недовољно упућене.

Није случајно што су се „новоромантичари“ размахали управо у завршном десетлећу 20. века. Реч је о једном од најмучнијих раздобља новије прошлости српског народа, о деценији сталних сукоба у окружењу, међународних притисака и свеprisутног сиромашења, деценији дубоке летаргије, деценији, дакле, потпуне националне дезоријентације. Због тога су теорије псеудоисторичара, без обзира на своју неутемељеност и фантазмагоричност, код дела српске популације деловале као мелем на рану, као слабашна утеха за несрећу која нас је снашла, као последње прибежиште у вртлогу опасно урушеног националног самопоштовања. Како је забележио академик Сима Ћирковић, „та псеудоисторијска литература није изумрла, него је у свом последњем таласу настојала да интересовање за српску историју помери према најдубљој старини, где је отворено поље за необуздану игру фантазије“ (Сима Ћирковић, *Срби међу европским народима*, Београд 2004, стр. XIII–XIV).

Појава псеудоисторичара и њихов успех код једног дела српске јавности може бити занимљив за стручњаке различитог научног усмерења. Међутим, остаје питање за размишљање, или за социолошко и психолошко проучавање, како се десило да су поједини медији (новине, радио, телевизија) и део јавности толико потценили мишљење званичне науке, мишљење историчара од струке, пренебрегли, додуше, не тако громогласна, али ипак сасвим чујна упозорења стручњака да су, најблаже речено, посредни ненаучно утемељене претпоставке. Јер, када се појаве упозорења да је београдски мост „Газела“ због недовољног одржавања у дерутном стању, надлежни неће потражити мишљење стоматолога, него ће се обратити грађевинском инжењеру, стручњаку за статистику, а уколико се појави нека сточна епидемија, неће се обратити архитектама него стручњацима са Ветеринарског факул-

тета. Једино када је реч о историји може се догодити да поједини медији и део јавности слепо верују нестручњацима. Нека ми буде дозвољено да приметим да ти, који заобилазе историчаре од заната и који су склони да верују неквалификованим тумачима историје, сумњам да би, рецимо, дозволили историчарима да им оперишу крајнике или слепо црево.

У покушају да се одгонетну мотиви псеудоисторичара никако не би требало потценити личну промоцију, најобичније користољубље и жељу да се постане познат у јавности. Набрајајући само неке од могућих подстицаја можемо додати и умишљену мисију да су непоткупљиви историци у којима се на необичан начин мешају комплекс „несхваћених“ научника, учењака кога савременици не разумеју, и „просветљеног“ и „богом даног“ проницљивог истраживача, затим тобожње родољубље, нагло пробуђену свест о српству које је претходно потискивано југословенством, ксенофобију, идеју да се буде паметнији од званичних, „заблуделих“ историчара из „прашњавих“ кабинета. Ако је њихова увереност у те теорије искрена – морамо допустити и такву могућност – онда је реч о занесености која се опасно приближила патологији.

Како се догодило да су поједини од „новоромантичара“ у наведеном периоду задобили тако велики простор и „славу“? Стиче се утисак да су замагљене теорије о неизмерној старини и планетарној распрострањености Срба очигледно биле по вољи неким од оновремених центара политичке моћи. Само се тако може објаснити огроман простор који су „новоромантичари“ добили у многобројним медијима – у новинама, на радију или телевизији. Ипак, можда би требало допустити могућност да је посредни била и извесна доза игнорантског односа и алкаве незаинтересованости власти, у то време заокупљене пречим и озбиљнијим проблемима који нису трпели одлагања.

Свакодневно заплускивати народ причама о томе да су Срби најстарији, а уз то још и „небески народ“, и да им зато сви остали завиде и, штавише, мрзе их, ишло је у прилог појединим

политичким номенклатурама. Таквим изјавама само се још више збуњивао већ ионако довољно збуњен народ. Наравно, појединим медијима, који су отворени за јефтине сензационализам и који подилазе публици жељној тумарања по „зони сумрака“, више је одговарало да у своје емисије доводе некакве чудаке и лажне прогнозе него озбиљне научнике. При томе је од споредне важности питање да ли су поменути центри политичке моћи веровали у небулозне теорије „новоромантичара“. Сва је прилика да нису, али их у том времену – а вероватно ни пре ни после – историјска истина уопште није ни занимала.

Другим речима, деведесетих година 20. века дошло је до плодног сусрета и укрштања псеудоисторичарских амбиција са уским и огољеним прагматизмом који је руководио поједине групације политичких моћника да за властите интересе једноставно употребе „освешћене научнике“. Ова неискрена сарадња, ова напрасно пробуђена „љубав из рачуна“, ова, дакле, сумњива симбиоза, очигледно се допала обема странама. У сваком случају, ни једни ни други нису имали ништа против такве сарадње. Покушаји историчара од заната да уредницима појединих медија укажу на бесмислено промовисање и глорификовање псеудонауке наилазили су на лаконски одговор да је реч о „двема школама“ које они, као непристрасни и демократски оријентисани посматрачи, равноправно третирају. Управо је такав став почео да бива доминантан код дела тобоже непристрасних медија.

Међутим, оно што је било поразно, а о чему ниједна од поменутих страна уопште није бринула, јесте погубан учинак који су ненаучне теорије произвеле у друштвеној свести српског народа. Причама о старини и посебности Срба, којима су поједини медији просто засипали своју публику, придружили су се и разновразни пророци, мистици најниже врсте, приучени астролози и примитивни шарлатани. Њихове квазитеорије биле су толико примамљиве да су се лепиле за свест дела народа и потхрањивале аутизам, ксенофобију, самодовољност. Отуда не треба да чуди чињеница да су њихове „историјске“, астролошке, апокалиптичне

и свакојачке безвредне књиге – како то бива у временима кризе и расула – имале многобројна издања и високе тираже, упоредиве са издањима и тиражима које су некада имале само логаритамске таблице или „мали кувари“. Уосталом, није узалуд речено да је за истину најтеже време када све може да буде истина.

Нарочиту улогу у подстицању националне самодовољности одиграли су поједини истакнути посленици јавног живота, који су непрестаним подсећањима настојали да нам у главу улију сомнамбулне теорије да смо најстарији, најбољи, да смо, заправо, изабрани народ. Појавиле су се и синтагме „Сви смо ми Олгијанци“ и „Олгијански пут“. Ове новокомпоноване речи, ови примерци новоговора – придев олгијански и именица Олгијанци – својеврстан су „омаж“ госпођи Олги Луковић-Пјановић. Међутим, таква аутистичка становишта унела су додатну конфузију у ионако усковитлане националне страсти и нанела велику штету српском народу.

О „научном“ методу

На крилима аутосугестије како су богомдани да, напослетку, на прави начин, осветле тамне векове (ране) повеснице Срба, псеудоисторичари нашег времена прекрајају историју сходно сопственим визијама и најтривијалнијим потребама дневне политике, изнова воде и накнадно добијају већ давно изгубљене битке, а научно утврђене друштвене токове доводе у сагласност са властитим сновиђењима. На тај начин у историјску науку настоје да уведу једну нову и до сада непознату категорију коју бисмо могли означити као „пожељну истину“, истину које су они тобоже увек били свесни, али која је донедавно само у потаји грејала њихова родољубива срца.

Тој (њиховој!) „истини“, која уместо да буде исход, а представља тек полазиште за наводна истраживања, потом се прилагодјавају подаци сачувани у расположивим изворним сведочанстви-

ма, боље рећи у делу сачуваних извора. Овај поступак неодољиво подсећа на древну античку легенду о горостасном разбојнику Прокрусту који је имао две постеље, кратку и дугачку. Он је пресретао пролазнике и приморавао их да легну у постељу – високе је стављао у мали кревет и одсецао им од ногу онолико колико су оне биле дуже од постеље, док је људе ниског раста стављао у велики кревет и истезао их до (пожељне!) дужине. Са научне тачке гледишта – непотребно је и напомињати! – читав проблем је у текстовима „новоромантичара“ постављен наглавце.

При том је нарочито изокренуто питање најстарије српске историје. Требало би да самозвани непорочни учењаци најпре докажу „заблуде“ званичне науке, али аргументима који имају научну ваљаност и не свде се на најприземније лингвистичке игарије и наслањање на „пучку“ етимологију, с једне, и неумесну дисквалификацију релевантних историјских извора који им нису по вољи, с друге стране. Уместо тога, псеудоисторичари поручују званичној историографији: „Ми тврдимо да су Срби најстарији народ и да су насељавали простор од Кине до Балтика, а ви докажете да нису.“ Они су на посебан начин уздигли начело да је тачно и оно што се не може лако и непосредно оповргнути.

У радовима псеудоисторичара на методолошки недопустив и опасан начин преплићу се епска поезија, дневна политика, митологија, прижељкивана историја, слободна домишљања. У њиховим радовима је све могуће, па тако за трен нека сањарија прераста у „чврсто“ историјско језгро. Они настоје да историчаре сведу на једну занимљиву мешавину опсенара и пророка, а у таквој се одежди сами најбоље осећају. Данас такве извитоперене историјске оцене могу износити једино занесењаци и покварењаци. Утисак је да ово није време занесењака, они су групација у изумирању.

Није спорно да се историја гради од докумената и идеја, од извора и од маште. Али тако побројани „састојци“ требало би да се налазе у уравнотеженом складу. Међутим, код псеудоисторичара има превише маште док су остали елементи сасвим

атрофирали. Права је штета што овакви аутори псеудоисторије нису настанили бескрајне просторе које им нештедимице подарује научна фантастика. Она подразумева несметано и необуздано кретање маште без било каквих обавеза и методолошких стега. Ипак, њима се некако више свиђа управо историја. И, као по правилу, псеудоисторичари се хватају у коштац са најтежим историјским проблемима, питањима за која, најблаже речено, нису довољно спремни.

Оно што агресивна примитивна свест „новоромантичара“ никако не може да појми је чињеница да наука представља рационалну сублимацију људског искуства и облик спознајне праксе који има одређена правила и методологију, те да човек који жели да се бави науком мора стећи знања како о том искуству, тако и о тој методологији. У случају псеудоисторичара, међутим, приметна је очигледна надмоћ идеологизованог исказа над научним, надмоћ произвољног домишљања над научном методологијом, и, напоследку, надмоћ прижељкиване над научном истином. Ту долазимо и до једне од суштинских оцена о начину на који псеудоисторичари састављају своје радове. Они их пишу најприземнијом врстом есејистичког брзописа који мало или нимало води рачуна о чињеницама, искључује било какво трезвеније промишљање и углавном је надахнут унапред постављеном тезом да су Срби народ најстарији.

Будући да о правој научној аргументацији код псеудоисторичара не може бити ни речи, диспут се пребацује на терен ненаучног и одмах се посеже за лажним патриотизмом. Онога ко не верује у њихове небулозне теорије одмах су спремни да прогласе за „петоколонаша“, службеника Ватикана, односно следбеника издајничке германске или нордијске „бечко-берлинске“ школе чији је основни циљ да уништи Србе. Себе, наравно, сматрају непатвореним родољубима и бескомпромисним борцима за српство (то јест „српство“ како они, истрајавајући на некаквој „чистоћи“ српског језика, уобичајавају да пишу!), који су одавно прозрели белосветску заверу чији је циљ затирање српског имена.

Избегавајући научну аргументацију, а у настојању да оповргну закључке званичне историографије, псеудоисторичари радо посежу са довођењем у везу историчара од заната са комунистима и њиховим режимом у другој половини 20. века. При том заборавају да попут наших историчара, или, уопште, историчара земаља некадашњег социјалистичког лагера, о суштинским питањима старог и средњег века истоветно пишу и „они са друге стране гвоздене завесе“, дакле, историчари западноевропских земаља. Ту је и јадиковање да најстарија прошлост Срба није довољно истражена јер је то у доба комуниста било забрањено. Истина је међутим другачија и једноставнија: наша најстарија прошлост није довољно проучена јер нема довољно историјских и других података. У тежњи да по сваку цену и, наравно, по свом нахођењу прошире та знања, псеудоисторичари без било какве аргументације читав низ древних племена поистовећују са Србима и старину српског рода протежу до грађења Вавилонске куле.

У набрајању пропуста у „методологији“ коју примењују псеудоисторичари могу се навести и потпуно непостојање такозване унутрашње критике историјских извора, као и неразликовање извора првог реда од осталих потоњих источника. Тако, на пример, када су посреди збивања 6. века, а уколико одговара њиховој пожељној историји, „новоромантичарима“ је важнији и вреднији извор из 17. од савременог извора из 6. века. Ту је и потпуно неосећање протицања времена и трајања одређених историјских епоха.

Ову последњу оцену илустроваћемо са два примера. Јован И. Деретић, један од првака такозване „српске аутохтонистичке школе“ самоуверено тврди „да се његово братство Деретића помиње у римској литератури пре две хиљаде година“! (НИН, 2. септембар 2004. године, стр. 51). Оваква несувисла тврдња говори сама за себе. То би значило да је неколико пута „племенитији“ од енглеске краљице чија породична старина не сеже толико дубоко у прошлост као Деретићева. Додуше, госпођа Олга Луковић-Пјановић, Деретићева духовна „близнакиња“, у

књизи *Срби... народ најстарији* поуздано „зна“ да су њени преци по мајчиној линији ловили лавове на Балканском полуострву у време Александра Македонског, то јест, пре више од 2300 година, што значи да је она за три века „пребацила“ Деретића (Луковић-Пјановић, *Срби... народ најстарији*, I, стр. 304). У овој бизарној подударности, која уопште није случајна, у овим Потемкиновим селима, у овој, дакле, вртоглавој и опасној уобразиљи, препознаје се целокупна трагика псеудоисторичарске заслепљености. Некада се не треба либити па ствари и појаве назвати правим именом и избегавати сваку врсту еуфемизма – овакве су тврдње налик на својеврсну дијагнозу!

Такав вид псеудоисторичарског закључивања, у којем се не препознаје протицање времена и не разазнају хронолошки слојеви, показаћемо на једном примеру. Прегледајући *Српски рјечник* Вука Стефановића Караџића наћи ћемо и глагол *цимнути* уз који стоји упутница на реч *дрмнути* (*Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, сакупио га и на свијет издао Вук Стефановић Караџић, Беч 1852, стр. 812). Примењујући методологију псеудоисторичара, који нису свесни да многе речи мењају своја значења од једног до другог раздобља, могли бисмо да закључимо да је Вук Караџић, коме није страна реч *цимнути*, већ користио мобилну телефонију. На пример, из реченице да су се потукли поп Ћира и поп Спира и да је Ћира *цимнуо* Спиру (или обратно), „новоромантичари“ ће извести епохалан закључак да су српски парохијски свештеници још у 19. веку имали мобилне телефоне. На том путу је закључак Јована И. Деретића да се Свети Јероним, преводилац Библије са хебрејског и грчког на латински, „по националности помиње једино као Србин“ и при том из извора на латинском цитира: „Eusebius, natione Sardus ...“ (Ј. И. Деретић, *Западна Србија. Кратак преглед историје Срба од 3. века с. е. до наших дана*, Београд 2003, стр. 20–21, нап. 2). Пре свега, у 4. веку, у време када је Јероним живео, није било ни нација ни националности, а реч *natio*, *-onis* означавала је род, племе, народ, врсту и сл. С

друге стране, зашто би реч *Sardus* значила Србин јасно је само Деретићу и његовим истомишљеницима.

У жељи да читаоце убеди у своје теорије псеудоисторичари не оклевају да посегну за митоманијом. Тако се не либе да кажу како *Спис о народима*, главни извор за рану историју Срба, али и осталих европских народа, није писао византијски цар Константин VII Порфирогенит (913–959) у 10. веку него је фалсификат хрватских фратара из 17. столећа. У њиховој опседнутости не може да их разувери ни једноставна чињеница да сачувани препис овог текста потиче из 11. века, тако да је сумња у нечасну работу хрватских фратара потпуно депласирана и ван поимања здравог разума.

На овом месту треба указати и на још један бесмислени мит, на још једну „чаршијску дезинформацију“, на још једну у бескрајном низу заблуда. Псеудоисторичари тврде да се у Архиву Српске академије наука и уметности већ сто година чува некаква обимна документација Милоша С. Милојевића, једног од романтичара из 19. века, која садржи тајну о наводној најстаријој српској повесници и чека на објављивање. Међутим, у Академији уопште не постоји никаква документација која би се на то односила. Поново је реч о фантомским пројекцијама, о продавању магле, о хаотичним импровизацијама које немају никакве везе са реалношћу.

Међу ауторима које цитирају у својим радовима псеудоисторичари се у великој мери ослањају на радове слависта – можда је прецизније рећи панслависта!? – који су писали пре више од сто педесет година и чија имена данас више готово да и не постоје у било каквим приручницима. Један од њих је Сипријен Робер, слависта који је писао пре скоро два века и чији радови нису издржали пробу времена. Он је један од миљеника српских псеудоисторичара, али само зато што је писао оно што се њима свиђа. Роберово име данас у славистици не значи апсолутно ништа и узалудно га је тражити у лексиконима или енциклопедијима. У жељи да нешто сазнам о њему обратио сам се проф. Френсису

Томсону, једном од веома угледних западноевропских слависта. У одговору на моје писмо он ми је одговорио да је Сипријен Робер „ван сваке сумње био један месечарски псеудонаучник.“

Псеудоисторичари су својом „научном“ логиком и лакоћом (површног!) закључивања заправо само једна подврста кафанских политиканата, који између залогаја печења и гутљаја шпицера, или између два гутљаја пива, свеједно, за све светске и државне проблеме налазе епохална и до огољености једноставна решења. При том се, наравно, чуде глупости и неспособности политичара и државника који нису били кадри да се досете тих спасоносних формула. Реч је о истом интелектуалном профилу и потпуно неутемељеној самоуверености, као и о истоветној матрици у размишљању која не познаје изнијансираност, слојевитост и суптилност и све види црно или бело.

Да би потенцијалне читаоце својих књига уверили у теорије за које се залажу, „новоромантичари“ се не устручавају да историчаре од заната представе као бранитеље скамењене и „досадне“ историје и оне који настоје да осујете продор новина и свежих идеја у науку. При томе нарочито истрајавају на две премисе, првој, која се може свести на сажету оптужбу да су историчари, заправо, нешто сакрили, и другој, која се своди на вајкање да су историчари измислили методологију како би негирала „аутохтонисте“.

И, најзад, али не и на последњем месту, као помоћ и својеврсну сламку спаса они виде и у грозничавој жељи да непрестаним бомбардовањем читалаца, сталном пресијом да званична историографија нешто прикрива. До мазохизма умножавањем доказа (који то заправо нису), и сличним притисцима, они настоје да код читалаца изазову одређено подозрење, које ће породити и мисао да ту мора да има нешто сумњиво. На тај начин синтагма „има ту нешто“ израста у један од њихових најјачих аргумената, поготово с обзиром на чињеницу да истински докази за њихове теорије, у ствари, не постоје.

„Глас Сербоне“

Својевремено смо могли да прочитамо како у Италији постоји некакво друштво које се састаје сваког 4. септембра да би на посебан начин обележило пад Западног римског царства. На тај дан 476. године германски вођ Одоакар свргао је последњег римског цара Ромула Августула и то је један од најважнијих датума свеукупне повеснице. Према неким периодизацијама светске историје, 476. године је завршен стари и почео је средњи век. Поменута дружина, наводно, машта о обнови Римског царства, али је питање колико они стварно у то верују, а колико је то само део ритуалног састајања групе ексцентрика којима су у првом плану гастрономске пикантерије и енолошке чаролије.

Да неко случајно не би помислио како српски псеудоисторичари, самозвани „аутохтонисти“, наликују некаквој малој групи слободних стрелаца, како су неорганизовани, како су на брзу руку склепана чета случајних истомишљеника, они су збили редове, удружили се и образовали *Сербону – Друштво за научно истраживање најстарије историје Срба* – сва је прилика, најјаче упориште српске псеудоисториографије данас. „Друштво“ је уредно регистровано у некадашњем Савезном Министарству правде и седиште му је у Нишу. Морам признати да ме формулација „научно истраживање најстарије историје Срба“ – која, ваљда, подразумева чињеницу да све остале установе које се баве српском прошлoшћу то чине „ненаучно“ – подсећа на негдашњу синтагму „поштена интелигенција“. Истовремено, када се помене *Друштво за научно истраживање најстарије историје Срба*, прве су ми асоцијације *Друштво пријатеља Аде Циганлије*, дружина пећарoша *Мика Петровић – Алас* или удружење пензионера *Славујев венац*.

Ово удружење има и своју периодичну публикацију *Глас Сербоне*, чије су основне одлике дречаве боје, помпезни наслови и „родољубље“ најприземније врсте. Узгред, због таквих је и реч

„родољуб“ у току последњих петнаестак година почела да добија негативне конотације, обележја авлијски омеђеног и аутистичног простака. Гласило псеудоисторичара се изгледом, шаренилом попут птице колибри и, поготово, садржином, не разликују од најприземнијих таблоида. Вриштећим колорима и горљивим родољубљем се жели надоместити еклатантно помањкање било какве научности текстова који се тамо објављују.

У „Гласу Сербоне све врви од „оригиналних научних радова“, „научних радова“, „прегледних радова“. Међутим, поуздано сам се уверио да уколико се пошаље било какав текст – понављам: било какав текст који говори о енормној српској старини! – биће објављен! Јер, не треба заборавити, такозвани аутохтонисти су увели једну наказну формулу према којој су ученост и родољубље неког историчара управо пропорционални старини српског рода за коју се он залаже. Речју, када би се нашао неко ко би устврдио да су Срби „стари“, рецимо, сто хиљада година, тај би по номенклатури српских псеудоисторичара био наш најбољи историчар и највећи патриота.

У *Гласу Сербоне*, а из пера Јована И. Деретића, може се прочитати следеће: „Срби имају врло стари урођени осећај за људска права и демократију, без обзира на друштвено уређење у одређеним временским периодима, који је у склопу националног менталитета.“ (*Глас Сербоне*, бр. 7, јул–август 2003, 4) Пошто је објављена у гласилу „друштва за научно истраживање најстарије историје Срба“, волео бих да нам др Деретић научно објасни своју оцену. Које то науке утврђују да неки народ има (или нема!) урођени осећај за људска права и демократију и на основу које сциентистичке методологије? Да ли су то медицина, физичка антропологија или молекуларна биологија? Да ли се до изнесеног закључка стигло проучавањем ДНК? Да ли то значи да, на пример, Французи, Грци или Финци, за разлику од Срба, немају „урођени осећај за људска права и демократију“? Или, прибојавам се, поменута оцена долази из непресушне ризнице Деретићевог „распојасаног“ родољубља!?

У истом тексту др Деретић каже и следеће: „Ваљда због некадашње наше славе и величине још увек сви од нас зазиру и без имало претеривања се може рећи да је и ова мала данашња Србија главни чинилац у Европи... Због тога нас чак и мрзе. Никада се не мрзи нижни и слабији него се или презире или сажалева. Мрзи се вишни и моћнији.“ (Глас Србоне, бр. 7, јул–август 2003, 4) Да ли је могуће да у наше време – текст је објављен у лето 2003. године – неко може да пише овако несувисло?

И, на крају, као жалосни куриозум, навешћу речи председника Србоне, др Радомира Д. Ђорђевића, у рубрици *Реч уредника*, којима се присно и са топлином обраћа својим читаоцима величајући излазак *Гласа Србоне* бр. 7: „Наравно, па како то успевамо – упитаће неко? У питању је србски инат и ништа више. ‘Јачи смо од судбине’, како се у једној новокомпонованој песми пева о љубави.“ (*Глас Србоне*, бр. 7, јул–август 2003, 2) Понављам, реч је о председнику друштва за научно истраживање најстарије историје Срба, чије је поимање историје и света очигледно безнадежно заробљено у троуглу: псеудонаука – турбо-фолк култура – лажно родољубље. У ствари, псеудоисторичари и јесу део турбо-фолк културе која је током последњих година толико добила на снази и утицају.

Омиљене тезе

Псеудоисторичари имају неколико историјских „истина“ које су им нарочито драге, на којима непрестано истрајавају и које су њихове родољубиве светиње. За ову прилику навешћемо неке од њих: тобожње словенско порекло византијског цара Јустинијана I Великог (527–565), наивно веровање да су Етрурци, заправо, Срби, контроверзе о византијском цару-писцу Константину VII Порфирогениту, жал за српским паганством. Историјску неистину да је Јустинијан I словенског порекла својевремено је на узоран начин разобличио наш историчар Никола Радојчић

(1882–1964), у опсежној студији (*О тобожњем словенском пореклу цара Јустинијана*, Глас Српске краљевске академије, CLXXXIV, Други разред 93, Београд 1940, стр. 169–248) чије главне поставке доносимо у кратким изводима.

Својевремено, у завршним деценијама 19. века, постојала је теза о словенском пореклу византијског цара Јустина I (518–527), чији је нећак Управа владао под именом Јустинијана I. Интересовање за Јустинијана I одувек је било велико, пре свега због његове кодификације римског права, подухвата који је ишао испред свог времена и представљао једну од највећих тековина европске цивилизације. О царевом пореклу и младости недовољно се знало, па је сваки „нови“ податак дочекиван с нескривеним занимањем. Тезу о Јустинијановом словенском пореклу је у европску науку први увео Никола Алеманус (1583–1626), покатоличени Грк и управник папске библиотеке у Ватикану. Он се ослањао на спис „Justiniani vita“ који је наводно написао Теофил, боље рећи Богомил, тобожњи васпитач Јустинијана I. За Алеманусом поводителе су се генерације писаца који су се бавили 6. веком. Тако су словенско порекло цара Јустинијана I прихватили и велики западноевропски историчари као што су, на пример, Едвард Гибон (1737–1794), Леополд Ранке (1795–1886) и Алфред Рамбо (1842–1905), којима се није могла пребацити „племенска“ пристрасност и словенска болећивост. Премда на slabим темељима, ово уверење се проширило, али су се временом јавили и истраживачи који су почели у њега да сумњају.

Научник по имену Џемс Брајс почео је да трага за извором који је Никола Алеманус могао користити за Јустинијаново словенство. И нашао га је у библиотеци угледне и познате породице Барберини с којом је библиотекар Ватикана био у пријатељским везама. Спорни извор је био похрањен међу папирима Алеманусовог пријатеља Јосифа Марије Суареза. Реч је о саставу написаном почетком 17. века, на три стране, од којих су прва и највећи део друге латински извод из тобожњег словенског састава опата Теофила, васпитача цара Јустинијана I Великог, а крај друге и

треће стране су примедбе уз латински текст Ивана Томка Марнавића. Одатле је Никола Алеманус дословно преузео тврдњу о Јустинијановом словенском пореклу.

Невичан словенским језицима, уз помоћ А. Ц. Еванса и К. Лиречека, Џемс Брајс је објавио расправу. Премда није знао да је реч о опасном фалсификатору, писао је опрезно и прилично уравнотежено. Његова расправа је у последњим деценијама 19. века изазвала велику научну полемику и изнова потврдила истину да је у науци и од ње зависној популарној књижевности веома тешко искоренити легенде ове врсте. Иван Томко Марнавић је прву и опширну верзију Јустинијановог житија написао у првој деценији 17. века, а тај рукопис је Никола Радојчић видео у Земалском музеју Босне и Херцеговине. Ради се о сплету пажљиво одабраних чврстих историјских чињеница и необуздане маштарије. Друга (краћа) верзија настала је нешто касније.

Иван Томко Марнавић је писао да је и Велизар, велики војсковођа Јустинијанове епохе, био Словен. Како је исправно забележено, „западни учени свет ишчекивао је пространије и јасније вести о мутној младости цара Јустинијана, састављене на основу словенскога извора о коме је тврдио Лукаревић да га је видео својим очима“ (стр. 216). С тим у вези Радојчић подсећа и на познату истину да су велике научне мистификације редовно настајале како би се поткрепиле или задовољиле топле жеље или појединаца или читавих кругова. У вези са непрекинутим жарким занимањем историчара и правника за цара Јустинијана и тадашњих богослова за његовог историчара Прокопија, жудно се прихватало све што се њих тицало. У таквом горљивом расположењу, упозорава Никола Радојчић, „није тешко протурити и лажно благо као право“ (стр. 216) Последња реченица има дубљи смисао и за тему о историји и псеудоисторији.

Иван Томко Марнавић је свој латински текст – тобожњи извод из словенског Житија цара Јустинијана који је саставио царев васпитач Богомил (односно на грчком Теофил), а за који је тврдио да се налази на Светој Гори! – непосредно или преко неких својих

људи дотурио у Рим пријатељу Јосифу Матији Суарезу. Управо је то био предложак о Јустинијановом словенском пореклу који је Никола Алеманус искористио и убацио у свој текст. Као што је речено, много деценија касније, 1883. године, тај састав је нашао Џемс Брајс и, не без извесне резерве, објавио га. Његово издање је прештампао хрватски историчар Фердо Шишић (1869–1940), покушавајући да без увида у рукопис исправи оне погрешке у читању које су му се чиниле очевидне. Како је мудро забележио Никола Радојчић (стр. 219), „Марнавић је чешће доказао да се предрском смелошћу људи даду збунити.“

Према Марнавићу, Богомил, писац Јустинијановог житија, био је духовник или старешина манастира Св. Александра, мученика у Дарданији, близу Призрена. У Марнавићево време се, наиме, веровало да је Призрен родно место Јустинијана, а данас се, после велике дискусије, зна, да је реч о Царичином Граду, локалитету надомак Лебана. Богомилов спис се, наводно, чува у библиотеци монаха реда Светог Василија на Светој Гори. Пошто је био васпитач цара Јустинијана, Богомилу се отворила могућност да направи успешну каријеру. Он је постао епископ Сердике (Софије). Иван Томко Марнавић је забележио да је Управа (Јустинијан) рођен у Призрену, за време цара Зенона (474–475, 476–491) и патријарха Акакија (472–489). Велики број научника је прихватио словенство Јустинијана I Великог, а име Управа је „проглашено ученим преводом имена Јустин и Јустинијан“.

По Богомилу, или боље рећи по Марнавићу, Јустинијанов отац је био Исток, од колена св. Константина Великог, а мајка Биљеница, сестра цара Јустина. У својој мегаломанији, Иван Томко Марнавић је свој род повезао и са Константином Великим. Подсетимо се да и данашњи псеудоисторичар Деретић налази своје претке у римској литератури пре две хиљаде година. Уз подсећање на слично уверење госпође Олге Луковић-Пјановић о миленијумској древности њених драгачевских предака, поново морамо нагласити да ова подударност никако није случајна.

За спис *Iustiniani vita* Никола Радојчић је доказао да је фалсификат Ивана Томка Марнавића, „састављен највише на основу Баронијевих црквених летописа, даље страних извора које Бароније наводи и, напоследку, нашега Барског родослова и наших писаца Мавра Орбинија, Јакова Лукаревића и, сасвим мало, Антона Вранчића!“ (стр. 247) Закључујући о Марнавићу, Никола Радојчић је записао: „Иван Томко Марнавић је, дакле, маштао о историјским личностима пре свега зато што је то била потреба његове сасвим необуздане, можда и тешко болесне, маште. Главни разлог фалсификовању је, према томе, у њему самоме. Даље, он је маштао ради својих користи, широко схваћених – да своју породицу и себе прослави, али и да себи и својима на тај начин користи. Тек на последњем месту, стварно, налазе се код њега мотиви племенске природе, словенски и хрватски, и религиозни, римокатолички. Оваквом градацијом Марнавићевих мотива јамачно му се не чини никаква неправда.“ (стр. 242). Све изречено о Марнавићевим мотивима се у великој мери може применити и на псеудоисторичаре 20. века и њихове намере.

С тим у вези ваља указати и на чињеницу да веома често оно што се назива народном традицијом није збиља „народно“. Зато је Никола Радојчић записао: „Учене хипотезе продиру у народ да би их неискусни научењаци сматрали народном традицијом“ (стр. 246). Тако ни тезе о словенству Александра Великог и Константина Великог нису старије од времена Мавра Орбина, односно почетка 17. века.

Занимљиво је, али није случајно, да данашњи српски „новоромантичари“ упорно понављају давно оспорене тезе да су Александар Велики, Константин Велики, Мехмед Освајач или Сулејман Величанствени српског порекла. У модерној историографији би „откриће“ да су побројани владари српског порекла и да су Срби најстарији народ на планети било равно открићу лека против рака у медицини и чинило би заиста истинску револуцију у знањима о историји старог и средњег века и као такво било достојно Нобелове награде. Кад је већ тако, зашто ти

„нови“ Архимеди само нас овде у Србији обасипају светлошћу непорочне историјске истине?

Због тога сам предложио псеудоисторичарима да своја епохална открића, да су Срби најстарији народ на планети Земљи и да је Александар Велики заправо Србин, уобличи у текст на једном од светских језика, рецимо на енглеском, и пошаљу било ком од најугледнијих научних часописа за стару историју. Зашто оклевају да их Шведска академија прогласи лауреатима најпрестижније светске награде? Наравно, они то никада неће урадити јер знају да би им „епохални“ радови били враћени, али не зато што тамо седе масони, коминтерновци, папини легати, комуњаре и разноразни (бело)светски завереници, него из простог разлога што су у редакцијама тих часописа људи који знају шта је наука и шта је научна аргументација.

Поново се враћајући лажном словенству Јустинијана Великог, Никола Радојчић је предвидео да ће се „наћи залуталих родољуба и заблуделих љубитеља звучних фраза који ће и даље писати да је цар Јустинијан био Словен“, што се показало као тачно, али је изнова нагласио: „По српској историчкој критици не сме пасти паучина лењости.“ (*Повампирено словенство цара Јустинијана*, Историјски Гласник 3, 1949, стр. 59). Ова реченица, написана пре скоро шездесет година, сасвим је актуелна и данас.

Још једно веома распрострањено и омиљено уверење које псеудоисторичари с поносом истичу односи се на тезу да су древни Етрурци заправо били Срби, што, мора се признати, звучи веома привлачно. При том, госпођа Олга Луковић-Пјановић поткрепљује ту теорију тезом да су Етрурци себе називали Расени, а то омиљеном игром асоцијација псеудоисторичаре подсећа на етнотим Рашани (Луковић-Пјановић, *Срби... народ најстарији*, II, 179–184). Реч је, наравно, о крајње произвољном и плитком закључку, отприлике истом као када бисмо устврдили да је апостол Андрија добио име по црногорској варошици Андријевица.

Погледајмо какво објашњење нуде меродавни стручњаци. С једне стране, Дионисије из Халикарнаса, који је био отприлике

Христов савременик, у своме делу *Римске старине* (I, 30, 3) каже да су Етрурци, по неком од својих владара, сами себе називали *Rasenna*. Истовремено, сазвучна реч јавља се у етрурским натписима у облику генитива *rasnal*, али се са више вероватноће тумачи као апелатив у значењу „држава“ него као етничко самоназвање (А. И. Немировский, *Этруски. Од мифа к историји*, Москва 1983, 91–92.).

С друге, пак, стране, назив становника старе српске државе *Рашиани* је словенско образовање етника суфиксом *-јане/јани* од топонима *Рас* (као *Врбашиани* од *Врбас*). Такође је и име реке и области *Рашка* изведено од тог етничког назива одбацивањем *-ан-* и додавањем придевског суфикса *-ска* у женском роду, изворно *Рашка* (*река / жупа / земља*). Сам топоним *Рас*, забележен од 10. века, очито је несловенски и вероватно предсловенски. У облику *Arsa* наводи га византијски историчар Прокопије у 6. веку међу тврђавама које је подигао цар Јустинијан I. У овом случају се српски слог *pa-* у положају пред сугласником без проблема изводи из предсловенског *ar* ликвидном метатезом, која се вршила у првим вековима после доласка Словена на Балкан, дакле, у 7–9. веку, како у домаћим словенским речима, тако и у раним позајмљеницама (Aleksandar Loma, *Vorслависches Substrat in der Toponymie Serbiens. Bisherige Ergebnisse. Probleme und Perspektiven weiterer Erforschung*, Die Welt der Slaven, Jg. XXXVI, n. F. XV, 1–2, München 1991, 105). За мање упућене, а дружина псеудоисторичара свакако спада у такву групацију, метатеза је премештање слова и гласова у речи (вас – сав, могила – гомила), док су ликвиде текући гласови, сугласници л, р, љ.

Што се тиче значења и порекла античког топонима *Arsa*, полази се од латинског партиципа перфекта пасивног од глагола *ardeo, ardere, arsi, arsum* што значи „горети“. Другим речима, значење топонима *Arsa* односило би се на згариште, место где је шума крчена паљењем, што би одговарало нашим словенским називима *Палеж, Пожега*. Будући да се у 6. веку, када Прокопије бележи овај топоним, као и у претходним столећима римске

власти на средишњем Балкану, ту говорила варијанта вулгарнолатинског језика, јасно је да је корен топонима *Arsa* латински, а да је, с друге стране, *Ras* словенски топоним касније „проистекао“ из топонима *Arsa*. (Aleksandar Loma, *Serbisches und kroatisches Sprachgut bei Konstantin Porphyrogennetos*, Зборник радова Византолошког института 38 (1999/2000) 96).

Из оног што је речено јасно произлази да се међусобно не могу повезати наводно самоназвање Етрураца *Rasénna*, које преноси Дионисије из Халикарнаса, и српски облик *Rashani*. Томе се пре свега опиру велика географска удаљеност и огромна хронолошка провалија од хиљаду година која зјапи између њих. Подсетимо се, Дионисије из Халикарнаса пише око Христовог рођења, а топоним *Ras* се појављује у 10. веку. Осим тога, наведеном изједначавању сеprotиве и ноторне језичке чињенице, а то су: 1) *Rashani* је секундарно словенско образовање од *Ras*; 2) *Ras* је пословењен облик од *Arsa*, настао тек у раном средњем веку; 3) *Arsa* је по свој прилици латински назив који није могао настати пре римске власти. Из реченог произлази да се *Arsa* у свом изворном облику никако не може везати за термин *Rasénna*. Или, да будемо још јаснији – јер псеудоисторичари усвајају само такву аргументацију – етрурско *Rasénna* и Рашани, као назив за Србе, имају везе исто онолико колико и име данашње јужноамеричке државе *Чиле* језички и граматички има везе са речју *чиле* у српском језику која је хипокористик, односно име из милоште од *чика* или *чича*, или држава *Мали* у Африци и српски придев *мали*.

Одмах, попут домино-ефекта, потпуно отпада још једно омиљено етничко поистовећивање на којем псеудоисторичари нарочито инсистирају, а то је лингвистичка вратоломија Рашани – Рачани – Трачани. Још је госпођа Олга Луковић-Пјановић, иначе чувена по својим небулозним лингвистичким конструкцијама, позивајући се на српске „романтичаре“ 19. века сматрала да су Грци од назива својих суседа Рашана или Рашчана, дакле, Срба, „типичним грчким изобличавањем“ произвели назив Трачани, па

су, следствено томе, и Трачани, заправо, Срби (Луковић-Пјановић, *Срби... народ најстарији*, I, 299–300). Како смо видели, термини Рас и Рашани који су везани за 10. век стотинама година су „млађи“ од древног етнонима Трачани посведоченог код многих античких писаца. Једноставно, не може деда да добије име по унуку већ је, евентуално, могуће само обратно.

Будући да су етничке конструкције *Рашани-Етрурци* и *Рашани – Рачани – Трачани* главни стубови носачи „вавилонске“ куле народа, у којој су Срби прародитељи људског рода, у ту фикцију су, без изузетка, веровали сви псеудоисторичари. Тако су на овом испиту пали како „прваци“ као што су Олга Луковић-Пјановић, „духовна родитељка“ данашњих српских аутохтониста, Јован И. Деретић, „српски Херодот“, и Светислав Билбија, чувени етрусколог (*Глас Србоне*, бр. 10, март–април 2004, 7–9), тако и они из „другог ешалона“ у којем марширају Слободан Јарчевић, Радомир Д. Ђорђевић и слични. Истовремено, ова два примера јасно и недвосмислено показују колико су ненаучне, плитке и погрешне етничке теорије псеудоисторичара.

Када су српски псеудоисторичари и њихове присташе у питању, ваља истаћи да је нарочито занимљив њихов однос према паганској историји Срба. Како је написао Радован Пилиповић у приказу моје књиге *Срби пре Адама и после њега*, о којој ће бити речи у даљем тексту, они су „у трагању за сопственим коренима и духовним упориштем стављени на несрећан избор између отворене репаганизације (усхићење словенским пантеоном) и неумерене националне глорификације“ (*Студент*, год. LXVI, новембар 2003. године, стр. 32). Неки од њих сматрају да је примање хришћанства била велика грешка Срба, несхватајући да је у средњем веку христијанизација значила улазак у хришћанску васељену, ступање у цивилизовани свет и својеврсно „међународно“ признање и као таква представљала је закономерни процес. И ова „жал“ за паганством је још један пример који показује колико псеудоисторичари и, поготово, њихови „навијачи“ ништа не разумеју када су у питању историјски токови.

Неопходно је указати и на још једну мистификацију коју неупућенима и лаковернима подастире ова фаланга историка-патриота. Они поједностављено и нетачно кажу да само византијски цар Константин VII Порфирогенит говори о досељавању Срба на Балканско полуострво, а сви остали извори, „стотине других грчких и латинских докумената“, веле да су Срби од давнина на Балкану. На овакву произвољну причу насели су поједини новинари који се у чуду питају како то да озбиљни историчари више верују контроверзном цар-писцу него стотинама кристално јасних докумената, као и део јавности који воли да верује у оно што му се допада. Невоља је у томе што те „стотине латинских и грчких докумената“ не говоре о Србима, него казују о Етрурцима, Венетима, Кимберцима, Свевима, Илирима, Сарматима, Трачанима и другим народима које су псеудоисторичари олако и без било каквих скрупулозних доказа прогласили за Србе. На другој страни, *Спис о народима* Константина VII Порфирогенита најважанији је извор за рану историју не само Срба него и читавог низа других европских народа.

Данас на свету, почев од Русије, преко свих европских држава, до Америке и Аустралије, има неколико стотина катедри за историју старог и средњег века. Отиђите на било коју од њих и реците да су Срби народ најстарији и они ће вас гледати као да сте сишли с ума. Али, понављам, не зато што на тим катедрама предају неки србомрсци који ништа друго не раде него смишљају како да напакосте Србима и да им „украду“ неколико хиљада година њихове тобожње прошлости, већ зато што је историја озбиљна наука, наука која претендује да буде најегзактнија међу хуманистичким дисциплинама, наука, дакле, која има своју методологију брушену већ неколико столећа, те су људи који се озбиљно баве историјом способни да разликују игарију или лакрдију од сциентистичких достигнућа.

Нико од озбиљних историчара не сматра да су Срби „настали“ у 7. веку, када се досељавају на Балканско полуострво. Међутим, њихова претходна историја је замагљена због помањ-

кања историјских извора. Једном речју, неки народ ступа на историјску позорницу у оном тренутку када буде забележен у делима античких и(ли) раносредњовековних писаца. Омеђимо тај тада познати свет, простор окренут басену Медитерана, простор који се углавном подудара са границама Римског царства у доба његовог највећег просперитета – што ће рећи са северном границом на сливовима Рајне и Дунава, јужном на северном ободу афричког континента, источном у далекој Месопотамији, и западном у Галији, односно Британији. Покушајмо да сада тај свет замислимо као један велики модерни фудбалски стадион, осветљен бљештавом светлошћу рефлектора, где се као на длану види све што се догађа. То се јасно види јер антички писци у својим делима описују повесницу тог света чије је језгро басен Средоземља. Изван тог „стадиона“ је углавном мрки мрак. Отуда се мало зна о народима који су били ван видокруга грчких и латинских писаца. Ипак, и ту постоје одређене разлике: нешто више се зна о оним народима који су били тик уз границу поманутог света, а о оним удаљенијим се не зна готово ништа. То је разлог што се о најранијој историји Словена зна недовољно или бар не онолико колико бисмо ми прижељкивали. И, додајмо, нису подручја настањена Словенима били некакве мочваре, каљуге и баруштине, како, у неприкривеној жељи да код својих читаоца изазову озлојеђеност према критичкој историографији, тврде псеудоисторичари. Истина је да су они махом насељавали заравњене области и шумовита подручја уз речне долине о чему сведочи и чињеница да је велики број река носио словенска имена.

Распрострањена појава

Појава псеудоисторичара није својствена само нашој средини. Она се може приметити чак и у већим културним и научним срединама које такође нису отпорне на псеудонауку и сумњиво родољубље. Међутим, народи на Балканском полуострву су по

том питању посебни, јер сваки од њих би желео да је макар за један дан старији од свог суседа. Сећам се са коликим сам олакшањем пропратио коментар мојих бугарских колега који кажу да и они имају квазиучењаке уверене да су Бугари – а не Срби! – најстарији народ на свету. Слично настројени „историци“ се могу срести у свим државама које су смештене на Балканском полуострву.

Овом приликом желео бих да укажем на велику распру између историчара и псеудоисторичара-опсенара у тако великој културној и научној средини каква је Русија. Реч је о феномену руског математичара и академика Анатолија Тимофејевича Фоменка који је деведесетих година 20. века узбуркао јавност најпространије земље на свету. Укупан број његових продатих књига тада је досегао невероватну бројку од седам стотина хиљада примерака. Комбинујући математику и историју, он је покушао да из корена промени досадашњу хронологију света, па је тако, према његовом рачунању времена, 1998. била заправо 945. година (П. Гресљ – А. Обыденкин, *История, проверенная алгеброй (по теории акад. Фоменко готовимся встретить 945 год*, Новые известия, 31. декабря 1997, 5.).

У дискусију око Фоменкових „нових“ теорија укључили су се стручњаци различитих научних дисциплина – историчари, филолози, богослови, астрономи, физичари – а библиографија „Фоменко – Анти-Фоменко“ само за период од 1995. до 2001. године броји безмало деведесет библиографских јединица. Од те бројке деветнаест се односе на Фоменкова дела, која је писао сам или у сарадњи са неким другим ауторима, а шездесет осам су одговори експерата који негирају његове тезе, што у збиру чини осамдесет седам наслова. Тако, на пример, академик Руске академије наука Валентин Лаврентијевич Јанин критикује Фоменково уплитање у палеолингвистику речима: „А ево како ‘лингвистички’ метод академика (А. Т. Фоменка – прим. Р. Р.) може самостално да развије свако. Покушајмо, на пример, да објаснимо где су се налазили библијски Тир и Сидон. Тир је најпре

био у Молдавији (Тираспољ), а затим је премештен у Албанију (Тирана). Са Сидоном је још једноставније – то је аустралијски Сиднеј, где ће се одржати летња Олимпијада 2000. године. Уз помоћ Фоменка лако се може доказати да је муслимански Бог, у ствари, потицао из Пољске (аллах – *ал – Лак*) /*Лак (Lach)* на пољском значи Пољак – прим. *Р. Р*/. Али – умесно ћете рећи – то је потпуно бунило. Међутим, управо то се назива математичким методом оплођивања историје.“ (Валентин Јанин, *Зияющие высоты академика Фоменко*, Родина 4 (2004) 12–15). Мислим да се овим речима академика Валентина Јанина нема шта додати.

У покушају да објасни популарност „феномена Фоменко“, исти аутор бележи: „Популарност Фоменкових списа је несумњива. И ствар није само у томе што академик експлоатише своје знање. Ми живимо у епоси тоталног непрофесионализма који разједа целокупно друштво – од структура власти до најнижих степена образовног система. Средња школа рађа дилетанте који сматрају да је њихово оскудно и штетно знање у потпуности довољно за то да суде професионалцима. Друштво, васпитано на скандалима, жуди за свеопштим негирањем и сензационализмом. Оно воли трикове Дејвида Коперфилда и Анатолија Тимофејевича Фоменка...“ (стр. 15). Прибојавам се да су и ове речи академика Јанина, изречене као критика стања у руском друштву, сасвим применљиве и на нашу средину.

Међу руским научницима који су расправљали о Фоменковим теоријама је и А. Л. Пономарев са Историјског факултета Московског државног универзитета. Он наглашава да универзална метода коју предлаже руски математичар, а која је заснована на коришћењу математике, статистике и астрономије, омогућава да се дође до неочекиваних и интригантних резултата. Њена примена дозвољава аутору да говори да су Јевреј Исус Навин, Римљанин Гај Јулије Цезар и Франак Карло Велики – једно те исто лице, да је Хомерова Троја исто што и Напуљ – (не знам шта ће на ово рећи такозвани српски аутохтонисти који Троју налазе у Подунављу или код Скадра!?), а да је библијски Јордан – ништа

друго до река По у северној Италији. (А. Л. Пономарев, *Когда Литва летает или почему история не прирастает трудами А. Т. Фоменко*, Информ. бюлл. Ассоциации *История и компьютер* 22 (1998) 258–267). У даљем тексту руски историчар наводи да је извесни Н. А. Морозов (1854–1946) био нека врста Фоменковог духовног претка, а затим наглашава да комбинујући математику и историју академик-математичар има у виду и следећу рачуницу: када види исписане формуле историчар ће сматрати да су оне несумњиво тачне, док ће математичар сматрати да пошто су формуле исправне и добијене историјске паралеле морају бити беспрекорне. Потом А. Л. Пономарев аргументацијом, чија сложеност и подробност превазилазе оквире овог кратког сажетка, побија многе од Фоменкових навода. Критикујући покушај да се два помрачења сунца и једно помрачење месеца које наводи Тукидид (431, 424. и 413. године п. н. е.) преобрате и „уподобе“ у 11. век (1039, 1046. и 1057. године), Пономарев раскринкава Фоменков нескрупулозан однос према историјском спису највећег античког историчара. Потом настоји да једном параболом објасни читаоцима слабост Фоменковог покушаја: цитира древног кинеског филозофа Конфуција који је објашњавао да је тешко ухватити црног мачка у мрачној соби, поготово ако га тамо нема, а онда додаје да је стога потребно ухватити било каквог мачка на улици и обојити га!

И у нашој средини је „феномен Фоменко“ наишао на приличан одјек и преведена је једна од његових књига (А. Т. Фоменко, *Статистичка хронологија. Математички поглед на историју*, Београд 1997). С тим у вези желим да нагласим како је својевремено у Библиотеци града Београда одржан разговор о књизи руског математичара. Наши научници, међу којима је био и др Милоје Васић, директор Археолошког института Српске академије наука и уметности, изложили су научној критици Фоменкова гледишта. Руски математичар, који је био присутан, није учествовао у дискусији. Ово је светао пример, засигурно не и једини, који јасно и недвосмислено показује како је наша научна и уопште

интелектуална средина кадра да дигне глас против псеудонауке и опсенарства и да брани и одбрани достојанство науке.

Неразумна упорност

Псеудоисторичари су често у својој заслепљености потпуно неспремни да прихвате и веома јасно образложене аргументе који непосредно оповргавају неке од њихових неутемељених теорија. Да бисмо то показали осврнућемо се на најновију књигу једног од њих. Реч је о Слободану Јарчевићу, који је завршио Факултет политичких наука и једно време се бавио дипломатијом, који је неуморан у скрибоманији и непомерив у тврдоглавости. Одмах пада у очи да није реч о историчару него преамбициозном аматеру који није свестан свог незнања. Он бележи следеће: „Многи су му одговорили чланцима у штампи и књигама, а овог пута ћемо се осврнути на чињеницу да др Радић поклања поверење невероватној тврдњи цара Порфирогенита. Наиме, цар је записао да су се Срби доселили на Балкан с територије ‘иза Турске’. Др Радић, као и остали историчари и енциклопедисти, тумачи да је Порфирогенит мислио на Угарску (Мађарску), јер су угарска и турска племена била истог порекла. То значи да су Срби дошли, преко Угарске, из Пољске. Има ту неке логике (око турско-мађарске сродности), али Угарска није постојала у време Порфирогенита. Ромејски цар је писао историјске осврте 948, а умро је 959. године. Угарска племена су продирала до Паноније негде око 970. године, а Угарска је успостављена (као држава) тек 997. године – 38 година после смрти Порфирогенита. Он није могао имати представу ни о Угарској ни о турској држави – Турци Османлије још нису (у 10. столећу) основали своју малоазијску државу. Значи др Јован И. Деретић, др Олга Луковић-Пјановић и остали ‘новоромантичари’ имају право кад кажу да су у Ватикану неки римокатолички свештеници, с предумишљајем, писали историјске текстове – у име давно почившег ромејског владара.

А тада, кад су то нечасно дело чинили (16. и 17. столеће), Турска се простирала до Словачке, па су, очигледно неуки, мислили да је она те границе досезала и у 10. столећу!“ (С. Јарчевић, *Греси историчара: српско самосатирање*, Београд 2006, стр. 6). Ово је део препатетичног и потпуно несувислог увода под помпезним називом *Фалсификати – темељи историјске науке* (стр. 5–6).

Наведени цитат је у правом смислу речи гомила самоуверене и ничим потковане псеудоисторичарске бахатости. Неко ко је неупућен, а склон је да поверује Јарчевићу, биће изненађен да званични историчари не знају неке основне ствари из, у овом случају, ране историје Мађара. Међутим, у питању су сасвим нетачне чињенице које самоуверени игнорант износи о мађарској историји. Невероватно је колико су у свом незнању и охолост и неутемељеном самопоуздању псеудоисторичари склони да потцене историчаре од заната.

Ево тачног следа догађаја. Мађари су већ у 9. веку боравили у басену реке Дон и, на пример, већ 837. године су имали сукоб са Византијским царством. Добро је познато да су помогли Византији у рату против бугарског владара Симеона (893–927) који је вођен од 894. до 896. године. Међутим, под притиском турског племена Печенега, који су дошли као савезници Бугара, Мађари су потиснути на север и населили су се у Панонији. Реч је о владавини цара Лава VI Мудрог (886–912) и последњим годинама 9. столећа, када Константин VII Порфирогенит није ни био рођен. Подсећања ради, цар-писац је на свет дошао 905, а преминуо 959. године, што значи да су током читавог његовог живота Мађари обитавали у Панонији и околном подручју и били врло значајан војни и политички фактор.

Штавише, Панонија је Мађарима била „тесна“, па су покушали да продру дубље у средњу Европу, али их је немачки владар Отон I Велики (936–973) поразио у тешкој бици на реци Леху 955. године. Константин Порфирогенит, који пише око 950. године, наравно, добро зна да Мађари покривају широк простор и због тога их помиње у причи о досељавању Срба. Све је, дакле,

јасно и једноставно, а Јарчевићева прича о „незнању“ званичних историчара отпада као глупава ватрогасна шала.

Псеудоисторичари су склони да неуморно преписују једни друге и да уз небитне и произвољне варијације понављају већ излизану лажну аргументацију о невероватној старости српског рода. Тако је недавно изашла једна „свежа“ књига која садржи већ безброј пута рециклиране „доказе“ о Србима од давнина (Миодраг Милановић, *Српски стари век*, Београд 2008). Из кратке белешке о аутору сазнајемо да „важи као светски експерт за балуцистанску керамику“. Ова сциентистичка оцена као да је сишла са страница неке комедије Душана Ковачевића и упоредива је са, на пример, оценом да неко „слови као светски експерт за опнокрилце у региону Обедске баре“.

Да видимо шта мисли тај „балуцистанолог“ светског гласа!? Он помиње „нордијску“ школу, али наводи и „минхенско-ватиканску“ (негде су се затурили Беч и Берлин). Затим говори о „чуварима печата“, односно професионалним историчарима који су „удобно смештени у заветрини властитих државних синекура“. Ова малограђанска и шићарцијска флоскула је омиљена у великом вокабулару фрустрираних псеудоисторичара. Утисак је да њих лагано издаје стрпљење јер никако да заседну у те омрзнуте синекуре, што је циљ који су прокламовали као свој еснафски завет. Код поменутог „балуцистанолога“ Миодрага Милановића не недостају ни ратоборни покличи, па он прети: „Позитивистичкој, идеолошкој и морализаторској историји, историји чији лешину подгревају свакодневно, морамо јасно и гласно рећи, да јој је откуцао задњи сат“. Мала недоумица: зашто задњи, који подразумева предњи, а не уобичајено последњи?! Овде недостаје само она чувена комунистичка синтагма: „Ми им поручујемо са овога места...“

Читава књига је, наравно, гомила несигурних чињеница, натегнутих и ижваканих „доказа“, фантастичних претпоставки које имају снагу аксиома. И, да не заборавимо, књига са тако претенциозним насловом нема фуснота, па овом „псеудоисто-

ричару опште праксе“ морамо да верујемо на реч. И ова књига М. Милановића изнова и по ко зна који пут потврђује жалосну истину да је знање псеудоисторичара у потпуној дискрепанцији и трагичном раскораку са њиховом невероватном амбициозношћу, самоувереношћу, понесеношћу. Они се уљуљкују у лажној нади да су несхваћени, да су налик учењацима који су ишли испред свог времена – да су попут Роџера Бекона, Ђордана Бруна или Галилеа Галилеја – да им је, дакле, намењена прометејска судбина и да ће их у некој ближој или даљој будућности схватити и рехабилитовати.

Неке од оцена псеудоисторичара заиста долазе из помраченог ума. Тако у једном броју фамозног *Гласа Србоне* можемо да прочитамо и овакву реченицу: „Такав став ‘критичних’ – критичких историчара, био је теоријска основа геноцида, у коме је нестало за око 150 година 100 милиона Срба и Словена“ (*Глас Србоне*, бр. 17, 2005, стр. 45). Ова тврдња, коју је потписао Милутин Јаћимовић, иначе правник по струци, збиља је болесна. Оптужити историчаре за смрт сто милиона људи, што значи да су они гори од највећих злочинаца у светској историји, заиста је сумануто. Отуда није ни чудо што је један проницљиви новинар најављујући моју књигу *Срби пре Адама и после њега* записао: „Отрежњујућа и душекорисна књига. *Summa contra sumanutih*.“

Успех код публике

Како се може објаснити чињеница да код дела српске популације књиге псеудоисторичара и њихове неутемељене теорије, које пркосе научној истини, наилазе не само на одобравање него и на здрушно прихватање. Премда је ово питање више упућено меродавним стручњацима из социологије, етнологије или психологије, покушаћу да у најкраћем скицирам моје виђење.

С једне стране, увек је жива и присутна теорија, не само код недовољно упућене публике него и код неких стручњака профила

друштвених наука о тобожњој „немоћи“ историје. Поћи ћемо од већ излизане флоскуле како „историју пишу победници“ и како се због тога никада не може досегнути права историјска истина. Управо у тој историјској „помрчини“ свашта се може „видети“ и закључити. Последњих се година говори и о својеврсном „крају“ историје, што, без обзира на околност да је та прича погрешно схваћена, знатно доприноси даљој деградацији веродостојности и научности историје.

Основна грешка „неисторичара“, што ће рећи појединих социолога, филозофа, или етнолога, који су склони да „сумњају“ у историју лежи у чињеници да они још увек полемишу са позитивистичком историографијом 19. века, не схватајући да су историјска наука и њена методологија већ поодавно одлучно искорачиле напред, прихватиле многе иновације и знатно прошириле круг извора на основу којих се реконструишу повесни догађаји и историјски процеси.

Део „новоромантичара“ писаца, као и део „новоромантичара“ присташа регрутује се међу нагло „освешћеним“ комунистима који су се у свеопштем расулу током деведесетих година 20. века изнебуха сетили да су Срби и који су безрезервно веровање у југословенство и пролетерски интернационализам хитро заменили веровањем у Исуса Христа и Светог Саву, који са истим ентузијазмом са којим су некада говорили о Првој и Другој интернационали, сада говоре о српству од искона и светосављу као историјском путоказу. Истовремено, они су се са истим степеном острашћености и искључивости обрушили на оне који беспоговорно не следе њихова новостечена уверења. Тако, међу данашњим „првоборцима“ нове и „отрежњене“ историје, којима је српство напрасно израсло у најдрагоценију икону, има и таквих који су се не тако давно залагали за војвођанску књижевност и, штавише, посебан војвођански језик. А, добро је знано, љутина и острашћеност конвертита cadre су да наткриле ревност постојаних „верника“.

С друге стране, живимо у време када је, чини се, дошло до тога да је опало поверење у науку уопште, при чему, наравно, не

мислим само на историју. Ту је и већ поменути жања за свеопштим негирањем која је нараста до неслућених размера. Савремени човек је склон да верује у нешто што је занимљивије, загонетније или тајанственије од научне истине. Како, иначе, објаснити популарност некаквих надрилекара, умишљених визионара, мистичних исцелитеља, лажних пророка загледаних у своју куглу, препатетичних националних душебрижника, благоглагољивих и плиткоумних ексцентрика. Када је прошлост у питању, савременог човека у великој мери заокупљају приче које наликују на авантуристичке филмове о Индијани Џонсу или паранаучна литература. Другим речима, данашња публика је склона да истинитост историје замени интригантношћу приче, што значи да ће лакше поверовати у занимљиву и обавезно тајанствену и завереничку причу него у обичну историјску истину која није загонетна. Како Исак Њутн прилично нетрпељиво примећује, „у природи усијаног и сујеверног дела човечанства је да увек буде склон мистеријама и да, стога, највише воли оно што најмање разуме.“

Да би допринели убедљивости својих књига, псеудоисторичари су склони да истрајавају на тези како најстарија повесница Срба није довољно проучена зато што је то својевремено била забрањена тема. Међутим, истина је далеко једноставнија. Најстарија прошлост Срба јесте обавијена многим тешко решивим непознаницама из простог разлога што о њој није сачувано довољно историјских података. Али, када историчари од заната на тако нешто упозоравају увек има неповерљивих који се крију иза флоскуле „има ту нешто“! Они, дакле, не верују сасвим псеудоисторичарима, али – у уверењу да их је немогуће преварити – скептично врте главом и дозвољавају могућност да је држава, односно неки њени механизми ставила забрану на проучавање одређених тема. Желе тиме да покажу како су прозрели нечасне намере одређених центара моћи и да су заправо мудрији, да им се не може подвалити.

Посебно је занимљив огроман успех псеудоисторичарских књига у српској дијаспори, не само оној старој, него и овој нај-

новијој, из деведесетих година 20. столећа. И, заиста, литература „новоромантичара“ лако налази пут до кућних библиотека нашег расејања, не само код нешколованих избеглица него чак и код врло образованих људи. Шта је посреди? Утисак је да Србе у туђини притискају печалбарска меланхолија и осећање да су у својим новим домовинама заправо заувек осуђени да буду грађани другог реда. Због тога они настоје да тај јаз, који је каткад само привид или исход њихове несигурности, као и терет дошљака и тугаљиво осећање о сопственом другоразредном значају, разбију страсним читањем псеудоисторичарских небулоза и острашћеним веровањем да су заправо „старији“ и, наравно, духовнији, бољи и паметнији од својих домаћина чије су људске и хришћанске врлине згажене суровом трком за стицањем материјалних добара и прорачунатом прагматичношћу.

Међу присталицама псеудоисторичара има и оних који су „умерени“. Реч је о тобожњим неутралним или онима који више воле интригантност фантазмагорије него обичну историјску истину, а ипак су довољно свесни да не „потцене“ знање, методологију и умеће историчара од заната. Отуда они професионалне историчаре који не одступају од научне методологије називају „ортодоксним“. У том називу се у најмању руку крију јасна жаока малициозности и, као нека врста њене супротности, извесна жал што негде у дубини душе разумом схватају несигурност и неутемељеност псеудоисторичара. При том, наравно, они псеудоисторичаре никад неће тако назвати већ ће их означити као „истраживаче са маштом“, при чему реч ‘машта’ у овом случају нема ниједан призивок ироније.

Истина, неки од „новоромантичара“ или неки од њихових присташа, који су у својој застрањености мало мање усијани, посежу за тобоже помирљивом сарадњом „двеју школа“ и хтели би да се некако на средини нађу историчари од заната и псеудоисторичари. Међутим, све је то бесмислено. Илустроваћу то једним једноставним примером. Званична наука каже да су два и два четири, а „аутохтонисти“ кажу да су два и два заправо шест (јер

то је „ново“ мишљење, „свеж“ поглед на стара питања, поглед који показује да наука „напредује“, да није статична и учмала, уочена и стерилна итд.). „Мекша“ струја, ако тако можемо назвати унеколико умереније међу псеудоисторичарима, каже: „Добро, два плус два заиста нису шест, али нека два плус два барем буде пет!“ Узалуд, два и два су само четири! Узгред, по псеудоисторичарима је конзервативан сваки математичар који тврди да су два и два четири, јер ту нема никакве научне новине и динамике сциентистичког напретка.

Када се говори о успеху псеудоисторичара код дела читалачке публике не могу се заобићи ни постојећи приручници за српску историју, који би требало да буду нека врста противтеже квазиисторијским књигама. Показало се, међутим, да они нису у стању да код дела српске популације издрже „нелојалну“ конкуренцију ових других. Поменућемо само три таква приручника који су, додуше, такође доживели више издања – већ класичну *Историју Срба* Константина Јиречека и *Историју српског народа* групе аутора, чије је прво издање изашло осамдесетих година 20. века. То се односи и на веома популарну *Историју Срба* Владимира Ђоровића, која је у последњих десетак година доживела неколико издања у, за наше услове, прилично великим тиражима. Да ли су они недовољно „комуникативни“ са широм читалачком публиком, да ли су заморни због обиља чињеница, да ли су исувише херметични, да ли доносе историјске истине које се некима не „свиђају“? Побројана питања захтевају озбиљно истраживање, али би можда требало размислити о писању популарних повесница српског народа, наравно ослоњених на сериозна научна истраживања. Упркос свему, не можемо да се отлемо утиску да ће део читалачке публике увек следити сензационалистичке и ненаучне тезе о пореклу и најстаријој прошлости Срба.

Досадни фељтони

Овом приликом налазим за сходно да се осврнем и на историјске фељтоне у дневним или недељним новинама, јер се ради о важном и делотворном начину да се подиже историјско знање читалаца. Нажалост, не ретко се догоди да управо у њима освану неке од неутемељених поставки псеудоисторичара.

„Зашто су историјски фељтони који излазе у дневним новинама толико досадни?“ То питање ми често упућују истински љубитељи историје. При том, у њиховом обраћању нема ни трунке сарказма или негативне настројености, него једино извесне дозе потиштености. Са мешавином рутинске срдачности и добре воље да питање релативизујем, пребацујући им да су можда превише строги, покушавам да оправдам писце фељтона, али, морам признати, не делујем убедљиво.

Ако оставимо по страни избор тема, мада би се и о њему могло расправљати, и окренемо се садржајима и, поготово, начину на који су саопштени, фељтонима се може упутити велики број примедби. Неке од тих примедби задиру у саму суштину и, уопште, доводе у питање сврсисходност објављивања једног дела фељтона који свакодневно излазе у новинама.

У великом броју случајева реч је о потпуно превазиђеном начину саопштавања које се своди на бесмислено набрајање небитних чињеница, тако да после читања читаоцу ништа не остане у сећању. Нема сумње, важно је да се нешто каже, али није мање важно да се то нешто каже на извештан начин. Напротив, некада ти фељтони нису одмакли даље од ропског подражавања сувопарних генералштабних извештаја у којима све врви од бројева јединица, секција, артиљеријских плотуна, бројева кота, азимута. „Превише костију, мало меса“, рекао би један француски историчар. Састављени тако да се свде на непрозирну мрежу позитивистичких чињеница, они се претварају у своју супротност и постају нека врста антипропаганде историјске науке.

С друге стране, некада се ради о томе да научни текстови, који су послужили као предлошци писцима фељтона, нису појмовно и језички прилагођени жанру дневних или недељних новина, већ су у непромењеном облику пренети непосредно из књига, те због своје херметичности или уске усредсређености не могу бити занимљиви широј читалачкој публици којој би заправо требало да буду намењени. Делотворност која се притом постиже отприлике је једнака као и у претходном случају.

Озбиљна примедба може се изрећи и на чињеницу да у великом броју случајева историјски ликови у фељтонима нису приказани изнијансирано, него су дати црно-бело, дакле упрошћено и поједностављено. Каткад се стиче утисак да су те повесне личности застале негде на пола пута између спартанског јунака Леониде и Ћопићевог Николетине Бурсаћа, при чему, ипак, остају ближи овом другом. У описивању војничке јуначности, на којој се врло често истрајава, дух епске поезије разорно потискује историјске чињенице.

Историјске фељтоне неретко пишу људи који нису историчари, него аматери који не умеју да мисле „историјски“. Они понекад исказују потпуно неразумевање историјских токова, па, рецимо, сматрају да би европска историја сасвим другачије изгледала да је српски цар Стефан Душан поживео двадесетак година дуже. Једна од озбиљних замерки која се може упутити писцима фељтона је да неопрезно преносе схватања и представе нашег времена у неке давно прохујале епохе. Уз то, код њих неретко сасвим изостаје такозвана унутрашња критика извора, а, с друге стране, страст за анегдотским наткриљује историјску истину, па нам се подарује умногome „зашећерена“ повесница. Уколико су довољно атрактивне и фељтон чине занимљивијим, радо се посеже са непровереним историјским чињеницама. А о сензационализму овога пута да и не говоримо.

Фељтони у новинама нису отпорни ни на неопростиве материјалне грешке, које чак и многи читаоци умеју лако да препознају. Тако, у једном од фељтона нашег престижног дневног листа,

могли смо да прочитамо како је после битке на Марици слуга убио краља Вукашина зато што је овај усмртио цара Стефана Уроша. Када сам не тако давно читао те редове нисам могао да верујем да неко данас, после више од сто двадесет година откако је то питање разрешено, још увек верује у давнашњу заблуду. Једноставна је чињеница да је Урош надживео свог „убицу“: Вукашин је погинуо у бици на Марици 26. септембра 1371. године, док се син Стефана Душана упокојио 2. или 4. децембра 1371. године. И то се зна и стоји забележено у десетинама књига већ преко једног столећа. Овај пример је још један у низу доказа да заблуде живе и да их је тешко искоренити. Француски песник Исидор Дикас Лотреамон би рекао: „Заблуда је тужна легенда“.

Писци фељтона су склони да се у својим закључцима, који се тичу појединих имена топонима или етнонима, ослањају на најприземнију пучку етимологију. Тако смо у истом дневном листу пре неколико година могли да прочитамо како је деспот Стефан Лазаревић подигао манастир да „нама сија“, па су богомољи дали име „Намасија“. Потом су у Србију провалили Турци и са олтара поскидали злато, а са зидова састругали златни прах, тако да наружени зидови више нису сијали. Због тога што је народ невољно говорио „Ма, не сија!“, манастир су прозвали Манасија. Ове шаљиве етимологије, далеке од било какве научности, у најмању руку су неозбиљне и не би требало да им буде места у једном фељтону.

Писци фељтона са историјском садржином би морали да имају осећање велике одговорности, јер се њихови текстови штампају у новинама чији је тираж неколико десетина хиљада примерака, што значи да се обраћају огромном аудиторијуму. Истовремено, ова чињеница добија на снази уколико се зна да тиражи књига из историје ретко прелазе бројку хиљаду. Како било, читајући их, невољно и не без горчине морам да се сложим са старим аустријским књижевником Карлом Краусом, који је духовито и домишљато приметио да писати фељтон значи коврати увојке на ћелавој глави.

Књижевници и псеудоисторија

Занимљиво би било видети како су књижевници, као људи који промишљају не само своје време него и прошлост, пропра- тили појаву псеудоисторичара и њихових теорија о Србима као најстаријем народу на свету. У овом прилогу биће речи о томе како су се двојица људи од пера, иначе сасвим различитих лите- рарних профила и интелектуалних биографија, поставили према надлазећем таласу псеудоисторије. Премда се почетак великог и бучног таласа псеудоисторије, до којег је дошло почетком деведе- сетих година 20. века, временски подударио са смрћу Борислава Пекића (1992), тако да га он, заправо, није ни доживео, познати писац се неколико година раније у проницљивом и оштром ко- ментару осврнуо на неке од заметака потоње поплаве историјске псеудонауке. Реч је о једној од Пекићевих дневничких бележака уз коју стоји временска одредница: уторак, 5. април 1983. године (Борислав Пекић, *Рађање Атлантиде*, БИГЗ, Београд 1996, стр. 233–240).

На самом почетку Пекић бележи како му је супруга донела из Београда сепарат под називом *Сораби*, објављен у децембру 1982. године, односно „11490. година од пропасти Атлантиде“. Аутор сепарата је Милић од Мачве, а издат је поводом његове сценографије за драму Ђуре Јакшића *Сеоба Србаља* у Народ- ном позоришту. За Милића од Мачве не би се могло рећи да је у погледу процене о старини српског рода био помодар и скоројевић. Напротив, он је много раније, пре бучног доласка „новоромантичара“, иступао са тезама да су Срби најстарији народ на планети Земљи.

Одмах на почетку Пекић даје укупни утисак после прочи- таног текста, у којем наглашава да је покојни професор Милан Будимир са својим палеобалканским теоријама, нарочито у ње- говом *Источњаку*, заправо, „чудо рационалности у поређењу са нашим сликарем Милићем од Мачве“. У неким својим радовима проф. Будимир је на основу лингвистичких анализа изнео разли-

чите претпоставке, али су оне углавном наишле на неразумевање најмеродавнијих стручњака и остале неприхваћене.

Како Пекић бележи, Милић од Мачве је на тему Срба и српског порекла кренуо од полазишта да су они аутохтон народ на Балкану и у подунавском басену, у ширем смислу, што значи да су ту од памтивека, што, опет, значи да никакве сеобе Словена, о којој се толико у историографији писало и расправљало, није ни било. Потом Милић од Мачве прелази на теорију и пропасти Атлантиде – „крајем дилuviјума, пре 11500 година“ – како би показао да су Срби једини преживели ту катаклизму и он их види као потомке мешавине Атлантиђана и Кромањонаца. У наставку, Пекић је донео читаве пасусе из текста Милића од Мачве. За ову прилику издвајамо само неке од њих:

„Сароб или Сораб скраћено касније у Срб, етимолошки се објашњава са сабрат, најближи рођак, роб Божији на земљи, сапатник. И данас Срб Србину сасвим непознатом каже ‘brate Србине’ или ‘еј мој рођаче’...“ ... „Постоји податак да Бизмаркова баба није знала немачки, већ је једино говорила српским језиком, а он сам на самрти изговорио је једну реч – Србија...“ ... „Такав прави приступ објашњењу топонима само потврђује ону стару, озбиљну теорију да су Словени на Балкану живели одкад постоји света. То су они тајанствени Трачани без накнадно убаченог Т у ствари Рачани, тј. Расјани, расијани људи, Рачани са главним градом Расом и државом Рашком. Затим Илири и Пелазги. Ја тврдим да су Пелазги у ствари Беласци, то јест бели људи, тј. Словени, Срби”... „Што се тиче Етрураца, средње Италије, и они су себе називали Рашанима, државу Расна, а главни град Расена или данашња Равена.“ (Ређање оваквих „научних“ аргумената код историчара од заната изазива једино некакав спој неверице и интелектуалне ужаснутости.)

Коментаришући ову бујицу „нових“ научних открића, Пекић наглашава да су најгоре прошли Константин Порфирогенит и „германска наука“, која је у циљу *Drang nach Osten* (Продор на Исток) фалсификовала историјске изворе. И, заиста, већ је речено,

византијски цар Константин VII Порфирогенит (913–959), са чувеним *Списом о народима*, најважнијим извором за рану историју многих европских племена и народа, који говори о сеоби Словена на Балканско полуострво, предмет је неутемељених осуда српских псеудоисторичара и потпуно ирационалне нетрпеливости и мржње. Он је, заправо, омиљени „антијунак“ великог броја њихових текстова, коме приписују читав низ потпуно неумесних и најприземнијих квалификација. Што се тиче Пекићеве синтагме „германска наука која фалсификује изворе“, то ће бити једно од темељних упоришта псеудоисторичара из деведесетих година 20. века. Они са својеврсном опседнутошћу, која опасно клизи ка параноји, говоре о некаквој „ненародној берлинско-бечко-нордијској историографској школи“.

Коментаришући нове теорије Милића од Мачве, које тобоже уносе револуцију у свеукупну повест људског рода, Пекић је на једном месту готово очајнички завапио: „О, Исусе!“ Премда познат по својој неупоредивој ерудицији, писац *Златног руна* скромно „признаје“ да је захваљујући Милићу од Мачве сазнао како *Илијада* и *Одисеја* нису грчки већ тројански митови. Пекић остаје „задивљен“ и Милићевим доказом да су и Етрурци, у ствари, Срби. И то је једна од омиљених поставки псеудоисторичара из деведесетих година 20. века, а, као што смо видели, заснована је на волшебној лингвистичној акробатици која повезује термин *Rasséna* Христовог савременика Дионисија из Халикарнаса са хиљаду година млађим именом српске престонице Рас.

У својој опсесивној усредсређености, Милић од Мачве се није либио да затражи да се докторати из историје, који следе научне теорије о досељавању Словена на Балкан, једноставно пониште. Ипак, он великодушно дозвољава могућност да историчари своје докторате могу касније само обновити, чим помере појаву Срба и Словена за неколико хиљада година у назад и то на далеко шири простор, на исток до Индије и Веда, на запад до Пиринеја и Баска. У наставку додаје: „То је простор једног самониклог, језичког, етничког језгра који је дао прамајку језика

индо-европљанима, који је дао величанствене списе Рг Веде. Да се потсетимо Рг на санскритском језику значи нешто што је сабрано на камару, стргнуто, ргнуто, на једном месту, ргнем ти га мајци, то је сељачки израз за веде, значи мудрости провиђење, виденије, све видети умом. И данас шумедијски сељак каже кад хоће нешто да осмотри: ‘Одох часком да веднем’, да видим, да осмотрим.“

Тако је говорио и писао Милић од Мачве! У наставку следи део коментара Борислава Пекића: „Има у том сепарату још пуно слика, пуно цртежа, рађања континената, Атлантиде, веза хоризонталних и вертикалних историјских, језичних, расних. Има, затим, упоредних речника који показују апсолутно да су сви језици, битни језици, у ствари, потекли из српског језика... Међутим, најбоље би било завршити овај извод одатле, оним чиме је суштински, историјски, преглед завршио и сам Милић од Мачве, са оним ‘Ргнем ти га мајци’ као главним етимолошким доказом за српски језик као прамајку свих језика.“

После ове немилосрдне реченице, Пекић износи пецкаву и ироничну опаску да је за њега, нажалост, касно да у књизи *Златно руно* користи научна открића Милића од Мачве, али одмах, спремно и, такође, подсмешљиво додаје да би их могао уврстити у будући роман *Атлантис*. Следи једна од примедби која је на неки начин типична за Борислава Пекића: „Невоља је само у томе што бих ја желео да од *Атлантиса* направим једну озбиљну метафору на нашу цивилизацију, а увођењем Срба у *Атлантис* бојим се да бих направио пародију и да она чак не би била толико успела колико ова научна анализа Милића од Мачве. Но ма шта урадио, ма докле доспео у коришћењу овог материјала остаје да је чувена ведска реченица ‘Ргнем ти га мајци’ душа и основа ове филозофије.“

Онда следи нека врста закључка, у виду једног опорог и унеколико подругљивог пасуса, али закључка који није лишен особене и широкогруде самокритике, једним делом окренуте читавом српском народу, а другим самом Пекићу: „Међутим, морам

признати да осећам извештан понос читајући овај сепарат и питам се, заиста, ма где и ма у чему уступали другим народима има ли и једног који има толико талентованих манијака колико имамо ми. А осећам и завист. Он може сасвим лепо, у мом моделу, да ствара овакве сепарате и да пише врло занимљиве творевине и научне и литерарне. А када бих се подухватио да то исто постигнем у његовом сликарству никуда не бих доспео. Успео бих, вероватно, једино да 'Ргнем мајци' целокупном сликарству.“

И, на самом крају, није на одмет подсетити да испод овог Пекићевог текста стоји: „Уторак, 5. април 1983. године“.

На сасвим другачији литерарни начин, али такође крајње негативно као и Борислав Пекић, у односу на појаву псеудоисторије у нашој средини током деведесетих година 20. века, поставио се писац Момо Капор. Он је главног јунака свог романа једноставно довео на промоцију једне од „револуционарних“ књига које говоре и немерљивој старини српског народа и из темеља померају досадашња знања. Капор примењује себи својствени смисао за подробеност и лаку иронију, али иронију која је на свој начин подједнако немилосрдна као у овом случају и Пекићева. Реч је о књижевном поступку по којем је он препознатљив у нашој читалачкој средини. У наставку ћу у широким изводима донети делове из Капоровог романа којима због своје потпуне приближености једној стварној слици нису ни потребни нарочити коментари.

„Излазећи, тако, из 'Зоре', он пређе улицу и испред Дома омладине пажњу му привуче мали пано са насловом предавања те вечери: 'Срби пре Вавилона'. Предавач: Доктор Милутин Мића Бан, Швајцарска. У полуразној дворани Дома омладине седеле су углавном зимогрољиве бакице и дедице, који су се склонили од хладне јесење кише, два-три градска лудака, стари продавач црквених календара и Филозоф, који на свим предавањима и промоцијама књига у Београду на крају поставља загрцнута питања предавачу. Сви они обилазили су свакога дана најмање десетак предавања и промоција књига, било да се ради о животу

мрава и устројству мравињака, спољној политици Норвешке, улози штитасте жлезде у људском организму, о трансавангарди или о микроорганизмима у микробиотичкој исхрани, свеједно. Чекали су, у ствари, онај, за њих, благословени тренутак – послужење при крају. Кад би иначе бесплатно могли да једу мале канапе-сендвичиће, погачице и слане штапиће и да пију ракијице и сокове?“ (Није без значаја нагласити чињеницу да су многи међу псеудоисторичарима – на пример њихови „корифеји“ Олга Луковић Пјановић или Јован И. Деретић – у нашу средину дошли после дугог боравка у иностранству, наоружани новим-старим теоријама о Србима, њиховом пореклу и старини мереној хиљадама година. Капорова оцена шаролике и бизарне публице која посећује слична предавања и промоције књига у великој мери је реална.)

У наставку Капоровог романа можемо да прочитамо: „Брадати водитељ трибине са наочарима за сунце и дугим перчином, у излизаном цинсу, упозна присутне укратко са богатом биографијом драгог госта из Швајцарске, једног од најугледнијих Срба у дијаспори који чини част и српској историји и српском роду. То је човек који је у најтежим часовима наших искушења био довољно храбар да не заборави да је Србин, наше горе лист, и да о томе напише и ову епохалну књигу која ће вечерас бити и званично представљена нашој јавности. Предавање је важно и због тога да се боље сагледају критеријуми Српске академије наука која, као што смо сазнали из средстава јавног информисања, ни ове године није примила за свог члана овог угледног научника светског гласа.

Најпре је о књизи говорио Председник друштва српско-асирског пријатељства, који је истакао да ово дело из основа мења поглед на историју човечанства и руши лажне митове као што су сумерски и вавилонски. Други рецензент, одевен у неку врсту мантије, главни и одговорни уредник часописа *Искон*, чији двоброј за претпрошлу годину треба да изађе управо око Нове године, није поменуо ни аутора ни књигу; говорио је искључиво

о себи и несхватању на које наилази његов часопис и традиција уопште.

А онда је, захваливши се рецензенту, аутор 'Срба пре Вавилона', доктор Милутин Мића Бан, поздравио публику.

Живописна појава аутора епохалне књиге веома је одударала од сивила дворане Дома омладине са чкиљавим светлом које је падало на сироту публику огрнута бедом и дотрајалим мантилима. Изгледало је као да је Бан управо усидрио своју јахту одмах преко пута, испред 'Морнара'. Био је одевен у беспрекорни тебет блејзер за златном дугмади и грбом Британске краљевске морнарице из чијег се цепа вијорила марамица-rochette, која је, наравно, имала исту жуту боју као и чарапе. Беле манжетне са златном дугмади вириле су му из рукава више од десет сантиметара, откривајући понекад испод себе скупоцени картије. Једном речју, наш уважени гост као да је прошао кроз зид, побегао са платна биоскопа Дома омладине док се приказивао неки филм о милионерима са Азурне обале.

Дубоким баршунастим, као плиш чулним гласом, започео је своје предавање.

Како само Срби воле да слушају лепе ствари о себи! Не кажем да то не воле и други народи, али је њима, чини се, мање потребно да буду најбољи у свему него што то треба нама. Велики су, боје их се, па их зато и хвале. А Срби, непрестано у невољама, побеђени и понижени, окружени мржњом суседа и блокадом осталог света, све те несреће најчешће тумаче својом изузетношћу. Бог их, у ствари, кажњава због тога што их воли више од других, као што мајка воли своје изузетно даровито дете па га због тога и туче више од браће и сестара. Каква је то за њих срећа и утеха чути да су старији народ од Енглеза, који их варају вековима, и не само њих, већ и од Египћана, Сумераца, Јевреја, Грка и Римљана, о Американцима и да не говоримо! Могу они да буду каква год хоће велика сила, нека нас чак и бомбардују – то им неће помоћи. Шта им је историја? Брод са којим су превезли робијаше и курве. Споменици? Штала за коње код ОК корала где је Вајат Ерп побио браћу Клинтон! И

то им је неки историјски споменик. Ко на свету није старији од њих, само Аустралијанци, такође потомци робијаша!

Увек је било тешко, а данас је најтеже бити Србин. А чујте само шта је овај доктор, и то из Швајцарске, открио! Набукодоносор је био Србин, и Рамзес и Александар Велики, кога су присвојили Македонци, који су такође Срби. И шта је само пронашао и научно доказао? Српску шајкачу од печене глине у гробници фараона Аменхотепа! И ко су били Скити? Срби који скитају, наравно, шта би били друго. Ето, због чега нас мрзе и завиде нам.“ (Овде није реч ни о каквом литерарном претеривању јер, као што смо нагласили, српски псеудоисторичари заиста сматрају да су Александар Велики, Јустинијан I Велики, Мехмед II Освајач и Сулејман II Величанствени заправо Срби!)

У наставку Капоровог романа можемо да прочитамо: „Доктор је такође до темеља срушио и теорију да су Хрвати персијског порекла доказавши да су Срби старији Персијанци од њих о чему сведоче и српске *ганге*, посебан начин певања у Херцеговини.

– Сваки Херцеговац, наиме, зна шта су ганге – излагао је Доктор у Дому омладине – реч је о, за слух монотоним, али зато стотине година старом начину певања познатом сваком Динарцу. Ретки, међутим, знају да су ганге заправо старе четири хиљаде година и да изворно потичу од санскритске речи ганга-гангхата записане у индијским Ведама, где су имале значење химне.

Као и већину слушалаца у сали, монотоним Баново излагање успава и Зеку. Сањао је разне дивоте; виле које се огледају у Женевском језеру и тргове по којима се шета изнад златних полуга у подземним трезорима. И не само то. Из сањарија га пробуди млак аплауз.

На крају, подигао је са сточића на излазу танушну књижицу 'Срби пре Вавилона' и тек кад се уверио да на последњој страни има адресу и и-мејл нашег уваженог госта, рече: Дивота! и плати је девојци која је продавала. Излазећи напоље размишљао је о томе куда би и како текла швајцарска историја да Вилхелм Тел није погодио јабуку на глави свог сина.

Публика се разиђе прилично разочарана; послужења није било, а књиге ионако нису куповали.

Нарочито су му се допале две речи које је вечерас први пут чуо у животу: палеолингвистика и етногенеза. Пре него што је заспао, превртао их је и калемиио једну на другу понављајући у глави палеогенеза и етнолингвистика.” (Момо Капор, *Елдорадо: пустоловни роман*, Београд 2005, стр. 154–160)

Из оба примера, како текста Борислава Пекића тако и одломака из романа Моме Капора, јасно се види да су двојица књижевника заузели сасвим одређен и очито веома негативан став према псеудоисторији код нас. Одлучно, сваки на свој начин, а у складу са својим литерарним сензибилитетом и списатељским поступком, устали су против једне појаве која дискредитује нашу средину и у крајњој линији јој наноси велику штету. Истовремено, реч је о једној врсти одговорности и интелектуалног поштења које треба да поседују људи чији се глас надалеко чује. Тако редове које су исписали треба посматрати као њихов протест против ускогрудости, аутизма, националне мегаломаније, ксенофобије и, посебно, псеудонауке. Околност да се ради о веома читаним ауторима, чије се књиге продају у врло великим тиражима, указује на важност раширености и рецепције коју Пекићева и Капорова дела и њихове идеје имају код нас.

Са осећањем пријатне дужности желим да нагласим да ми је пре неколико година, када сам писао полемичку књигу *Срби пре Адама и после њега. Историја једне злоупотребе: слово против „новоромантичара“*, осврт Борислава Пекића, коме сам у првом делу овога прилогу посветио пажњу, представљао не само драгоцен ослонац него и својеврстан путоказ. Мислим да сви знамо какав би став он заузео према поплави псеудоисторије током деведесетих година 20. века, али остаје нам само да претпостављамо на које би све слојевите и разуђене начине такав став испољавао.

Покушај научног вредновања

Појава псеудоисторичара, наравно, временом је напустила оквире историографије и постала занимљив феномен за истраживаче који са разних полазишта проучавају људско друштво, као што су, на пример, социолози, психолози и етнологи. Овом темом се посебно бавио етнолог Ивица Тодоровић, а резултат његових напора је књига *Митска истина Срба. Анализа митских сагледавања улоге и значаја српског народа* (Београд 2005). Међутим, одмах са жалошћу треба констатовати да се ради о потпуно неуспелом покушају. Аутор је направио недопустив пропуст што је без правих аргумената, олако и брзоплето, са изненађујућим одсуством сциентистичког приступа, у исту раван довео историчаре од заната и квазиучењаке, што је, дакле, пошао од сасвим погрешне премисе да је реч о „две историографске школе“.

Тако он бележи следеће: „У последње време дошло је до појаве нових историографских школа које су из темеља пољуљале конзервативне теорије историографије применом мултидисциплинарне методологије истраживања дубоке прошлости на ширем подручју Подунавља“ (стр. 98). Истина, на први поглед ова реченица, налик на неопозиву пресуду, делује импресивно и учено. Посреди је врло негативан призив уз придев *конзервативни*, а флоскула о примени мултидисциплинарне методологије истраживања је оригинална исто толико колико и фраза „да је прво пролећно сунце измамило хиљаде шетача на Калемегдан“, коју готово сваког марта можемо чути од недаровитих телевизијских новинара. Каква је „мултидисциплинарност“ у питању видећемо у даљем тексту.

У наставку, да би некако удахнуо живот бледуњавим тезама псеудоисторичара, Тодоровић некритички цитира њихове аргументе, уверен да је тачно све што они саопште, да су сви њихови тобожњи наводи беспрекорно преузети из релевантних извора. Другим речима, он је подлегао типичној опсени представника ове неозбиљне дружине и упао је у замку њихових непроверених

факата. И, заиста, да су изнесени наводи псеудоисторичара тачни, могло би се говорити о сучељавању супротстављених аргументација двеју страна. Очигледно је да Тодоровић није консултовао ниједног историчара од заната који би му одмах оспорио многе „доказе“ српских „аутохтониста“. Изненађује одсуство сциентистичке опрезности и спознаје да о аргументацији, историјским изворима, писцима и делима он, једноставно, не само да не зна довољно, већ не поседује ни елементарно знање. Уз то, код Тодоровића уопште нема критичког одклона према небулозама псеудоисторичара, па их је ставио равноправно са релевантним историјским чињеницама.

Будући да није историчар – поново долазимо до питања стручности! – Тодоровић није могао да разлучи озбиљне научне аргументе од „подвала“ коју су му подастрли псеудоисторичари. На тај начин је допустио да буде увучен у вртоглавицу њихове у најмању руку проблематичне аргументације којој је, без било каквог проверавања, очито сасвим подлегао и из које, очигледно, није успео да нађе излаз. Једноставније речено, без удубљивања је узимао здраво за готово најблаже речено контроверзне аргументе псеудоисторичара. Да ова примедба не би звучала сувише апстрактно даћемо неколико примера који то на најбољи начин илуструју.

Етнолог И. Тодоровић је на брзу руку, без трунке интелектуалне скепсе и научне критичности поверовао псеудоисторичарима да је римски цар Лициније био Србин. У његовој књизи (стр. 98) можемо да прочитамо: „У ‘Римској историји’ Дион Касије је забележио да је Лициније био Србин и да је затражио војну помоћ од карпатских Срба, а на овај догађај надовезује се и летопис грофа Ђорђа Бранковића.“ Реч је о аргументима псеудоисторичара које он наводи, али очигледно нема трунке интелектуалне сумње у њихову веродостојност. Међутим, изнесена тврдња је апсолутно немогућа! Историчар Дион Касије је умро око 235. и његов историјски спис описује догађаје до 229. године. С друге стране, римски цар Валерије Лициније је рођен неколико деце-

нија после Касијеве смрти! Посреди су, дакле, само здрав разум и елементарна логика, а не проблематичне историјске чињенице и њихово осетљиво и изнијансирано тумачење. То би било исто као када би неко тврдио да је Вук Караџић, који је умро 1864. године, писао о Јосипу Брозуну (1892–1980) и Слободану Милошевићу (1941–2006). Понекад се питам да ли псеудоисторичари, али и њихови бранитељи, какав је и И. Тодоровић, бар мало „поцрвене“ кад буду овако очигледно „ухваћени у лажима“ које попут бенгалске ватре осветљавају њихово бескрајно незнање. Или их, смештене у некаквом виртуелном свету и ушушкане у аутистичком оклопу, то уопште и не дотиче!?

Или, други пример, који показује да Тодоровић не зна неке основне ствари јер је окренут искључиво псеудоисторичарској литератури. Ради се о фамозној *Велесовој књизи*, једној од најважнијих карика у „доказивању“ наводне старине Словена и словенских језика, која сеже од тобожњег Винчанског писма до савремене ћирилице (стр. 131–133). Већ поодавно је утврђено да је заправо реч о невештом фалсификату који је на маестралан и парадигматичан начин, начин који узорно показује надмоћ науке пред хаотичним и површним импровизацијама неуких аматера, разоткрио један руски истраживач. Године 1990. угледни научник Олег В. Творогов у часопису *Радови Одељења староруске књижевности*, гласилу Института руске књижевности и једном од водећих светских славистичких часописа, објавио је маестралну студију о *Велесовој књизи (Труды Отдела древнерусской литературы 43 /1990/ стр. 170–254)*. У тој студији руски научник је потпуно развејао било какве сумње и недоумице јер је на узоран начин показао да *Велесова књига* није ништа друго до један недовољно вешт фалсификат.

О. В. Творогов је најпре изнео опширан историјат настанка *Велесове књиге*. Потом је минуциозно, реченицу по реченицу, реч по реч, слово по слово, анализирао текст *Велесове књиге* и после језичке анализе, Творогов је дошао до непоколебљивог закључка да је пред нама вештачки језик, „изум“ лица које није

упућено у историју словенских језика и стога није у стању да створи свој доследно промишљен језички систем. Свој закључак руски научник поткрепљује многобројним примерима: нетачним коришћењем полугласова, погрешном употребом слова „јат“, недозвољеним мешањем слова „ч“ и „шћ“, доношењем речи којих није могло бити крајем 9. века у ареалу где је настала *Велесова књига*, грубим грешкама у глаголским облицима, очигледним омашкама у падежима итд.

Пошто је непобитно утврдио да је реч о невештом фалсификату, Творогов се дао у потрагу да пронађе аутора. Сви путеви и налази упућују на руског емигранта, инжењера хемије Јурија Мирољубова. Наравно, ништа од овога није познато И. Тодоровићу који је лаковерно поверовао псеудоисторичарима. Ни трага о мултидисциплинарности на коју се толико позива. Да је *Велесова књига* заправо невешт фалсификат, у нашој средини је већ указао др Љубинко Раденковић, научни саветник Балканолошког института Српске академије наука и уметности (Љубинко Раденковић, *Кривотворења фолклора и митологије. Неки словенски примери*, Зборник Матице српске за књижевност и језик LIII/1-3, Нови Сад 2005, стр. 37–41).

И, најзад, али не и на последњем месту, треба подсетити да *Велесова књига* има своју историју и у нашој средини. Њоме се посебно бавио покојни проф. Радивоје Пешић (1931–1993) који ју је преводио и коментарисао. Она је у Београду доживела чак три издања, 1997, 1999. и 2003. године (*Велесова књига: најстарији документ о Словенима*, треће допуњено и редиговано издање, Београд 2003). Из књиге сазнајемо да је проф. Пешић са удовицом помињаног Јурија П. Мирољубова, Јоханом Бајдерс-Мирољубов, у Ахену основао Институт за изучавање *Велесове књиге*, који наводно окупља око сто истраживача из целог света и чији је директор госпођа Мирољубов.

Није ми познато да ли је проф. Пешић знао за радове руских палеолографа и лингвиста, посебно радове Л. П. Жуковске, Ф. П. Филина и О. В. Творогова. Као неко ко је инволвиран у читав

проблем, за њих је свакако требало да зна. Можда је знао за њих, али их је из неког разлога игнорисао. У сваком случају, остаје за недоумицу и чуђење чињеница да проф. Пешић није приметио подвалу Ј. П. Мирољубова, поготово што је посреди био прилично невешт фалсификат. Штавише, проф. Пешић је „писмо“ којим је написана *Велесова књига* назвао влесовица и у својој номенклатури га ставио уз етрурско писмо, винчаницу (винчанско писмо), руне, старословенско писмо и српску ћирилицу.

Како било, наведени радови руских експерата убедљиво доказују да је *Велесова књига* – фалсификат. Заједно са тим отпадају многобројни „револуционарни“ и далекосежни закључци о словенској старини и писмености. Читав један, показало се, виртуелни свет нестаје, још једна грана где уљуљкано седе самозвани „аутохтонисти“ је одрезана, још један мит оних који радије верују дилетантима него стручњацима пао је у воду. Јер, треба нагласити, овдашњи српски псеудоисторичари су громогласно користили *Велесову књигу* као оружје против тобоже „учаурене“ српске историографије. Због тога сасвим празњикаво звуче хвалоспиви овоме фалсификату које можемо да прочитамо: „Тако ишчитана и растумачена ‘Велесова књига’ као да говори кристално јасним језиком који сваким словом потреса и растужује над несрећном судбином наших предака, чије предачко сатирање као да траје до данашњих дана.“ И: „Стога сматрамо да ће сваком ко у себи носи и једну клицу словенства бити неопходно да се упозна са тајнама ‘Велесове књиге’, да би могао да схвати и свој генетски код и свој однос према природи, и праву димензију своје предачке духовности.“ Без коментара!

Узмимо још један од очигледних примера да се Тодоровић упустио у нешто о чему не поседује никаква знања. То је врло уврежено веровање псеудоисторичара да су древни Етрурци, заправо, Рашани односно Срби (стр. 135, нап. 11), о чему је већ било речи у претходном тексту.

Међутим, ови примери грубог непознавања основних историјских факата нису сметали Тодоровићу да изведе следећи

закључак: „Имајући у виду све ове и сличне чињенице, заиста је тешко не довести у питање одређене поставке још увек преовлађујуће ‘научне истине’ о пореклу и старости Срба и Словена, и не помислити да су оне израз уплива политичких, тј. идеолошких тежњи у сферу науке.“ (стр. 276). Не можемо да се отмено утиску да је ова реченица буквално преписана из неке од књига фрустрираних псеудоисторичара.

После читања књиге *Митска истина Срба* остаје тугаљив утисак да смо у њој веома далеко од најобичније логике, а камоли од мултидисциплинарности на коју се толико позива њен аутор. Етнолог Ивица Тодоровић је могао да погледа у било који лексикон античких писаца и да утврди да Дион Касије никако није могао писати о Валерију Лицинију. Тако би се избегло да површне опсервације иду испред проверених чињеница. Осим тога, он је на више места опасно склизнуо у површну и разбарушену есејистику у којој је све дозвољено. Узгред, не могу а да не приметим да је Тодоровићева књига, која би требало да буде научна, заправо „затрована“ дневнополитичким садржајима. Као мото сваког од великог броја поглавља, наравно не случајно него са јасним циљем који дискредитује сваку непристрасност, наводе се најгнусније оцене о Србима изречене деведесетих година 20. века.

У овом случају је један етнолог апсолутизовао и до нивоа принципа издигао тврдњу Едмунда Лича како је „дистинкција да је историја истинита, а мит лажан, сасвим произвољна.“ Због тога, као својеврстан мото или лајт-мотив, понављам поруку с почетка текста: „Ne sutor supra crepidam (Обућар нека не суди изнад ципеле)“.

Историчари и псеудоисторија (Лично искуство)

Када је реч о односу историчара од заната према псеудоисторији, отвара се и једно занимљиво и опште питање о односу науке и псеудонауке, стручности и нестручности, меродавности и немеродавности. То питање јављало се у многим епохама и у многим државама и с разлогом је уздигнуто на ниво начелног питања. Не упуштајући се у подробније образлагање, поменућемо неке примере из византијске историје. Тако је у 11. веку Михаило Аталијат, правник и историчар, био озлојеђен јер се широки слојеви оновременог византијског друштва баве суптилним питањима византијског права. Тим пре што је универзално Царство имало посебно високо мишљење о властитој правној науци – јуриспруденцији – наслеђеној од Рима. Аталијатов савременик и имењак Михаило Псел, један од најблиставијих умова које је дала византијска цивилизација, у једном невеликом сатиричном памфлету са природним цинизмом исмева неког крчмара који се дрзнуо да се бави тако осетљивим проблемима која се односе на византијско право. (И. П. Медведев, *Култура Византии*, III, Вторая половина VII – XII в., Москва 1989, стр. 236). Наравно, и у другим друштвима кроз историју, поготово оних која припадају новијим епохама, однос науке и псеудонауке био је и остао веома важан за њихову интелектуалну средину.

Стручњаци су књиге псеудоисторичара дочекали са мешавином учтивог презира и интелектуалне згађености. Јер, нема сумње, зналци нису могли бити преварени заводљивим, али неутемељеним теоријама које могу да годе националној сујети, али са историјском истином немају ништа заједничко. Уз то, они су, с пуно разлога, веровали да би полемисање са псеудоисторичарима у ствари било беспотребно губљење времена. Морам да признам да имам потпуно разумевање за такав став. Међутим, у својој умишљеној охолости и мегаломанији, „новоромантичари“ су такву врсту ћутања можда схватили погрешно, као својеврсну

капитулацију пред њиховим небулозним теоријама, као подстрек да су на правом путу, као повољан ветар у једра њихове разбуктале маште.

С тим у вези могли бисмо да поставимо и оваква питања: Да ли би наши физичари обавезно морали да сазову научни скуп сваки пут када би се неки бизарни аматер огласио да је измислио *Perpetuum mobile*? Да ли би професори српске књижевности са Филолошког факултета морали да озбиљно одговарају на тврдњу неког сомнамбула да је капитална дела *На Дрини ћуприја* и *Травничка хроника* у часовима доколице, у ствари, написао кућепазитељ у згради у Призренској улици, где је Иво Андрић становао за време окупације (1941–1944), а наш потоњи нобеловац их касније само преотео и окитио се туђим перјем? Одговор је јасан и, наравно, негативан. Само би историчари морали да на појаву било какве „месечарске“ теорије одговоре, иначе ризикују да буду проглашени за конзервативце који дремају у некаквим прашњавим кабинетима, робују окошталим догмама и немају слуха за „научне“ иновације.

У прошлости су наши историчари реаговали на псеудоисторију тако што су настојали да укажу на њену ненаучност и упозоре на штету коју она производи. Тако је, на пример, Станоје Станојевић (1874–1937), који је полемисао са Симом Лукин Лазићем, забележио речи које ни данас нису изгубиле своју актуелност и важност: „Овакво писање срамоти нас пред страним светом, српској историји и науци не користи ништа, а на народ директно утиче штетно тиме, што га наводи на уображење и ствара му лажне идеале... Нека други измишљају такве ствари... ми имамо у својој историји доста идеала, на које треба да се угледамо... Упознајмо себе из те историје и радимо на томе, да народ на основу истине своје прошлости упозна себе и тиме ћемо показати, да ми вредимо и онда се нико неће смети блатом бацати ни на нас, ни на историју нашу! А овако?...“ (Kosta N. Milutinović, *Studije iz srpske i hrvatske historiografije*, Novi Sad 1986, str. 179).

На овом месту, а у вези са Станојем Станојевићем, вредно је поменути и занимљиву књигу коју је приредио Станислав Винавер (1891–1955), књижевник, песник-експресионист, публицист и истакнути преводилац. Реч је о необичној „антологији“ која је између два светска рата доживела два издања и која на најбољи начин представља његов радознао и врцав дух (Станислав Винавер, *Најновија пантологија српске и југословенске пеленгирике. Друго допуњено и заслађено издање*, Београд 1938). Винавер се, између осталог, „поигравао“ са лажном историјом и извргавао је руглу. Реч је о тексту, у којем он потписује Станоја Станојевића, и који има наслов *Пред Новим ратом*, а у поднаслову стоји *Хрватска историја и Хрвати*. Можемо да прочитамо следеће: „Хрвати су пореклом Срби. То су Срби који су се много *хрвали* па их прозваше *Хрвати*. После су Хрвати имали своје краљеве. Али то нису прави краљеви, већ лажни, на силу краљеви, назор краљеви (има и књига: *Назор, хрватски краљеви*). Хрвати су имали и своју културу. У колико је добра, она је српског порекла. Тако на пример Штросмајер је волео методiku у раду, а ко воли Методија и методiku мора волети Ћирила и ћирилицу. Има много тамних црта у хрватском карактеру. Тако на пример Хрвати су имали тобоже Твртка, пре неколико стотина година. Твртка значи фабрика, а фабрика није било у старо време. Значи да је цела историја са Твртком једно хохштаплерство. Хрвати су били плашљиви, они су увек загребали, па су и своју престоницу назвали Загреб. Њихов најпознатији списатељ зове се Беговић. Њихов највећи списатељ био је лудак. Он се тако и звао. Шенуо је памећу. (Шено а?). Најбоље би било за Хрвате да одбаце своје случајно име („Хрвати“), своју хохштаплерску прошлост („Твртко“ и „краљеви“). Једна Комисија имала би да пронађе ново име за Хрвате и да им састави нову историју. Зашто ће нам толики историци ако не да измисле историју!“ (стр. 148–149). Трагички лежи у чињеници да оно што је код Станислава Винавера неприкривени сарказам код данашњих псеудоисторичара израста у озбиљан, крунски историјски доказ.

Имајући у виду распрострањеност псеудоисторичарских теорија и популарност онога што они пишу, сматрао сам да би ипак требало одговорити на њихове увреде упућене званичној историографији. Управо због шире читалачке публике, због радозналаца који желе да сазнају прошлост свог народа и нису вични да увиде неутемељеност и произвољност закључака које им препоручују псеудоисторичари, одлучио сам да напишем књигу као неку врсту упозорења и путоказа. Написао сам кратку полемичку књигу јер оно што пишу псеудоисторичари није наука, па је о томе беспредметно писати исувише академски. Другим речима, уместо да напишем опсежну и „равну“, досадну књигу, али коју нико, изузев мојих колега не би читао, а којима она заправо није ни потребна јер су и сами добро свесни дубине незнања псеудоисторичара, написао сам релативно кратку књигу коју би читаоци најлакше могли да прихвате.

У оваквој врсти расправе, полемички и оштар тон се, у ствари, подразумевају. Уосталом, бићу слободан да изнесем једну паралелу. Када су својевремено, седамдесетих година прошлог века, ишли напади на књижевника Данила Киша, у нашој највећој књижевној афери друге половине 20. столећа, када му је грубо оспорена оригиналност једне приповетке, он је узвратио антологијском књигом *Час анатомије* којом се жестоко и цинично обрушио на своје противнике. Његов тон, речник и малиција су далеко жешћи него у мојој књизи *Срби пре Адама и после њега*. Неко би с разлогом могао да каже како ја нисам Данило Киш! Слажем се, али наглашавам да су моји псеудоисторичарски опоненти још мање близу Кишових – проф. Драгана Јеремића и књижевника Бранимира Шћепановића.

Књигом *Срби пре Адама и после њега* и фељтоном у НИН-у, – НИН је најпре у четири наставка објавио мој фељтон (15, 22. 29. јул и 5. август 2004), онда су следили „одговори“ аутохтониста (12, 19, 26. август и 2. септембар 2004) и, напослетку, објављен је мој завршни текст (9. септембар 2004). – који је својеврсна допуна књиге, желео сам да нашој јавности укажем на појаву псеудоис-

торије и њене погубне последице. Сматрам да „дотеривање“ прошлости – уз остале облике самозаваравања као што су узимање снова за стварност и искривљавање садашњости – представља друштвено зло, пошаст против које би, како рече један академик, требало да се боре не појединци него држава. Отуда није ни чудо што се десница с гнушањем одриче „доприноса“ који јој пружају „аутохтонисти“, о чему смо читали на страницама НИИ-а. Говорећи о „обрачуну на десници“, Владимир Максимовић наводи и теорије које као лоше и штетне треба свакако одбацити и каже: „Аутохтонисти-дилетантски историчари у свим распонима од извесног Јована Деретића (има исто име као и велики српски књижевни историчар), до разних магова које промовише издавачка агенција ‘Мирослав’. Фалсификовање и наношење штете сваком озбиљном истраживању српске древности и митологије. Тотално деградирање српске индоевропеистике.” (НИИ, 19. август 2004. године, 32.) Ове речи звуче као некролог једном искривљеном мишљењу и једном накарадном поимању историје и њених процеса. У сваком случају, после појављивања моје књиге *Срби пре Адама и после њега* и серије текстова које сам објавио у НИИ-у више нико не може да званичној историографији приговори како није упозорила на псеудоисторију као друштвено зло!

Моју књигу су на нож дочекали они о чијим сам небулозним теоријама расправљао, као и њихови ништа мање узрујани бранитељи и тобожњи душебрижници за васколико српство, који су моју књигу доживели као снажну заушницу. И, такође предвидиво, уз бујицу тешких и несувислих увреда које чине највећи део њихових иначе разливених текстова и на које се не треба освртати, ни један једини аргумент у своју одбрану. Управо су ме њихове реакције, испуњене немоћним бесом и праћене бесмисленим дисквалификацијама, увериле да је такву књигу једноставно требало написати.

Кад је прошла прва хистерија, када је псеудоисторичаре минуо први бес, када су, дакле, схватили да се десило нешто о чему у својој уљуљканој самодовољности нису ни размишљали,

потрудили су се да моју књигу ипак прочитају и нешто о њој напишу. Онда је уследио други талас њихових напада. Међутим, и овога пута су то урадили крајње немарно, неубудљиво и површно, управо онако како и пишу своје „научне“ радове.

„Реаговања“ псеудоисторичара, која врве од шупљих патриотских фраза и празнословља, била су предвидљива и потпуно разочаравајућа. И, наравно, до експлозије су набијена мноштвом неотесаних увреда – подупртим рустикалним доскочицама и завичајним пошалицама – увреда, дакле, које чак немају ни трунке духовитости и на које се не треба обазирати. Као узорити „родоначелник“ аутохтониста, у увредама предњачи др Деретић, али се и др Ђорђевић труди да не заостане. Очигледно је да се „српски Херодот“ много узрујао и да је искочио из своје образине (привидно!) достојанственог и до смеха кочоперно уштогљеног „учењака“. Умни људи одавно упозоравају да се треба чувати оних којима је родољубље занат.

Најјачи утисак у псеудоисторичарским „реаговањима“ оставља чињеница да су главну аргументацију, која из темеља руши њихову вавилонску кулу народа, са Србима као прародитељима људског рода, пропратили унисоним немоћним ћутањем. Премда пате од логореје и помањкања смисла за језгровито изражавање, овога пута ни словца нису умели да напишу против аргумената којима је доказано да, попут првоаприлске шале, опадају њихове омиљене конструкције Етрурци–Рашани–Срби и Рашани–Рачани–Трачани. Ваљда под утиском треска те „размонтиране“ етничке грађевине, а без способности да било шта сувисло одговоре, у нервозној ужурбаности вратили су се мојим примедбама које су претходно означили као „ситнице“ и које сам већ подробно образложио. Личило је то на очајнички покушај да се по сваку цену спаси оно што се спасти (не) може.

Деретић веома произвољно и без довољно разумевања користи изразе „нордијска клика“ или „нордисти“ за представнике српске званичне историографије и тако јасно и недвосмислено показује своје непознавање историје и историографије. Да се

подсетимо, „нордијска школа“, између осталог, назив је за правац у нацистичкој Немачкој који је у сукобу више „аријевске нордијско-германске“ расе и нижих раса видео покретач историјских процеса. Заступник оваквих схватања био је Алфред Розенберг (1893–1946), писац књиге *Mut 20. века* и један од главних идеолога нацизма. (Андреј Митровић, *Време нетрпељивих. Политичка историја великих држава Европе, 1919–1939*, Београд 1974, 483.) Назвати представнике српске критичке историографије „нордистима“ у најмању руку говори о помањкању доброг укуса.

Аутистичка умишљеност, подгрејана до провидности изливаним тезама о некаквој антисрпској завери коју су водили (чије конце вуку) или коју још увек воде Ватикан, Коминтерна, масони и други (бело)светски центри моћи... Једно од најчешћих питања које ми постављају разни саговорници односи се на побуде које покрећу псеудоисторичаре да се упуштају у подухвате за које нису способни и којима једноставно нису дорасли. Један колега, Чедомир Антић, историчар млађе генерације, у новинском тексту нагласио је да се ти мотиви крећу у распону „од дилетантизма до патологије“. (*Internacional*, 25. januar 2004. godine, 7.) С друге стране, један професор Богословског факултета упоредио је српске псеудоисторичаре са неком фанатичном сектом чији припадници, лишени било какве објективности, са непримереном острашћеношћу и ужагрених очију бране своје теорије. У њиховој интерпретацији те теорије немају много везе са науком него израстају у догму коју, наравно, не треба доказивати. И, заиста, у току полемике која се на страницама НИН-а одвијала током јула, августа и септембра 2004. године, новинар који је водио то сучељавање ставова предочио је једном од псеудоисторичарских првака чињеницу да сам „математички“, хладним и непристрасним језиком научних доказа, оповргао омиљену тезу псеудоисторичара да су Етрурци заправо Рашани, то јест Срби. У недостатку било каквог научног аргумента овај је готово завапио: „Не интересују мене Радићеви докази! Ја у то верујем!“ Узгред, један мој познаник, песник и драмски писац, са убеђеношћу

каже: „Ја осећам да смо ми староседеоци на Балкану!“ Е, ту смо! Овде су на недопустив начин помешани вера и уверење у нешто, с једне, и тобожња тежња ка научности, с друге стране. Како је проницљиво приметио један млади историчар, историчари пишу за оне који хоће да знају, а псеудоисторичари за оне који хоће да верују! (Ђорђе Бубало, *С. Ђирковић, О историографији и методологији*, изд. Историјски институт, *Studia Historica Collecta*, књ. 3, Београд 2007 (приказ), *Наша прошлост* 8, Краљево 2007, стр. 210).

Последице

Када је реч о могућем „учинку“ псеудоисторичара и њиховој рецепцији у нашој средини, а у жељи да будем што конкретнији, указаћу на један пример који ми се чини веома инструктивним. У децембру 2004. године у Првој београдској гимназији имао сам неку врсту разговора поводом моје књиге *Срби пре Адама и после њега*. Радило се о врло посећеној промоцији, унеколико прилагођеној узрасту средњошколаца, мада је моје искуство да они могу више да разумеју него што се то понекад нама чини.

После предавања, у дискусији, устали су једна професорка српског језика и један професор историје и углавном учтиво, али не мање ватрено бранили теорије псеудоисторичара. Наравно, на делу су били аргументи који спадају у домен шаљивих: поменуте су и неке речи из шпанског, научене из толико популарних латиноамеричких сапуница, које су наводно сличне или сазвучне нашим речима и које тобоже бодре стару крилатицу „Говори српски да те цео свет разуме“, па су као такве непобитан доказ да је српски прародитељ свих светских језика. Нарочито је марцијално настројена била професорка српског језика која је бранила Олгу Луковић-Пјановић у најмању руку као да јој је блиска рођака.

У вези са изреченим неизоставно се намеће питање: Када је тако у елитној гимназији у центру Београду, шта онда оче-

кивати од неких средњих школа у унутрашњости Србије? При том је, наравно, могуће да су управо те школе „отпорније“ на упливисање псеудоисторичарских теорија. Упркос свему, нисам песимиста и уздам се у смисао за реално и прилично наглашену прагматичност младих нараштаја која подразумева да они нису склони да робују патетичним и испразним квазиродољубивим флоскулама.

Не могу а да не приметим да су се неке од псеудоисторичарских идеја у одређеном облику појавиле и на појединим факултетима и научним установама и њиховим гласилима. Тако је Момир Јовић, професор на Катедри за Општу историју старог века на Филозофском факултету у Косовској Митровици, најпре објавио књигу *Срби пре Срба* (Краљево 2002), а затим и чланак *Шта се заборавило о античким Србима* (*Зборник Филозофског факултета у Косовској Митровици* 32 (2002), свеска А: филозофски одсек, стр. 193–209). У књизи и чланку Јовић је готово дословце поновио „аргументацију“ такозваних „србских аутохтониста“ и званичну српску историографију довео у везу са „ненародном берлинско-бечко-нордијском историографском школом“. У „одговору“ на Јовићеву запитаност (Р. Радић, *Још једном о такозваним „античким“ Србима*, *Зборник радова Филозофског факултета у Косовској Митровици* 24 (2003) /2004/ стр. 213–225) користио сам истоветну аргументацију као и у полемици против псеудоисторичара, међу које се он из само њему знаних разлога отворено сврстао.

Дађу још један пример како чланци псеудоисторичара „залутају“ и у неке часописе који би требало да су збиља научни. Такав је текст др Божицара Т. Митровића, уз чије име стоји да је доктор правних наука и професор Руске академије правосуђа (ма шта то значило!). Он, између осталог, поред великог броја небулозних закључака, бележи: „Назив СЕРБИЈА је старинска руска заклетва, која значи СРБИН(сам) и ЈА, као што и Срби не пишу назив руске државе по правилима новореформатора српског језика „како је изговарају“ сами Руси – РасСија већ као

своју заклетву РУСиЈА“ (*Задужбина. Лист Вукове задужбине*, март 2004, бр. 66, стр. 5)

Посебан случај је Реља Новаковић (1911–2003), некадашњи професор Филозофског факултета у Београду и у периоду од 1970. до 1973. године директор Историјског института. За њега се никако не може рећи да је био наш највећи ауторитет за античку историју, како данас славодобитно наглашавају тзв. аутохтонисти. Он је био медиевиста, дакле, проучавалац средњег века, докторирао је на Бранковићевом лепопису, предавао је Историјску географију и до одласка у пензију није написао ниједан рад о античкој историји. Онда је са неком врстом тврдокорне и јалове упорности повео „крсташки“ рат против својих колега и, будући историчар од заната, израстао у једног од највећих ауторитета међу „новоромантичарима“, а српска држава о којој је писао из године у годину постајала је све већа.

Када се говори о „будућности“ псеудоисторије у Србији, веома је важан и став медија, а утисак је да је он, уз извесне изузетке – ту, пре свега, мислим на неке локалне телевизије – знатно другачији него деведесетих година прошлог века. Као пример наводим недавни текст у дневном листу (*Блиц* 21. април 2008, стр. 12) под насловом *Историја са ваљевске Сербоне*. Новинар Драган Тодоровић пише о трибини где се излаже „права“ историја Срба и где Јован И. Деретић поручује да Срби треба да тој Европи кажу: „Сви сте ви деца Србије, а они нека се љуте колико хоће!“, али то чини са јасно наглашеном иронијом. Слободан сам да замолим читаоце да поново прочитају Деретићеву громопуцатељну поруку Европи!

Некада су промоције српских „аутохтониста“ одржаване у прегрејаној сали оновременог Дома Војске Југославије, некадашње „ковачнице“ братства и јединства народа и народности, који је 90-их, током свеопште националне дезоријентације, склизнуо у опскурни национализам и величање псеудонауке. И, додајмо, бивале су пропраћане громогласним овацијама. Сада, међутим, псеудоисторичари су спали на то да своје теорије излажу пред

малобројним појединцима у забаченим домовима културе по београдским предграђима. Или, још горе, доживели су да их избацују из луткарског позоришта у Нишу јер су – ваљда због претеране благоглагољивости и потпуног одсуства смисла за сажето изражавање – прекорачили предвиђени термин. О овоме су се вајкали у своме гласилу (*Глас Србоне*, бр. 8, септембар–октобар 2003, 32.). Песник би резигнирано и патетично прозборио: „*Sic transit gloria...*“

И, на самом крају, на питање да ли је у последње време престала промоција псеудоисторичара и њихових теорија може се рећи да су они умногоме изгубили на снази и замаху. У сваком случају, чини се да зенит који су достигли у деценији од 1990. до 2000. године више не могу да досегну. Ипак, они неуморно настављају да пишу књиге у којима већ препознатљивим „аргументима“ углавном понављају окоштале теорије о српској старини, а, с времена на време, одјекне и понека сензација. Тако смо недавно у дневном листу *Новости* могли да прочитамо помпезан наслов *Ртањ планина или пирамида* (*Новости*, година LVI, петак, 7. август 2009, стр. 21) у којем се тврди да је Ртањ, у ствари, остатак древне пирамиде. Помињу се „озбиљни“ учењаци који подупиру ову бизарну теорију: „проф. др Јозеф С. Рендулић, проналазач из области интегралне, конвенционалне, традиционалне и алтернативне медицине магнетног поља и органске хемије и предавач на Институту у Њу Делхију“ (импресивна одредница, али ми остаје загонетна синтагма „предавач на Институту“), затим „др Хари Олдхилд, из Велике Британије, проналазач поликонтрастне интерферентне камере“, као и неизбежни „пирамидолог“, нашој јавности познати „академик Семир Османагић који се сматра проналазачем босанске пирамиде Сунца, недалеко од Високог у Босни и Херцеговини“. Наводе се некакве ватрене лопте и чудна светлост које круже око врха Ртња, потом и електромагнетни таласи, „такозвани геопатолошки таласи“ (шта год то значило!?). Наравно, и представници локалне власти прате рад ове екипе, па нас Председник општине Бољевац, др Небојша Марјановић,

уверава да је Ртањ био „контактно место за сусрет са другим цивилизацијама“. Зашто да не? Ако може Високо у Босни, зашто не би могао Ртањ у Србији?!

Већ следећег дана у *Новостима* је освануо наслов *Фараони из Пирота*, а у тексту су поново оживеле тезе да је древна „Троја била на Дунаву“, да „Стари Египат није у Африци него овде“, да је, дакле, „Балкан права колевка цивилизације“ (*Новости*, година LVI, субота, 8. август 2009, стр. 11). Истина, коректно је објављен и мој коментар у којем нисам делио свеопште усхићење поводом открића „нове пирамиде“.

Када је будућност у питању, поготово на дужи рок, сматрам да можемо бити оптимисти, али са свешћу да ће псеудоисторичари увек имати извештан број гласних и ратоборних присташа. Ову процену охрабрује и распрострањен став многих људи који на помен да смо најстарији уз благи подсмех углавном само одмахују руком или чак праве вицеве, а то и јесте једна од врлина искричавог српског духа.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.1(497.11)''19/20''

ЈОВАНОВИЋ, Мирослав, 1962–

Криза историје : српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века / Мирослав Јовановић, Радивој Радић. – Association for Social History, 2009 (Београд : Чигоја штампа). – 264 стр. : табеле ; 24 см. – (Библиотека *Serbica* / Удружење за друштвену историју ; књ. 2)

Тираж 500.

ISBN 978-86-83227-27-3

1. Радић, Радивој [аутор], 1954–
а) Историографија – Србија – 20-21в
COBISS.SR-ID 171931916